

Stimulacije pokretom u rehabilitaciji slušanja i govora

Dautović, Doris

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:908024>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-20**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za fonetiku

Doris Dautović

STIMULACIJE POKRETOM U REHABILITACIJI SLUŠANJA I GOVORA

Diplomski rad

Zagreb, srpanj, 2022.

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za fonetiku

Doris Dautović

STIMULACIJE POKRETOM U REHABILITACIJI SLUŠANJA I GOVORA

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Arnalda Dobrić

Zagreb, srpanj, 2022.

PODACI O AUTORU

Ime i prezime: Doris Dautović

Naziv oba studija: Diplomski studij fonetike (smjer rehabilitacija slušanja i govora),
diplomski studij etnologije i kulturne antropologije

PODACI O RADU

Naslov rada na hrvatskome jeziku: Stimulacije pokretom u rehabilitaciji slušanja i govora

Naslov rada na engleskome jeziku: Body movement stimulations in speech and hearing
rehabilitation

Datum predaje rada: 11. 07. 2022.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisao/la diplomski rad pod naslovom

Stimulacije pokretom u rehabilitaciji slušanja i govora

i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, podaci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

Don's Antović

Zagreb, 11. srpnja, 2022.

Zahvala

Hvala mentorici doc. dr. sc. Arnaldi Dobrić na svim savjetima, prijedlozima i razgovorima prilikom izrade ovog diplomskog rada. Hvala Vam na svemu što ste me naučili tijekom mog fakultetskog obrazovanja, na svakoj pomoći i podršci koju ste mi pružili. Hvala Vam što ste me svojim iznimnim znanjem zainteresirali za ovu temu. Izrazito sam zahvalna što sam imala priliku učiti od vas.

Hvala Poliklinici za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG što su mi dozvolili da provedem istraživanje kako bih mogla napisati ovaj rad.

Veliko hvala Tari Jelovac, Sunčani Kršić i Dijani Merey Sarajlija što su odvojile svoje vrijeme za mene i moje razgovore o stimulacijama pokretom. Posebno hvala Dijani Merey Sarajlija koja je sa mnom podijelila svoje dugogodišnje iskustvo i znanje kako bi ovaj radi bio bogatiji.

Hvala mojim prijateljima na svim podrškama, na svakom smijehu i na svakoj divnoj uspomeni. Posebno hvala mojoj Adrijani, koja me uvijek svojim riječima motivira da idem dalje i više.

Hvala mom uji i baki, što su uvijek bili uz mene.

Hvala mojoj sestri Romani, koja me uvijek saslušala i pružila dobar savjet u trenucima kada mi je bilo teško.

Hvala mojim roditeljima, koji su moja najveća potpora i podrška u svemu. Bez vas i vaše ljubavi ne bi bila ono što jesam. Hvala vam na svemu što ste mi pružili.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Razvoj slušanja i oštećenja sluha	3
2.1. Razvoj slušanja i govora kod djece urednog sluha i djece oštećenog sluha	4
2.2. Slušno pamćenje i slušna pažnja	7
3. Verbotonalna metoda	8
3.1. Razvoj verbotonalnog sistema	10
4. Tijelo i pokret.....	12
4.1. Prostor	14
5. Fonetski ritmovi	17
5.1. Glazbene stimulacije	19
5.1.1. Postupci u glazbenim stimulacijama	22
5.2. Stimulacije pokretom	25
5.3. Labanova analiza pokreta.....	32
5.3.1. Skale pokreta i eforti	35
5.4. Euritmija.....	38
5.5. Narodni plesovi	39
6. Primjeri iz praktične primjene stimulacija pokretom.....	41
6.1. Početne pretpostavke.....	41
6.2. Materijal i metode	41
6.3. Analiza dobivenih podataka	42
7. Prijedlog metodičkih vježbi temeljenih na formi kruga iz dječjeg folklora.....	46
7.1. Zagrijavanje.....	49
7.2. Kolo sa fonacijom frikativa /s/ i /ʃ/	52
7.3. Ples u paru s distinkcijom frikativa /s/ i /ʃ/.....	53
7.4. Igra glazbenih stolica s frikativima /s/ i /ʃ/.....	55

7.5. Fonološka distinkcija glasova /s/ i /ʃ/ na temelju igre „dan-noć“	55
7.6. Fonološka diskriminacija glasova /s/ i /ʃ/ u igri lovice	56
7.7. Paun pase, trava raste	58
7. Zaključak.....	60
8. Literatura	62
9. Sažetak na hrvatskom jeziku.....	65
10. Sažetak na engleskom jeziku.....	66
11. Životopis.....	66

1. Uvod

Verbotonalna metoda od samih početaka ističe važnost tijela i pokreta, prostora i govora u komunikaciji. Glazbene stimulacije i stimulacije pokretom dva su samostalna programa koji su usko povezani te se isprepliću, a čine fonetske ritmove. Fonetski ritmovi glazbom i pokretom pomažu u rehabilitaciji djece sa slušnim oštećenjima i s govorno-jezičnim poteškoćama te su važan element rehabilitacije po verbotonalnoj metodi. Oni utječu na razvoj slušanja, govora i motorike te na socijalni i emocionalni razvoj. Glazba i korištenje glazbe dio je raznih principa rehabilitacije, no tijelo, premda značajno u razvoju čovjeka, često se zanemaruje. Zbog toga se ovaj diplomski rad bavi tijelom i stimulacijama pokretom kao metodom koja se također temelji i na motivaciji, kreativnosti i plesu. Svrha rada je prikazati važnost i učinkovitost stimulacija pokretom kao dijela verbotonalne metode za rehabilitaciju slušanja i govora te pokušati primijeniti stimulacije pokretom kroz druge aktivnosti poput folklora s ciljem razvoja djece.

Diplomski rad podijeljen je na tri dijela. U teorijskom dijelu rada postavljeni su okviri verbotonalne metode i fonetske ritmike. Prikazane su glazbene stimulacije i stimulacije pokretom koje su detaljno opisane i razrađene po svojim ključnim elementima. Praktični dio obuhvaća primjere iz praktične primjene stimulacija pokretom koji su prikupljeni metodom polustrukturiranih intervjua. Zadnji, metodički dio, daje prijedlog vježbi koje se temelje na osnovama iz folklora i na stimulacijama pokretom.

2. Razvoj slušanja i oštećenja sluha

Razvoj slušanja i govora je proces koji se odvija kroz više etapa tijekom djetetova života. U prve dvije godine života, dolazi do brzog razvoja motorike i sensorike koje predstavljaju osnovicu za ostale faze u razvoju govora i djeteta odnosno za razvoj slušno-govornih struktura (Pozojević-Trivanović, 1992). Uredan razvoj predverbalne komunikacije važan za govorno-jezični razvoj. Govor se razvija od prvog dana rođenja, ali i tijekom trudnoće. Na to upućuje spoznaja da dijete u utrobi sluša govor i glas svoje majke te ga uči razlikovati od ostalih glasova. To upućuje na povezanost govora i slušanja čak i za vrijeme trudnoće (Posokhova, 2008). Tako je razvoj govora složen proces na koji utječu razni faktori, a razvoj urednog sluha jedan je od najvažnijih preduvjeta za uredan razvoj govora. Uho je periferni dio

slušnog aparata, a dijeli se na vanjsko, srednje i unutarnje uho. Vanjskom uhu pripadaju uška, vanjsko ušće zvukovoda i zvukovod. Uška ima funkciju kolektora zvuka te pomaže u usmjeravanju zvuka u zvukovod, a on prenosi zvučne valove do bubnjića koji odvaja vanjsko uho od srednjeg uha. Glavni dijelovi srednjeg uha su bubnjište, pneumatski prostori i Eustahijeva cijev. Čekić, nakovanj i stremen čine lanac koščica koji povezuje bubnjić s ovalni prozorčićem odnosno otvorom koji vodi u unutarnje uho (Mladina i sur., 2008). Iza osnovice stremena nalazi se dio pužnice koji je ispunjen tekućinom odnosno vestibul. Bubnjić i koščice služe kao uređaj za usklađivanje akustične impedancije i impedancije zraka. Osim usklađivanje impedancije, srednje uho fizički štiti unutarnje uho od neočekivanih i nepredvidljivih zvukova. Eustahijeva cijev povezuje srednje uho sa ždrijelom te izjednačava razlike u tlakovima vanjskog i srednjeg uha (Berne i Levy, 1996). Unutarnje uho čine koštani i membranski labirint. Koštani labirint čine pužnica, predvorje i tri polukružna kanala. Membranski labirint nalazi se unutar koštanog labirinta te ga čine sacculus, utriculus, scala media i ductus semicircularis. Membranski labirint podijeljen je na tri dijela odnosno na vestibularni dio bez sakulusa, pužnicu i sakulus, a prostori unutar pužnice ispunjeni su tekućinom (Atmaja, 2019). Unutar koštanog dijela pužnice nalazi se membranozni dio i kohlearni kanal koji je zavijen u spiralu te se unutar njega nalazi organ sluha to jest Cortijev organ (Bumber i sur., 2004).

Uho je složeni organ kojemu i najmanje oštećenje može narušiti pravilno funkcioniranje. Oštećenja mogu nastati u vanjskom, srednjem i unutarnjem uhu te mogu biti blaga, teška i potpuna. S obzirom na vrijeme nastanka, oštećenja mogu biti prenatalna (prije rođenja), perinatalna (u trenutku rođenja) i postnatalna (nakon rođenja). Prema jačini, oštećenja mogu biti jaka, umjerena i blaga naglušnost te gluhoća (Mladina i sur., 2008). Oštećenje sluha prema mjestu nastanka dijeli se na provodno (konduktivno), zamjedbeno (perceptivno) i mješovito oštećenje. Mješovito oštećenje sadrži elemente provodnog i zamjedbenog oštećenja. Provodno oštećenje sluha obuhvaća vanjske uho, bubnjić i srednje uho. Ta oštećenja su obično blaga s gubitkom sluha do 60 dB. Do zamjedbenog oštećenja najčešće dolazi kod problema u unutarnjem uhu i oštećenja slušnog živca (Mladina i sur., 2008: 16). Gubitak sluha kod zamjedbenog oštećenja najčešći je na visokim frekvencijama te su moguća blaga oštećenja ili potpuni gubitak sluha.

2.1. Razvoj slušanja i govora kod djece urednog sluha i djece oštećenog sluha

Dijete razvija slušanje i usvaja govor uz pomoć svojih roditelja, obitelji i zajednice. Sukladno tome, društvo i okolina kao glavni zadatak imaju poticanje i razvijanje sposobnosti djeteta za komunikacijom. Kod djece koja imaju govorne i slušne poteškoće u proces učenja

uključen je i rehabilitator. Zadatak rehabilitatora je da prati djetetov razvoj i sukladno njemu prilagođava tijek i način rehabilitacije (Paškvalin, 2005). Svako dijete je individualno i ono zahtjeva drugačiji pristup. Njemu se ne smiju nametati opći i generalizirani postupci rehabilitacije nego upravo suprotno. Tako je individualni pristup zapravo temelj verbotonalne metode. Dijete vodi rehabilitaciju, a na rehabilitatoru je da svojom kreativnošću, maštovitošću, znanjem i opservacijom uoči koji su djetetovi interesi i na koji način treba pristupiti djetetu kako bi njegova rehabilitacija bila uspješna. Bitno je istaknuti kako ranija rehabilitacija donosi uspješnije rezultate. Ranija rehabilitacija i slušna dob odnosno rano pružena pomoć u smislu umjetne pužnice ili slušnog aparata omogućit će djeci oštećena sluha jednak razvoj kao kod zdravočujuće djetete (Yun i sur., 2020). Ono što svakako treba uzeti u obzir jest jačina i mjesto gubitka sluha te vrijeme nastanka slušnih poteškoća. Ako je kronološki gubitak sluha raniji od rođenja ili prije usvajanja senzoričko-motoričkih osnova za govor, tada su njihove poteškoće teže, no ako je djetetu pružena odgovarajuća pomoć, njegovo daljnje učenje odvijat će se prirodno istim redoslijedom kao i kod zdravočujućeg djeteta (Pozojević-Trivanović, 1992). Starija djeca, koja su kasnije uključena u proces rehabilitacije, mogu kasniti u daljem razvoju za rano rehabilitiranom djecom i zdravočujućom. Također dijete koje je u jednoj fazi razvoja bilo čujuće, primjerice u fazi krika ili gukanja, imat će bolji izgovor nego djeca koja su od rođenja gluha jer su tragovi zvuka koje je dijete slušalo prije oštećenja zapravo začeci govora koji su ostali u njegovoj slušnoj memoriji. No bitno je istaknuti da sva djeca bez obzira na kronološku dob, vrijeme gubitka sluha i nastanka slušnih poteškoća te vrijeme početka rehabilitacije i slušnu dob prolaze kroz iste faze razvoja slušanja i govora te imaju prirodne mehanizme za obradu govornih podataka (Pozojević-Trivanović, 1992). Zato je bitno na vrijeme krenuti sa rehabilitacijom kako bi se spriječilo propadanje tih mehanizama i osigurala prilagodba na nove uvjete.

Okolina potiče govornu komunikaciju s djetetom, ali i komunikaciju pogledom, gestom, intonacijom, situacijom i tijelom. Na takvu komunikaciju treba poticati do pojave prve riječi, ali i nakon. Početak komunikacije djeteta sa okolinom odvija se upravo pogledom. Dijete koristi svoj pogled i cijelo tijelo u potrebi za komunikacijom. Pogledom, osmijehom ili tijelom komunicirat će s okolinom o svojim potrebama (Guberina, 2010: 56). Upravo su te rane neverbalne interakcije temelj socio-emocionalnog, kognitivnog i jezičnog razvoja. U dobi od 2 godine dijete prelazi u verbalnu komunikaciju govorom s okolinom (Pavičić Dokoza, 2020). Govor se razvija ako postoje dobri biološki, sociološki i psihološki uvjeti, a nedostatak tih uvjeta može dovesti do situacije da dijete ne progovori ili postane gluho. Iako

postoji urođena sposobnost za govor, ona se neće razviti bez afektivnog dodira s okolinom (Guberina, 2010: 55). Kroz afektivnost majke i novorođenčeta kreira se prva svijest o spoznaji da zvuk nosi značenje, a to predstavlja osnovu učenja govora (Pavičić Dokoza, 2020).

Kao što je istaknuto, djeca najbolje usvajaju govor u društvenom okruženju. Tako igra predstavlja aktivnost u kojoj djeca najprirodnije uče (Guberina, 2010). Dijete kroz igru sudjeluje u socijalizaciji, razvija emocionalnost i maštovitost te vježba artikulaciju i usvaja rječnik. Kroz igre koje zahtijevaju tjelesne aktivnosti dijete savladava svoje tijelo i svoje pokrete, odnosno usvaja koordinaciju pokreta. Igra predstavlja središnju aktivnost svakog djeteta i način komunikacije putem koje ona ostvaruje interakciju s okolinom te upoznaje svijet (Kovačević i Đoković, 2020). Ona se mora temeljiti na pružanju osjećaja sigurnosti, ljubavi i topline, dijete mora uživati u igranju, kretanju, osjećaju moći i poticati ga na istraživanje prostora (Rade, 2002). Važnost igre za dječji razvoj nalazi se u oslobođenju od napetosti i frustracija. Svaka igra mora biti primjerena djeci te im pružati osjećaj sigurnosti. Kod djece oštećenog sluha, igra je češće siromašna, bez maštovitosti i kreativnosti. Upravo putem igre djeca najlakše usvajaju govor (Kovačević i Đoković, 2020). Zato su u rehabilitaciji djeca glavni akteri igre, dok rehabilitator ima sporednu ulogu. On prati aktivnost i govor djece te prilagođava i mijenja ritam i intonaciju, trajanje i napetost u pokretu. Tijekom ovih aktivnosti dijete nije svjesno činjenice da rehabilitator ispravlja njegov govor te ono neometano nastavlja s igrom (Guberina, 2010). Igrom i položajem u prostoru omogućavamo djetetu da osjeti pokrete koji stvaraju napetost ili opuštanje te će tako ono usvojiti glas pokretom i tijelom. U situacijskim igrama i *dramatizaciji* djeca uvijek bavaju govor i pokret te usvajaju kontekst određene situacije s ciljem uspješne produkcije govora obogaćenog značenjem (Bakota i sur., 2021).

Dramatizacijom u igrama i kretanju u prostoru omogućavamo djetetu da osim osjeta pokreta i usvajanja glasa ono obogaćuje svoje izražavanje i afektivnost. Nju obilježavaju upotreba jezika u prostoru i situaciji i razna dramska zbivanja koja obogaćuju njegovo znanje. Pričama i situacijama koje su ponavljaju oblikuje se poseban odnos prema prostoru i vremenu (Pavelin Lešić i Hercigonja Salamoni, 2021). Dramatizacija pobuđuje interakciju svih osjetila te dovodi do sinkronizacije slušanja s gestom, pokretom, glazbom i govornim jezikom te na taj način razvija spaciocepciju. To je bitno za buđenje prirodnih gesti i neverbalnih izraza koje prate govor koje izostaju kod djece zbog nedostatka spontane verbalne izvedbe (Bakota i sur., 2021). Putem dramatizacije vježba se pamćenje i bogaćenje rječnika, razvijanje socijalnih vještina i empatije te izražavanje emocija (Pavičić Dokoza, 2020).

2.2. Slušno pamćenje i slušna pažnja

Sluh, slušanje i pamćenje čine glavne elemente slušnog pamćenja. Sluh je sposobnost slušanja zvuka, a slušanje je svjesno pamćenje slušne poruke (Padovan i sur., 1991). Pamćenje je složena moždana funkcija koja dohvaća i pohranjuje informacije. Ono se definira kao sposobnost usvajanja, zadržavanja i korištenja informacija. Informacije primamo putem naših osjetila koje se zatim obrađuju i pohranjuju u pamćenju. Postoje tri faze pamćenja, a to su senzoričko, kratkoročno i dugoročno pamćenje (Zarevski, 2007). U senzoričkom pamćenju informacije se kratko zadržavaju u nepromijenjenom obliku što omogućava prepoznavanje oblika. Ponavljanjem se informacije zadržavaju u kratkoročnom pamćenju te kodiraju u odgovarajući oblik za pohranu u dugoročnom pamćenju (Zarevski, 2007). *Slušno pamćenje* pohranjuje informacije o zvukovima uključujući i akustičke značajke odnosno informacije o zvučnim kategorijama. Slušno pamćenje je iznimno važno i koristi se u raznim svakodnevnim situacijama poput slušanja glazbe, verbalnog učenja i komunikacije. Kako bi osoba mogla usporediti i razumjeti riječi te ih pravilno koristiti ona mora riječi pohraniti u slušnom pamćenju. Cowan i Li (2014) ističu da se slušno pamćenje prema Massarovom modelu dijeli na tri faze odnosno slušnu fazu prije pohrane, sintetizirano slušno pamćenje i na generirano apstraktno pamćenje. Slušna faza prije pohrane zadržava nekategorizirane zvučne informacije koje još nisu u potpunosti obrađene. Sintetizirano slušno pamćenje drugi je korak u slušnom procesiranju u kojem se slušne značajke poput tona, visine i boje u slušnoj pohrani prije percepcije mogu analizirati do formiranja integriranih prikaza zvuka. U generiranom apstraktnom pamćenju pohranjuju se apstraktni prikazi generirani iz svih osjetila. Ova faza naziva se i fokusom pažnje te smatra da svaka informacija mora biti pohranjena u generiranom apstraktnom pamćenju prije kompleksnijih upotreba (Cowan i Li, 2014).

Za slušno pamćenje, a i pamćenje općenito te pravilno funkcioniranje slušne obrade i pohranjivanja, iznimno je važna pažnja. *Pažnja* je svjesno procesiranje određene informacije u okolini te je osnovni dio kognitivnog sustava. Ona je mogućnost čovjeka da se fokusira na jednu određenu stvar, a pritom zanemaruje ono što je nepotrebno. Slušna izvedba određena je interakcijama osjeta sluha s pažnjom, pamćenjem, vidom, emocijom i različitim drugim utjecajima (Zhang i sur., 2012). Razvijanje *slušne pažnje* dijeli se na četiri elementa, a to su *stupanj pripravnosti, orijentiranje, selektivna raspodjela pažnje i zadržavanje pažnje*. *Stupanj pripravnosti* odnosi se na spremnost za percepciju i obradu zvučnog stimulusa. *Stupanj pripravnosti* može biti slabiji ili uzbuđeniji. Taj stupanj pripravnosti mora biti prisutan za pravilno primanje i obradu zvuka. *Orijentiranje* se odnosi na distinkciju zvuka i lokalizaciju izvora zvuka. Ono je bitno za razumijevanje i adekvatnu reakciju na stimulus. *Selektivna*

raspodjela pažnje je proces u kojem pojedinac usmjerava pažnju na jedan određeni zvučni stimulus, a ostale koji ga mogu ometati, zanemaruje. Kada se od pojedinca očekuje da prati dva različita stimulusa istovremeno, dolazi do raspodjele pažnje. Taj proces vježbom postaje automatski te pojedinac može lakše percipirati više stimulusa odjednom. *Zadržavanje pažnje* odnosi se na mogućnost fokusa na određeni zadatak ili stimulus kroz duže vrijeme (Gomes i sur., 2000).

U rehabilitaciji sluha i govora važno je vježbati slušnu pažnju i razvijati slušno pamćenje. Iako se poteškoće sa slušnom pažnjom vežu uz djecu oštećena sluha, ona se također može javiti i kod raznih sindroma i poremećaja. Također se poteškoće pažnje mogu razviti i kod zdrave djece te mogu biti vezane uz emocionalno stanje djeteta, probleme u obitelji i okolini. Zato je u rehabilitaciji bitno vježbama usmjeravati dijete na određene i bitne podražaje u određenom trenutku. S djetetom treba raditi na fonološkoj svjesnosti, na vidnoj i slušnoj distrakciji, a isto tako mora se raditi i na socijalnom aspektu pažnje odnosno navikavati dijete na grupni rad i okolinu te da u takvim uvjetima može zadržati pažnju. Razvijanje slušne pažnje je također bitno za usavršavanje primanja više zvučnih poruka istovremeno, za snalaženje u razgovoru i za teškoće prilikom prisjećanja iz kratkoročnog i dugoročnog pamćenja (Lanc i sur., 2012).

3. Verbotonalna metoda

Verbotonalna metoda dio je verbotonalnog sistema i rehabilitacije kod djece i odraslih koja je priznata diljem svijeta. Guberina podučavajući svoje studente osmišljava verbotonalni sistem, a kasnije i verbotonalnu metodu kako bi olakšao studentima usvajanje francuskog jezika (Guberina, 2010). Verbotonalna metoda primjenjuje se prilikom usvajanja materinjeg i stranog jezika, u govornoj komunikaciji te u rehabilitaciji slušanja i govora.

Verbotonalni sistem i metoda uvijek polazi od *čovjeka*. Njegovo aktivno sudjelovanje predstavlja temelj i uspješnost same metode, a samim time on je glavni akter i voditelj u procesu rehabilitacije te ovisi o vlastitoj motivaciji (Dulčić i sur., 2021). Rehabilitacija se prilagođava isključivo njemu i od njega zahtijeva angažiranost. Prema tome, rehabilitacija je u verbotonalnom sistemu i metodi *individualna* (Guberina, 2010).

Ferdinand de Saussure jezik predstavlja kao društveni proizvod koji se ostvaruje u pisanom jeziku. Prema tome čovjek kao pojedinac ništa ne stvara jer se sve temelji na društvenom proizvodu odnosno jeziku. Guberina je definirao postupke koji se ostvaruju u komunikaciji te ih je nazvao *vrednotama govornog jezika* (ritam, intonacija, napetost, pauza, rečenični tempo, situacija, geste, mimika, položaj tijela) na temelju kojih komunikacija

dobiva jasno značenje i razumljivost (Dulčić i sur., 2021). Tako verbotonalna metoda daje prednost govoru i čovjeku nad jezikom. U teoriji verbotonalne metode, lingvistika govora temelji se na leksičkim sredstvima izražavanja (leksički i gramatički sustav) i neleksičkim sredstvima izražavanja odnosno *vrednotama govornog jezika*. Verbotonalni sistem proučava kako mozak osjetom sluha percipira govor. Sistem ne uključuje psihološke činitelje koji utječu na razumijevanju govora te kao podražaj u testovima koristi *logatome* (slogove bez značenja) kako bi izbjegao utjecaj psiholoških činitelja (Guberina, 2010). Uspješnost verbotonalne metode temelji se na činjenici da ona polazi od čovjeka *iznutra*, a ne izvana kao kod drugih metoda.

Oralne metode rehabilitacije i slušna pomagala gluhih prije verbotonalne metode nisu postizale uspješne rezultate rehabilitacije jer je fokus bio na mjestu oštećenja. Naime, pozornost nije bila na onome što osoba oštećenog sluha može čuti, nego su se davali jaki intenziteti na mjestima najjače oštećenih frekvencija. Rezultati tih postupaka bili su buka i neugodnost. Verbotonalna metoda je tako uvođenjem *optimale* promijenila pogled na patologiju slušanja i govora obraćajući pozornost na najbolje očuvane ostatke sluha putem kojih osoba oštećenog sluha može čuti (Guberina, 2010). *Optimala* predstavlja sve ono što je u određenom trenutku potrebno za uspješnu rehabilitaciju odnosno uključuje vrijeme, frekvenciju, udaljenost i tijelo. Ona je u užem smislu oktavno ili uže frekvencijsko područje karakteristično za percepciju pojedinog glasa (Desnica-Žerjavić, 1987). Također, *optimala* se ne odnosi samo na glas nego i na jezik, motivaciju, emocionalnost, komunikaciju, rehabilitaciju, socijalizaciju te učenje i pamćenje. Tako se stvaraju najpovoljniji uvjeti za uspješnu rehabilitaciju (Pavičić Dokoza i sur., 2021). Prema tome, određivanje *optimale* pokazalo se uspješnijim principom. Naime, unutar *optimale* nalazi se rješenje rehabilitacije. Aras (2021) govori i o *senzoričkoj optimali*. Ističe kako novija istraživanja pokazuju značajnu povezanost između vestibularnog osjetila i kognitivnih funkcija. Vestibularna stimulacija zahtjeva pronalazak odgovarajućeg podražaja, intenziteta, smjera i promjene gibanja. Djeca sama istražuju vlastiti osjet pa prema tome podnose veće stimulacije nego odrasli te organiziraju svoj senzorički sustav na način da im je ugodan i prirodan. Zbog toga, senzorička stimulacija mora biti ugodna te mora postojati želja da se ponovi, a to znači da je pronađena *optimala* i da su stvoreni dobri uvjeti za učenje. Također postoji granica između senzoričke ugone i neugode koja je pomična te ovisi o emocionalnoj spremnosti pojedinca i autonomnom živčanom sustavu. Unutar optimalnog slušnog polja senzorički podražaj budi stanje ugone i zadovoljstva, a ostalo što izaziva neugodu je znak izlaska iz optimalnog slušnog polja. Stoga, osoba oštećenog sluha vodit će rehabilitatora u izboru načina prijenosa zvuka i postupcima

koji se provode (Guberina, 2010: 11). Prema tome, osobi oštećenog sluha prenose se jedino one frekvencije koje su mu najviše osjetljive. U verbotonalnoj metodi tako se usvajaju prvo niske frekvencije, a zatim visoke jer će mozak najbolje obraditi one informacije na koje je najosjetljiviji. Tako će se s vremenom proširiti slušno polje osobe oštećenog sluha te će moći percipirati i riječi visokih frekvencija (Dulčić i sur., 2021). Uz određivanje *optimale* u verbotonalnoj metodi bitan pojam je i *diskontinuitet*. Ljudska percepcija temelji se upravo na *diskontinuitetu*. Ljudski mozak percipira jedan glas eliminirajući ostale glasove putem određenog frekvencijskog pojasa te tako tvori *diskontinuitet*. Zbog toga u rehabilitaciji *diskontinuitetom* definiramo jedan glas kao različiti od drugih te omogućavamo njegovu percepciju i distinkciju glasova. Mozak tako eliminira frekvencijske komponente koje su nepotrebne i percipira samo one koji su prisutni u optimalnom pojasu (Dulčić i sur., 2021).

Za uspješnu rehabilitaciju kao i učenje stranog jezika od iznimne važnosti je ljudski mozak. Osim mozga, za verbotonalnu metodu ključna je i tjelesna aktivnost odnosno ljudsko tijelo. Sukladno tome, verbotonalna metoda temelji se na aktivnosti i suradnji između mozga i tijela. Verbotonalna rehabilitacija temelji se na općim svojstvima čovjeka (mozak i ljudsko tijelo) te na individualnom pristupu osobi oštećena sluha i govora. Verbotonalni sistem uključuje kreativnu funkciju mozga u percepciji vanjskih podražaja te uključuje tijelo u sami proces jer ono također pomaže u reprodukciji i percepciji govora (Guberina, 2010). Preduvjet uspješnosti verbotonalne teorije je neuroplastičnost odnosno sposobnost prilagodbe središnjeg živčanog sustava novim okolnostima te rekonstrukcija i približavanje optimalnom funkcioniranju. Neuroplastičnost je u djetinjstvu na optimalnoj razini dok starenjem opada (Dulčić i sur., 2021). Novija istraživanja potvrđuju da je neuroplastičnost prisutna i u odrasloj dobi posebice nakon oštećenja mozga (Runjić, 2021). U rehabilitaciji se stimulacijama potiču promjene na centralnoj razini mozga koje će biti prisutne i kada ne bude stimuliranja (Dulčić i sur., 2021).

3.1. Razvoj verbotonalnog sistema

Začetak ideje o verbotonalnom sistemu započinje pisanjem doktorata Guberine o strukturi složenih rečenica te glazbenih i tjelesnih stimulacija koje se temelje na afektivnosti. Guberina je smatrao kako je afektivnost bitan čimbenik u komunikaciji govorom. Analizirajući intonaciju i visine glasova jezika Guberina uočava važnost položaja tijela i povezanost gesta i mimike s intonacijom i ritmom. Također otkrivajući razlike u slušanju kod provodne i zamjedbene gluhoće Guberina određuje visinu glasova jezika te ih frekvencijski reda od niskih prema visokim vokalima /u/, /o/, /a/, /e/, /i/ gdje je /i/ najviši, a /u/ najniži vokal i niskih prema visokim konsonantima /p/, /b/, /m/, /v/, /l/, /k/, /t/, /ʃ/, /s/ gdje je najviši konsonant

dentalni frikativ /s/, a najniži /p/, /b/, /m/ (Guberina, 2010: 40). Znajući da mozak svojim mogućnostima izbora obrađuje slušnu informaciju na temelju ranijeg iskustva odnosno pamćenja, Guberina (2010) osmišljava audiometriju temeljenu na visinama koje grade strukturu riječi. Ova audiometrija se temelji na visini glasova govora, a od verbum (lat. riječ) audiometrija je dobila ime *verbotonalna audiometrija*. Verbotonalna audiometrija ispituje odnos između praga sluha za čiste tonove i za logatome koji su pušteni kroz niz filtara širine jedne oktave. Ona ispituje prag čujnosti na pojedinim frekvencijskim područjima, određuje optimalno slušno polje te usmjerava rehabilitaciju i utvrđuje promjene koje su nastale u funkciji slušanja, percepciju glasa i razabirljivost (Pansini, 1990). Određivanje optimalnog slušnog polja olakšava i pomaže u odabiru frekvencijske karakteristike slušnog pomagala kako bi se postigla čim bolja razabirljivost.

Guberina je također proučavao zašto odrasla osoba urednog sluha čini pogreške pri izgovoru glasova stranog jezika odnosno zašto odrasla osoba čini sustavne zamjene. Zadaća mozga je da prilikom primanja glasa ili riječi, odabere i percipira jedan glas odnosno fonem. Mozak mora zanemariti dio frekvencija koje sadrži izgovoreni glas kako bi ga ispravno percipirao. Promatrajući svoje studente i njihove izgovorne pogreške pri učenju francuskog jezika, Guberina uočava da ograničena frekvencijska područja omogućavaju razumijevanje nekog glasa, riječi i rečenice. To ga je navelo na traženje *optimalnih frekvencija glasa* jer ako osoba urednog sluha čini pogreške onda će i osoba s oštećenjima sluha činiti zamjene koje ovise o frekvencijama. Stoga, potrebno je pronaći frekvencijsko područje u kojemu se glas određenog jezika percipira optimalno (Guberina, 2010). Proučavanjem glasova putem oktavnog filtra Guberina uočava da se neki glasovi govora najbolje percipiraju i razumiju na jednoj određenoj oktavi. Desnica-Žerjavić (1987) iznosi kako se glasovi mogu percipirati i na širem području primjerice nazali i lateralni aproksimant /ʎ/ mogu se percipirati i razumjeti na određenoj oktavi i širem području od oktave i pol. Tako je prva primjena verbotonalne teorije bila poboljšanje percepcije glasova stranih jezika, posebice francuskog jezika. Koristeći verbotonalnu teoriju prilikom podučavanja francuskog jezika u gimnaziji, Guberina se susreće sa poteškoćama i razmišlja o uporabi postupaka verbotonalne teorije.

U suradnji s Paulom Rivencom, Guberina 1954. osmišljava *SGAV metodu (Strukturalno-Globalno Audio-Vizualno)*, kasnije *AVGS (Audiovizualna globalnostrukturalna metoda)*, za učenje stranih jezika u kojoj su potpuno uključena načela verbotonalne teorije: struktura, percepcija glasova i fonetska korekcija (individualna i razredna). Glavno polazište istraživanja bila je važnost intonacije i visine glasova u jeziku. Strukturalno se odnosi na skupine riječi, intonaciju i ritam te povezanost između konteksta i značenja dok se globalno odnosi na cijeli

kontekst situacije i na globalnu perspektivu rečenica. Audiovizualni dio čine audiovizualni materijali tijekom nastave (Dulčić i sur., 2021). S vremenom stvara se novi lingvistički pristup jeziku kao govoru u komunikaciji jer govor proizlazi iz situacija koje nose ritam, geste i mimiku koje uvijek podrazumijevaju afektivnost.

Verbotonalna metoda koristi se u svim slučajevima gluhoće ili naglušnosti bez obzira na stupanj oštećenja. Ona uvijek kreće od čovjeka i onoga što je očuvano, a time tvori zaokruženu cjelinu rehabilitacije. Verbotonalna metoda omogućava razvoj kognitivnih, emocionalnih i socijalnih sposobnosti djece s oštećenjima sluha, a na taj način osigurava uspješno uključivanje u redovan odgojno-obrazovni sustav i svijet rada (Pavičić Dokoza, 2020).

4. Tijelo i pokret

Govor i tijelo odnosno pokret usko su povezani. Prilikom govora, tijelo je motorički aktivno odnosno prilikom govorenja se krećemo. Govor zapravo uvijek ovisi o motoričkom stanju tijela. Prilikom umora i izmorenosti, govor će također biti usporen i trom te intenzitetski slab. Također prilikom velikih aktivnosti tijela, govor je intenzitetski i intonacijski bogat. Djeca sa motoričkim poteškoćama često se povlače i ne sudjeluju u raznim motoričkim aktivnostima i igrama. Zato je bitno poticati njihov motorički razvoj i sudjelovanje.

Iako je govor popraćen raznim gesta koje podupiru izgovoreno, često se zapravo ne promišlja o važnosti i načinu na koji su govor i pokret povezani. Ta povezanost je mnogo dublja i važnija no što se čini. Prvenstveno govor i pokret čine isti elementi. Prozodijski elementi govora i elementi pokreta se preklapaju te ih čine identičnima. Zajednički elementi pokreta i govora su *ritam*, *intonacija*, *napetost*, *vrijeme* i *intenzitet* (Pintar, 1983). Prema zajedničkim elementima vidljivo je da se govor i pokret ostvaruju kroz *vrijeme*. Vrijeme predstavlja trajanje i brzinu, odnosno vrijeme potrebno za izvođenje neke riječi ili rečenice te pokreta. Vrijeme se sastoji od *ritma* odnosno organizirane aktivnosti u vremenu te *pauze* koja predstavlja prekid aktivnosti ili kraj jednog ritma. Slijedeći zajednički element govora i pokreta je *napetost*. Tijelo odnosno pokret može biti više ili manje napet te opušten jednako kao glas. Napetost agonističkih i antagonističkih mišića rezultirat će napetošću glasa. Na taj način su napetost ili opuštenost tijela povezani sa govornim aparatom i artikulacijom više ili manje napetog glasa. Snaga kojom se izvodi pokret naziva se *intenzitet*. Ta snaga izvedenog pokreta utjecat će na napetost izgovorenog glasa. *Frekvencija* je, kao prozodijski element govora, ipak vezana i uz sami pokret jer je zapravo rezultat kretanja i izgovora. *Prostor*, kao

element pokreta, predstavlja melodiju pokreta odnosno promjene pokreta u prostoru koje imaju karakteristike intonacije, elementa govora (Pintar, 1983). Guberina (2010) ističe kako vrijeme i pokret stvaraju visinu glasova ovisno o promjeni brzine i tjelesne napetosti, a to rezultira nastankom viših tonova prema većoj napetosti i nižih prema manjoj napetosti.

Govorni aparat slušno oštećene djece i djece uredna sluha spreman je ritmički funkcionirati što ukazuje da ne postoji psihološka ni fiziološka razlika između djece. Već nakon rođenja, pri prvom krik dijete koristi svoje mišiće i tijelo te govorni aparat za proizvodnju istoga. Ležeći položaj djeteta omogućava mu proizvodnju konsonantnih skupina hr, kr, gr (Guberina, 2010: 55). Tijelo je dakle u vezi s određenim položajem u prostoru što mu omogućava proizvodnju prvih ljudskih glasova. Sva djeca, bila čujuća ili gluha, proizvode tu konsonantsku skupinu tijekom prvog mjeseca života. Djeca oštećenog i urednog sluha imaju iste predispozicije te se jednako razvijaju sve dok se govor ne počne svjesno učiti odnosno do faze gukanja koja se javlja kao posljedica kretanja tijela u određenom stupnju napetosti, snage i ritma pokreta. Gukanje u sebi sadrži neke elemente govora kao što su ritam, intonacija i intenzitet. Gluho dijete ne čuje vlastito gukanje odnosno nedostaje mu *povratna sprema* kako bi ponavljao i razvijao vlastiti glas. Tu slušno oštećeno dijete zastaje (Pintar, 1983). Mnoga istraživanja pokazala su kako djeca s oštećenjima sluha i govora imaju motoričkih poteškoća i poteškoća u koordinaciji (Pavelin Lešić i sur., 2021). Prema tome, kretanje tijela zapravo rezultira glasanjem. Od rođenja tijelo i govor čine skladnu cjelinu te međusobno utječu na daljnji razvoj djeteta. S daljnjim razvojem djeteta i njegovim istraživanjem i savladavanjem prostora, razvija se pokret i govor. Prema tome, aktiviranjem tijela i doživljajem vlastitog kretanja oblikuje se temelj za percepciju, transmisiju i produkciju govora. Postepenim razvojem motorike govor se lokalizira na područje artikulacije odnosno mikromotorike, ali je govor još uvijek ovisan o makromotorici odnosno pokretu tijela. Ritmički pokreti tijela, koji se izvode velikim pokretima ruku i nogu, uz elemente trajanja, intenziteta i napetosti moraju izazivati odgovarajuću napetost. Razvojem motorike usavršavaju se opće i specifične sposobnosti kretanja, potiče se skladan razvoj lokomotornog sustava te se razvijaju psihomotorne sposobnosti. Sve to pridonosi razvoju koordinacije pokreta (Nikolić, 2020). Upravo ti motorički pokreti izazivat će napetost u govornim organima odnosno makromotorikom utjecat će se na mikromotoriku govornih organa koja će rezultirati boljim izgovorom glasova. Jasno je kako je makromotorički pokret lakše kontrolirati i usmjeravati nego mikromotorički pokret koji je svojom preciznošću teži za kontrolirati. Dakle, velikim makromotoričkim pokretom stimulira se mikromotorika kako bi se velikim globalnim pokretom tijela definirao mali fini pokret artikulatora. Konačni rezultat

toga biti će govor koji će se osloboditi ritmom od kretanja tijela, a uvijek će ovisiti o stanju tijela (Pintar, 1983). Svaki glas ima svoje koncentracijske točke i pokrete koji odgovaraju tim točkama. Iz perspektive plesača i rehabilitatora Pintar (1983) tvrdi da je koncentracija napetosti na raznim dijelovima tijela rezultat napetosti artikulatora. Tako svaki glas ima određen stupanj napetosti i odgovarajući pokret. Kako bi rehabilitacija bila uspješna makropokreti moraju biti prilagođeni slušnom stanju i oštećenju djeteta. Potrebno je iskoristiti ono što je biološki dato djetetu, a to je spoznaja da svako dijete razvija govor iz globalnog pokreta tijela koje se javlja nakon rođenja. To je iznimno važno jer za slušno oštećeno dijete to područje nije oštećeno (Guberina, 2010). Razvoj govornih pokreta prati razvoj pokreta tijela te se istovremeno s prvim koracima razvija mikromotorika koja prati makomotoriku (Dobrić, 2018). Kako bi rehabilitacija bila uspješna makropokreti moraju biti prilagođeni slušnom oštećenju i stanju djeteta. Ti pokreti ovise o napetosti tijela zbog koje dijete pogrešno izgovara glasove. Ako je tijelo previše napeto, makropokreti moraju biti osmišljeni na način da vode do smanjenja napetosti (Guberina, 2010). U slučaju da je dijete previše opušteno, makropokret treba biti snažniji i energičniji kako bi se povećala napetost tijela kao što je istežanje tijela u visinu ili skakanje. Glasovi se tako mogu poredati po napetosti od najnapetijih prema najopuštenijim. Najnapetiji glasovi su okluzivi, a zatim slijede afrikate, frikativi, nazali, likvidi, poluvokali i vokali. Bezvučni članovi para su napetiji od zvučnih pa je tako za okluzive bezvučni par /p/, /t/, /k/ napetiji od zvučnog para /b/, /d/, /g/, za afrikate bezvučni /ts/, /tʃ/, /tʃ/ napetiji su od zvučnih /dʒ/, /dʒ/, a kod frikativa bezvučni /f/, /s/, /ʃ/ napetiji su od zvučnih /z/, /ʒ/, /x/. Kod vokala zatvoreni vokali /i/, /u/ su napetiji od srednjih /e/, /o/ i otvorenog /a/. Iako u pojedinom trenutku prevladava napeti ili opušteni makromotorički pokret, iznimno je bitno da prilikom rehabilitacije svaka skupina uključuje napetost i opuštanje (Guberina, 2010). Osobe oštećenog sluha mogu čuti niske frekvencije te pomoću tijela, koje je najosjetljivije na niske frekvencije, mogu razviti slušanje i razumijevanje riječi niskih frekvencija (Dulčić i sur., 2021). Tijelo je tako nositelj intonacije. Prijenos govora tijelom odnosno somatosenzoričkim putem predstavlja prvu fazu rehabilitacije slušno oštećenih osoba (Pavičić Dokoza i sur., 2021). Somatosenzoričkim prijenosom putem vibratora, prenose se tjelesni i glazbeni ritmovi, a motorika tijela važna je u rehabilitaciji za primanje govora i govornog izražavanja (Guberina, 2010: 14). Umjesto vibratora koristi se i vibracijska daska gdje se vibracije prenose cijelim tijelom.

4.1. Prostor

Čovjek, tijelo, pokret i prostor usko su povezani. Svaka komunikacija je zapravo prostorna jer se ona odvija u prostoru. Čovjek je kao govorno i društveno biće ovisan o

prostoru i onome što se u njemu događa. Prostor povezujemo s pojmovima mjesta i vremena te izražavamo prostorne odnose kao što su ispred, iza gore dolje, od, lijevo, desno i mnogi drugi. Upravo to shvaćanje prostora važno je za pravilnu strukturu rečenica i komunikaciju. Svatko zauzima određeni položaj u prostoru, a kretanje i mijenjanje položaja utječe na percepciju. Važnost prostora za razvoj govora djeteta, vidljiva je u činjenici da dijete ne može ovladati ritmom govora ako nije ovladao ritmom hoda (Paškvalin, 2005). Također, prostor predstavlja osnovni uvjet za mentalni i afektivni razvoj djeteta. Čovjek, prostor i glas od rođenja čine jedinstvo, a samim time postoji i recipročna veza između dominacije prostorom te mentalnog i motoričkog razvoja (Paškvalin, 2005). Prostor možemo definirati na temelju korištenja i dominacije prostora. Tako je naša okolina kroz koju se krećemo opći prostor. Kinesfera je osobni prostor koji nas okružuje i koji se uvijek kreće s nama. Tako je opći prostor sve ono što je izvan dohvata naše kinesfere. Unutar našeg tijela postoji unutarnji prostor koji se odnosi na prostor između naših organa i stanica u tijelu. Prostor tako doživljavamo kroz naše tijelo, a kretanjem zadiremo jednim prostorom u drugi (Studd i Fox, 2013: 106). Osvještavanje prostora jednako je kod zdravočujuće djece i djece oštećenog sluha. Kod djece oštećenog sluha uz upoznavanje prostora, potrebno je podražiti ostala osjetila kako bi bila uspješno provedena rehabilitacija. U trudnoći majka pruža djetetu ograničen prostor u kojem se ono razvija, no njegov glas se ne čuje. Nakon rođenja, dijete zauzima svoje mjesto u prostoru što obznanjuje svojim plačem (Guberina, 2010).

Dijete prvim pokretima postepeno ovladava prostorom, a kretanje prostorom razvija njegov mozak. Nakon rođenja dijete pokretima ispituje prostor oko sebe, a kasnije pokretima izražava svoje emocije i potrebe. Prelaskom iz ležećeg položaja u sjedeći te kretanjem ono savladava sintaktičke odnose u prostoru koji će se kasnije pretvoriti u sintaktičke odnose u govoru (Dobrić, 2018). Od početka gukanja uz intonaciju i ritam koristi i prirodne geste te mimiku za izražavanje svojih osjećaja. Upravo ti komunikacijski postupci omogućit će djetetu da kada progovori samo jednu riječ ono može obogatiti značenje te riječi. Tako u dobi od godine dana u isto vrijeme kada prohodava i osvaja prostor, dijete progovara i svoju prvu lingvističku riječ. U toj dobi dijete može birati prostore i kretati se između njih ovisno o situaciji i kontekstu. Istodobno će ritam kao uporište hoda i uporaba prve lingvističke riječi povezati tijelo djeteta u prostoru, ritam pokreta i mimike s ritmom i intonacijom riječi u komunikacijsku cjelinu (Guberina, 2010).

Motorički razvoj omogućuje djetetu shvaćanje prostora i promjenu položaja u prostoru te razumijevanje svog odnosa prema ostalima i vanjskom svijetu te tako stječe uzročne i vremenske pojmove (Guberina 2010). Kroz svakodnevne aktivnosti i igre dijete razvija svoje

motoričke sposobnosti, koordinaciju te stječe kontrolu nad svojim pokretima. Djeca sa motoričkim poteškoćama se u ovakvim aktivnostima najčešće povlače te kasne za vršnjacima (Haga, 2021). Skakanjem, trčanjem i puzanjem u raznim igrama stimuliraju vestibularno osjetilo. U slučaju nepotpune funkcije jednog osjetila, druga osjetila uzimaju veću ulogu i preuzimaju ulogu nedostatnog osjetila. Osim osjetila vida, sluha i njuha bitan je i pokret koji aktivira vestibularno osjetilo i spaciocepciju.

Pansini (1989) je istaknuo kako zapravo slušamo preko sustava za percepciju prostora. U percepciji ne sudjeluje samo jedan osjet, vestibularno osjetilo, nego i druga osjetila kao što su opip, propriocepcija, sluh i vid. Percepcija tijela odvija se kroz sve osjete od propriocepcije, vestibularnog osjetila, osjet dodira, vida i sluha. Upravo zbog toga će osoba oštećenog sluha povezivati povratne informacije iz okoline sa kinestetskim osjetom (Dulčić, 2021). Jednom riječju zajednički naziv svih osjetila koja funkcioniraju kao jedinstven sustav za percepciju prostora zove se *spaciocepcija* (Runjić, 2021). Ta percepcija sudjeluje u razvijanju motoričkih aktivnosti, pokreta u prostoru i svladavanju prostora. Osjet opipa je bitan za percepciju i produkciju govora. Osjećaj dodira odnosi se i na artikulatore, zube, jezik i usnu šupljinu. Kretanjem jezika kroz usnu šupljinu dijete dobiva dodirne i proprioceptivne informacije za razvijanje njegove memorije (Asp, 2006). Propriocepcija je osjet položaja i pokreta dijelova tijela koji je najuže povezan sa vestibularnim osjetilom te kontrolira i omogućuje vanjske ritmičko-motoričke aktivnosti (Aras, 2021). Ona također stvara „memorijsku mapu“ koja će pomoći djetetu u pravilnom izgovoru glasova te u razvijanju slušnog pamćenja (Asp, 2006). Osjetila se na različite načine kombiniraju ovisno o situaciji te se prema njihovoj raspoloživosti dominantna uloga prebacuje iz jednog ili drugo osjetilo (Dulčić i sur., 2021).

Ako se govor prenosi niskim frekvencijama preko vibratora gluha osoba će slušati somatosenzoričkim putem te će putem opipa i propriocepcije ubrzo početi čuti i razumijevati. Mimika, geste i gukanje početne su faze u djetetovom istraživanju i shvaćanju prostora i njegovog daljnjeg razvoja. Uz spaciocepciju bitna je i gramatika prostora jer uključuju propriocepciju i vestibularni put te povezanost pokreta i govora (Dulčić i sur., 2021). Pansini (1989) ističe kako je slušanje samo uvjet govora odnosno kako bi se razvio govor kod gluhog djeteta potrebno je omogućiti slušanje, a to će se najlakše postići kada se govor postavi u gramatiku prostora jer između prostornog događaja i verbalnog jezika stoji percepcija prostora. Pokret u prostoru povezan je s unutrašnjom motoričkom aktivnosti tijela. Tako su govor, tijelo, pokret i prostor povezani od prvog dana života, a ta povezanost neizostavna je za svaki razvoj govora i slušanja te percepciju glasova; prirodno ili putem rehabilitacije

(Guberina, 2010). Upravo je zato u rehabilitaciji bitno voditi postupke koji uključuju prostor kao bitnu stavku za razvoj govora, mišljenja i slušanja.

Vestibularno osjetilo jedno je osjetilo spaciocepcije kojim spoznajemo prostor i položaj u prostoru te prostor unutar nas. Vestibularno osjetilo je usmjereno na vlastitu aktivnost te ne percipira sve podražaje iz okoline. Ono daje informacije o položaju glave te brzini i smjeru kretanja (Aras, 2021). Vestibularno osjetilo nema vlastitu specifičnu kortikalnu reprezentaciju te je u stalnoj komunikaciji s ostalim osjetilima. Ono je anatomski povezano sa očnim mišićima, pužnicom i slušnim osjetilom. Zbog toga, oslabljeni sluh i slušanje bit će još slabiji ako je isključen vestibularni udio u funkciji slušanja. Akustičko i vestibularno osjetilo su gotovo uvijek zajednički podraženi zvukom te se upravo zato važnost pridaje vestibularnom osjetu prilikom rehabilitacije koje nije samo osjetilo za ravnotežu nego i za slušanje (Borković, 2004). Vestibularni osjet najbolje prenosi ritam i intonaciju što je iznimno bitno za rehabilitaciju jer će se putem njega percipirati niske frekvencije koje su perceptivne i kod najtežih oštećenja jer se prijenos i percepcija odvija putem tjelesne vodljivosti i vestibularnim osjetom (Pozojević-Trivanović, 1992). Ako je vestibularno osjetilo oštećeno, informacija koju dobiva tijelo i mozak je netočna te su zbog toga položaj tijela i ravnoteža narušeni ili izgubljeni. Djeca i odrasli pokazuju pozitivne reakcije tijekom i nakon pokreta koji dovode do vestibularne stimulacije. Tako neka istraživanja uočavaju potencijal vestibularne stimulacije kao jednostavne terapije za emocionalne teškoće i poremećaje (Aras, 2021).

Kao dio verbotonalnog sistema, fonetski ritmovi u cjelini koristeći stimulacije pokretom, glazbene stimulacije, dramatizacije i priče povezuju govor, tijelo i pokret s ciljem razvoja slušanja i govora. Maštovitim poticajima motiviraju djecu i pomažu u njihovoj rehabilitaciji.

5. Fonetski ritmovi

Svako dijete urednog ili oštećenog sluha rađa s istim predispozicijama za razvoj govora. Govorni aparat slušno oštećenje djece uvijek je spreman ritmički funkcionirati jednako kao i kod djece urednog sluha. Govor i tijelo su tako usko povezani što je vidljivo i po elementima koje dijele. Rehabilitacija po verbotonalnom sistemu omogućuje djetetu dobar izgovor, ritam i intonaciju. Jedan dio verbotonalnog sistema koji se naročito bavi ostvarivanjem tih karakteristika govora naziva se *fonetska ritmika*. *Fonetska ritmika* su postupci u verbotonalnoj metodi koji se temelje na fonetskim i akustičkim karakteristikama glasova govora te na tijelu putem kojeg se ostvaruju u prostoru. Oni su osnova rada na području znanja, govora i jezika koje mora usvojiti slušno oštećeno i gluho dijete. U individualnom radu fonetski ritmovi pružaju mogućnost za popravak izgovora i razvijanje bolje percepcije govora (Guberina,

1971). Temelj fonetskih ritmova bazira se na činjenici da je govor proizvod čovjeka i da ga čovjek percipira te su na taj način produkcija i percepcija jedinstvo. Percepcija je tako organizirana da pokret i mjesta napetosti daju ritmičku i intonacijsku osnovu za percepciju govora. S druge strane, ljudsko tijelo sadrži sposobnost da putem pokreta stvori glasove. Ono je različito osjetljivo na pojedine frekvencije, a najosjetljivije je na niske frekvencije. Zbog toga je tijelo najosjetljivije na ritam jer se ono prenosi niskim frekvencijama. Gluha ili nagluha djeca imaju malu ili nikakvu osjetljivost na visoke frekvencije, ali su zato vrlo dobro osjetljivi na niske frekvencije. Fonetski ritmovi temelje se na polisenzorici kombinirajući vrednote govornog jezika s mimikom, gestom i kontekstom koji se realizira u prostoru i potiče slušanje (Pavičić Dokoza i sur., 2021). Razvoj sluha i govora u rehabilitaciji putem fonetskih ritmova zasniva se na ritmu i pokretu te se dijele na *glazbene stimulacije* i *stimulacije pokretom*. U glazbenim stimulacijama glavno sredstvo za razvoj sluha i govora je ritam i intonacija te se one zasnivaju na *ritmu brojalica*, a stimulacije pokretom zasnivaju se na *ritmu tjelesnih pokreta*. No svakako je bitno za istaknuti da glazbene stimulacije i stimulacije pokretom obje koriste i ritam i pokret. Bez pokreta nema ritma kao ni ritma bez pokreta, oni su nedjeljiva cjelina (Pintar, 1983). Guberina (2010) ističe kako u glazbenim stimulacijama pokret slijedi ritam, a smjer pokreta je slobodan. U stimulacijama pokretom, tjelesni pokreti su usmjereni pa je tako ritam zasnovan na tjelesnim pokretima koji prate fiziološku i biološku organizaciju koja upravlja stvaranjem glasova. Cilj *fonetskih ritmova* je obraditi istu temu na različite načine s ciljem razvoja slušanja, korekcije govornih poteškoća, razumijevanja i interpretacije priče te poticanju kognitivnih sposobnosti (Pavičić Dokoza, 2020).

Uspješnost rehabilitacije slušno oštećenje djece putem fonetskih ritmova polazi od činjenice da dijete vodi rehabilitaciju. Dijete oštećenog sluha je najprije dijete kojem uvijek treba prići koristeći iste postupke razvoja govora i slušanja kao i kod djeteta urednog sluha (Guberina, 2010). Rehabilitator mora slijediti potrebe i zahtjeve djeteta te prema tome oblikovati prilagođeni sadržaj rehabilitacije koristeći vlastito znanje i kreativnost. Dijete na taj način doživljava rehabilitaciju kao igru u kojoj se indirektno stimulira njegov mozak i sudjeluje u razvoju propriocepcije te u artikulaciji i govoru. To je moguće jer dijete nesvjesno razvija prirodni ritam i intonaciju govora imitirajući pokrete tijela rehabilitatora (Asp, 2006). Dakle, kako bi rehabilitacija bila prirodna i uspješna za dijete, veliku ulogu u radu rehabilitatora ima *kreativnost*. Od rehabilitatora se očekuje da uvijek govori *prirodno*, kako slijedi sami govor. On ne smije koristiti prevelike intenzitete te ne smije mijenjati ritam i intonaciju govora i izgovora ako je iznerviran nepravilnim izgovorom ili slušanjem djeteta

(Guberina, 2010: 261). Rehabilitator mora prepoznati dječje sklonosti i podupirati njegov prirodni razvoj bez nametanja općih i generaliziranih postupaka na koje se dijete mora prilagoditi odnosno mora se poštivati djetetova osobnost. Rehabilitator mora imati dobro znanje kako bi mogao djetetu prenijeti to znanje i vještine te na taj način pomoći u njegovoj rehabilitaciji. *Empatija* je bitan element rehabilitacije jer su emotivna stanja djece preduvjet za razvoj govora. Djetetu je bitno dati mogućnost *kreiranja* jer će ono na taj način razvijati govor, a to proizlazi iz ugodne i emotivne okoline djeteta. Također kako bi dijete kreativno koristilo svoje slušno polje, podražaji i igre moraju biti privlačni i ugodni sa umjetničkim elementima koji će potaknuti govor odnosno potrebno je poticati dječju motivaciju (Guberina, 2010). Uspješnost fonetskih ritmova ovisi o raznim situacijama i stanju djeteta koje je potrebno uvijek promatrati i na temelju odgovora djeteta prilagoditi postupke kako bi rehabilitacija bila uspješna. Kako bi stimulacije pokretom bile uspješne u rehabilitaciji, bitno je promatrati situacije u kojima dijete ne usvaja govor. To je vidljivo u njegovom motoričko-ritmičkom razvoju i nedostatku temeljnih uvjeta za proprioceptivno preoblikovanje pokreta kao kod rehabilitatora te kada pokrete oponaša kao gimnastičke pokrete odnosno ne drži tijelo u istoj napetosti, ritmu, trajanju i jačini kao rehabilitator. Dobar odgovor na rehabilitaciju uočljiv je kada dijete dobro odgovara motoričko-ritmički na pokrete koje je rehabilitator pripremio te kada dijete može samo stvarati. U glazbenim stimulacijama potrebno je glazbu koristiti fleksibilno jer to potiče dijete na kreativnost, a koristeći koreografiju kao dodatni element rehabilitacije, dijete doživljava intonaciju (Guberina, 2010).

5.1. Glazbene stimulacije

Glazbene stimulacije temelje se na korištenju *ritma brojalica i melodije* koje dijete uvodi u igru te u igri predstavlja imitaciju prirodnih zvukova. Cilj ritma brojalica i melodije je da putem ritma izazove kod gluhog ili slušno oštećenog djeteta dobru artikulaciju glasova te aktivno slušanje. Pjevanje i ritam sadrže afektivne izražajne oblike koje djeca od rođenja upijaju na različite načine, putem uspavanki, igre prstima, prvim koracima i riječima, uključivanjem u ritam života te stvaranjem svoje vlastite ritmičke ekspresije sudjelujući u igrama ritmova (pokretne igre) i brojalicama (vezane uz pokret) (Šmit, 1993). Prema tome, ritam brojalice i melodije povezuje one vrednote govornog jezika koje su prisutne u glazbi i govoru. Zbog glazbenog ritma, djeca lakše prate tijek brojalice i očekuju zadnju riječ. Umetanjem pauze prilikom izgovora riječi povećava se napetost i iščekivanje kraja što razvija aktivno slušanje i usmjerava pažnju (Čolić i Klarić Bonacci, 2021). Šmit (1993) ističe da rehabilitacija djece oštećenog sluha može započeti vrlo rano jer je govorni aparat slušno oštećene djece spreman ritmički funkcionirati. Pokret je prisutan u brojalicama te je ono

osnovno sredstvo u korekciji glasova. Kroz igre brojalicama dijete memorira pokret i ritam pokreta, makromotoriku i mikromotoriku. Bez povezanosti sa zvukom i pokretom i bez pravilnog razvoja motorike neće biti dobrog govora. Razvijena motorika omogućuje strukturiranje ritma i govora, odgovarajuću tjelesnu napetost vidljivu u intonaciji i intenzitetu glasa te utječe na spontanost pokreta i kretanja što se očituje i u govoru (Čolić i Klarić Bonacci, 2021). Glazbene stimulacije u sebi sadrže izražajna sredstva koja se koriste u glazbi, a to su: *ritam, melodija, tempo, pauza i dinamika*. Vidljivo je kako su ti glazbeni elementi slični zajedničkim elementima govora i pokreta odnosno *ritmu, intonaciji, napetosti, vremenu i pauzi* te *intenzitetu* što ukazuje na važnost i uspješnost glazbenih stimulacija u rehabilitaciji slušno oštećene djece (Dulčić i sur., 2021).

Pojedina istraživanja pokazala su da osobe sa oštećenjima sluha mogu glazbu percipirati na dva načina. Prvi način je percepcijom auditivnih informacija, a drugi vibracijama putem dodira (Hadžihasanović i sur., 2021). Glazbene stimulacije fokusirane su na auditivnu percepciju. Korištenje instrumenata u radu je preporučljivo jer služe kao velika motivacija i poticaj aktivnog slušanja te potiču započinjanje komunikacije i održavanje komunikacije između djece. Također instrumenti pridodaju emocionalni doživljaj temi koja se obrađuje. Tako se u radu s djecom najčešće koriste udaraljke kojima se može pridodati i simbolično značenje. S obzirom da su djeca izložena televiziji i modernim medija, u radu se također mogu koristiti i instrumentalne matrice koje se puštaju putem računala. Tijekom slušanja glazbe, djeci je zanimljivo pratiti glazbu određenom pjesmom i pokretima. Na taj način se motiviraju djeca na ponavljanje i uvježbavanje određene teme (Lelas, 2012). Glavna zadaća glazbenih stimulacija je da se preko glazbenih elemenata omogući produkcija govora kod slušno oštećenog djeteta. Za razumijevanje glazbenih stimulacija potrebno je objasniti te elemente iz glazbene perspektive te kako se ti elementi koriste u rehabilitaciji slušno oštećene djece.

Ritam se u glazbi manifestira kao pravilna izmjena naglašenih i nenaglašenih doba i trajanja tonova. Sastavni dio ritma su i stanke odnosno pauze (Šamanić, 2011: 10). Pravilnost glazbenog ritma zapravo privlači djetetovu pozornost i priprema ga za aktivno slušanje. Ritam tako djetetu daje oslonac i priprema ga na složenije postupke percepcije i proizvodnje govora (Čolić i Klarić Bonacci, 2021). Razvijanje ritma je važno za budući razvoj akademskih sposobnosti poput čitanja i pisanja (Hadžihasanović i sur. 2021). Dijete koje nema osviješten ritam vlastitog tijela ne može postići optimalan govorni ritam te će mu aktivnosti koje sadrže glazbeni ritam pomoći pri percepciji vlastitog tijela (Čolić i Klarić Bonacci, 2021). Pintar (1983) ističe kako u rehabilitaciji govora glazbeni ritam upravo zbog tih uočljivih i strogih

izmjena naglaska jača distinkciju između glasova govora. Svaki glas može se smatrati kompozicijom trajanja, napetosti i intenziteta, a ti elementi govora bit će izraženi određenim ritmom u glazbenoj strukturi.

Melodija je sagrađena od intervala odnosno slijeda tonova različite visine i trajanja koji čine zaokruženi tonski oblik (Šamanić, 2011: 12). Taj interval u glazbi zapravo predstavlja intonaciju u govoru, a intonacija u govoru predstavlja melodiju u brojalicama i pjesmicama (Krešić i Pavičić Dokoza, 2021). Intonacija je u korekciji govora povezana s ritmom te se koristi u rehabilitaciji govora kao i melodija. Kod djece oštećenog sluha bitno je stimulirati njihovo slušanje i uho melodijom odnosno pjevanim glasom. Putem pjevanog glasa dijete prima zvučnu stimulaciju putem koje on razvija osjećaj za promjenu visine glasa odnosno zvuka i tona te razvija percepciju ritma, a razlog tomu je činjenica da su govor, ritam i intonacija uvijek povezani odnosno nema govora bez ritma i intonacije (Šmit, 2001). Razvijeni osjećaj za razlikovanje melodije i pjevani glas pomažu u korekciji loše postiranog glasa, u korekciji glasova i timbra glasa (Čolić i Klarić Bonacci, 2021). Osim za melodiju pjevani glas dobar je i za gradaciju intenziteta i nijansiranje između intenziteta (Šmit, 1993). Slušno oštećeno dijete tako će lakše razlikovati govornu intonaciju i promjene u intonaciji te ju i primijeniti u osobnom govornom izrazu.

Dinamika predstavlja stupnjevanje jakosti odnosno glasnoće tonova. Može se odvijati postepeno ili naglo jednako kao i u govoru. Dinamika i njene promjene odgovaraju intenzitetu i promjenama intenziteta u govoru (Čolić i Klarić Bonacci, 2021). Dva osnovna suprotna dinamična stupnja su piano (p) i forte (f). U radu sa slušno oštećenom djecom, najprije se rade brojalice temeljene na ova dva osnovna suprotna intenziteta piano i forte jer se njihove distinkcije slušno najbolje zapažaju (Dulčić i sur., 2012). To je posebice važno kod slušno oštećenje djece jer ona govore preglasno odnosno viču ili govore pretiho. Kasnije se postepeno dodaju i nijanse te prijelazi između ova dva elementa odnosno postepeno pojačavanje (crescendo $p > f$) i njegov kontrast odnosno postupno stišavanje (decrecendo $f > p$). Tako se nastoji intonacija glasa približiti normalni, a nijansiranje utječe na intenzitet (Dulčić i sur., 2012).

Tempo predstavlja određenu brzinu pjevanja neke melodije ili brzinu kojom se izvodi neka muzička kompozicija. U govoru tempo glazbe odgovara vremenu. Mijenjajući tempo brojalice i melodije mijenja se i vrijeme emisije (Šmit, 2001: 21). Tempo se dijeli na polagan, umjeren i brz tempo (Šamanić, 2011: 32). Vrijeme pjevanje emisije je dulje od govorne te tako utječe na bolju percepciju i pamćenje kod slušno oštećenje djece i djece s govorno-jezičnim poteškoćama (Dulčić i sur., 2012). Promjena vremena emisije je bitna u kasnijoj fazi

rehabilitacije jer je ta promjena korisna u distinkciji glasova i njihovoj korekciji (Šmit, 2001: 21).

Napetost u glazbi predstavlja kvalitetu emisije. Ono što je u glazbi legato (opušten i dugi ton) ili staccato (kratki napeti tonovi) odgovara opuštenoj ili napetoj formi u govoru odnosno suprotstavljanju agonističkih i antagonističkih mišića tijekom izgovora glasa (Šmit, 1993). Varijacije napetosti u glazbenim strukturama pomažu u korekciji glasa, napetosti i nazalnosti glasova te općenito govora.

5.1.1. *Postupci u glazbenim stimulacijama*

Glazbene stimulacije pomažu slušno oštećenom djetetu da putem glazbenih elemenata (ritam i melodija) ostvari govornu percepciju te u konačnici dobru artikulaciju glasova. Glazbene stimulacije se tako prema različitim postupcima dijele na igre ritmova, slogovi u ritmu brojalice, pjevana brojalice, ritmovi za korekciju glasova i grupe glasova, uvođenje riječi i rečenice u ritamsku strukturu i govorna struktura.

U *igramama ritmova*, ritam se javlja kao produkt krikova, tepanja i ritmiziranih slogova praćenih pokretom. Kako se razvija osjećaj za ritam tako se razvija i samokontrola te obuzdavanje motoričnosti, a to je iznimno važno za djecu jer ona nerado i teško kontroliraju i prilagođavaju svoju motoriku i pokrete ovisno o naređenjima i zahtjevima okoline. Osjećaj ritma omogućuje djetetu percepciju vlastitog tijela. Igre ritmova tako pripremaju fonetski i ritmički sadržaj budućih struktura s varijacijama ritma (Šmit, 1993). Ti ritmovi sadrže glavne karakteristike zadanog glasa, ali nemaju formu glazbene kompozicije. Glavni zadaci igre ritmova su poticanje spontanosti ritmičkog izraza djeteta, uvođenje djeteta u svijet ritma, postizanje bogatstva glasa i timbra, ispitivanje fonetske, ritmičke i motoričke mogućnosti djeteta te na temelju tih mogućnosti graditi određene glazbeno ritmičke forme (Šmit, 2001: 23). Tako igre ritmova predstavljaju prvi korak u kvalitetnom osmišljavanju i primjeni glazbenih stimulacija u rehabilitaciji slušanja i govora kod slušno oštećene djece.

Nakon igre ritmova slijedeći postupak u glazbenim stimulacijama su *slogovi u ritmu brojalice*. Dijete koje ne govori ili ne govori pravilno, najprije treba razviti dobar registar i kvalitetu glasa kako bi započeo s čim bolje mogućim izgovorom glasova. Zbog toga stimulacije ne smiju započeti originalnim brojalicama koje u sebi ne sadrže nikakvu progresiju u glasovima nego se slažu brojalice koje dijete može najbolje usvojiti i koje su mu govorno bliske (Guberina, 1971). Za čujuću djecu brojalice predstavljaju uvod u igru sa pravilima koje svi poštuju i gdje ne postoji mogućnost varanja. Ritam u brojalicama je iznimno naglašen i dominantan tako da ne postoji potreba za melodijom nego je sami tekst dovoljan. Djeca brojalice najviše vole pjevati, ali na svoj način. Ritmička struktura napetosti

prikazuje napetost koja raste prema kraju teksta odnosno prema posljednjem slogu koji je najbitniji za igru. U dobi između četiri i šest godina brojalice su iznimno zanimljive djeci te ih jako vole te su zbog toga najbolje sredstvo putem kojim se oslobađa djetetov govor i razvija njihovo pamćenje (Šmit, 2001). U glazbenim stimulacijama primarna funkcija brojalica je razvoj govora jer brojalice prikazuju određeni glas koji je kombiniran s jednim ili dva vokala što mu omogućuje lakšu percepciju i produkciju sloga. Brojalice nemaju sadržaj, one su zapravo slogovi u ritmu, a ritam je određen karakteristikama govora bez ikakvog značenja te se takve brojalice nazivaju *iracionalnim brojalicama*. One se koriste za izazivanje glasa i korekciju glasa (Rulenkova, 2015: 116). Osnovne brojalice temelje se na obradi jednog glasa zbog distinkcije tog glasa putem ritma te radi lakše percepcije. Što se tiče strukture brojalica, one ne smiju biti preduge, a ritam mora nositi osnovne kvalitete glasa kako bi pomogao u distinkciji jednog glasa od drugog. Tako se na početku brojalice sastoje od jednog vokala i jednog konsonantna, a u kasnijoj fazi u strukturu se unose kombinacije više konsonanata i vokala (Šmit, 1993). Brojalice može pratiti i pokret u smislu pljeskanja ili lupanja ritma brojalice. Tako u iracionalnim brojalicama pokret mora strogo pratiti ritam, a za različite ritmove koriste se različiti pokreti (Rulenkova, 2015: 116). Iako je svaka osnovna brojalica sastavljena od logatoma, vrlo je korisno za rehabilitaciju da nakon osnovnih brojalica slijede brojalice koje imaju sadržaj. Također je dobro da osnovna brojalica sadrži imitaciju nekog prirodnog fenomena ili događaja primjerice imitacija životinjskih glasova ili zvuk vjetra te da uvodi dijete u neku aktivnost primjerice oponašanje životinja (Guberina, 1971). Na taj način su brojalice sadržajno bliže djetetu. Svaka osnovna brojalica mora biti *pjevana* odnosno mora imati pjevanu formu. U postupku *pjevanih brojalica* interval kojim se predstavlja određena pjevana struktura djeci ovisi o dobi djeteta i glasu koji se obrađuje. Djeca u svojim prvim zvučnim stimulacijama nisu sposobna primiti glazbene intervale pa je pjevana forma brojalice ograničena na pentatonsku ljestvicu, a intervali u melodiji će biti veći ili će slijediti jedan drugoga uzlazno ili silazno ovisno o karakteristikama glasa koji se obrađuje u brojalici. Što se tiče *korekcije glasova* glazbene stimulacije kao dio verbotonalne metode također ovise o vrsti greške djeteta odnosno o tome je li greška fonetskog karaktera, radi li se o registru ili glasu, a često zapravo poteškoće uključuju obje situacije (Šmit, 2001: 26). Glazbenim stimulacijama na kvalitetu emisije utječe se promjenom ritma određene glazbene strukture (greške s obzirom na napetost), promjenom intonacije (greške s obzirom na napetost), pjevanim glasom (greške s obzirom na vrijeme percepcije i s obzirom na intenzitet i timbar glasa) te promjenom napetosti odnosno promjenom intenziteta (Šmit, 2001: 27).

Uvođenje riječi ili rečenica u brojalicu predstavlja prvi prijelaz od glazbenog ritma prema govornom ritmu. Tijekom tog postupka i dalje se koriste brojalice, ali u novoj strukturi koju sačinjavaju dva dijela. Prvi dio te strukture je *iracionalni dio* koji služi kao fonetska i ritamska priprema za drugi, *govorni dio*. On se sastoji od riječi ili rečenice koja slijedi ili je uklopljena u cjelinu. Ta struktura nije nepromjenjiva odnosno izmjene su moguće, a one će ovisiti o riječi ili rečenici koja je pripremljena te o odgovoru odnosno djetetovoj grešci (Šmit, 2001). Takve brojalice nazivaju se *poluiracionalne brojalice* (Rulenkova, 2015: 117). Ovisno o poteškoćama koje dijete ima u govoru vezano uz određeni glas, riječ koja se uvodi u brojalicu bit će stavljena na ono mjesto u brojalici koje je potrebno za ispravan izgovor te riječi odnosno glasa. Bitno je spomenuti da cilj osnovne brojalice nije da dijete izgovori slog bez značenja odnosno logatom već da izgovori određeni glas u okruženju različitih vokala u riječima (Guberina, 1971). Kako bi dijete još bolje izgovorilo slogove, brojalice se izgovaraju uz pokrete tijela i kroz prostor. Koristeći prostor oblikuje se kontekst koji je nužan u radu posebice s djecom koja imaju komunikacijske teškoće i teškoće u razumijevanju govora i tečnosti govora. Koristeći rekvizite iz svakodnevnog života koji su poznati djeci ili predmeti koji podsjećaju na stvarne predmete potiče se djecu na simboličku igru. Djeca lako prihvaćaju takav način igre te su emocionalno angažirani u takvim igrama (Lelas, 2012). Kod brojalica u njihovoj osnovnoj formi i u formi koja sadrži neku riječ s značenjem mogu se koristiti i glazbeni tonovi koji predstavljaju jednu novu stimulaciju za dijete. Korištenje glazbenih tonova pomaže djetetu da preko imitacije glazbenih tonova imitira govornu riječ (Guberina, 1971).

Uvođenje riječi i rečenica u brojalicu dovodi do oblikovanja *govornih struktura u ritmu brojalica*. Te strukture su zapravo male kompozicije s riječima koje imaju naglašen ritam te omogućavaju djetetu da u ritmu izgovori cijelu rečenicu. Te kompozicije odnosno dječje pjesme ili *racionalne brojalice* su zapravo potpuno govorne, ali se i dalje nazivaju brojalicama jer su ritam i intonacija (melodija) njeni osnovni elementi. One mogu biti sastavljene od samo jedne rečenice koja je složena od riječi sa značenjem ili u razvijenijoj formi odnosno cijela brojalica sastavljena od riječi sa značenjem. Dječje pjesme dijete mora doživjeti te stvoriti odnos prema njoj. Djecu je važno raspjevavati kako bi se stvorila opuštenost i poboljšala tjelesna napetost te omogućila spontana i prirodija emisija glasa (Šmit, 2003: 37). Takav tip brojalica potrebno je razvijati i u drugačijem redosljedu od onoga u brojalici te ih je potrebno kombinirati s novim rečenicama i situacijama koje su djeca ranije usvojila ili će ih tek učiti (Guberina, 1971). Zadaća takvih brojalica je pomoći djetetu u razvijanju bolje intonacije i ritma jer dijete mora savladati kasnije govorenje tih istih rečenica

u raznim situacijama bez sadržajne veze sa originalnom brojalicom. Dječje pjesme također utječu na razvoj makromotorike i mikromotorike. Pomoću njih upoznaju se s brojevima, a kako bi kasnije bili dobri u čitanju i pisanju moraju prvo usvojiti oralnu komunikaciju i razumjeti sadržaj. Pjesmama šire vokabular i uče razlikovati glasove te razvijaju socijalnu kompetenciju i suradnju s drugima (Mullen, 2017).

5.2. Stimulacije pokretom

Osim glazbenih stimulacija fonetske ritmove čine i *stimulacije pokretom*. U stimulacijama pokretom glavno sredstvo za razvoj govora i sluha je pokret. Naravno, kao i u glazbenim stimulacijama, stimulacije pokretom također se baziraju i na ritmu jer su pokret i ritam jedinstveni. Glazba iz glazbenih stimulacija se u stimulacijama pokretom nadomješta govorom i glasom (Kršić i Merey Sarajlija, 2021). U stimulacijama pokretom tijelo je povezano s afektivnošću te igre sadržavajući te elemente privlače djetetovu pažnju. Potrebno je „ući“ u djetetov životni prostor i različite dimenzije te ga voditi metaforički i doslovno u višu prostornu razinu koja od njega zahtjeva komunikaciju. Danas je takav pristup poznatiji kao *floortime* gdje je glavni pristup razvojni pristup odnosno dijete se postepeno penje na razvojnoj ljestvici i vodi prema onom miljokazu koji mu nedostaje te tako započinje razvoj ispočetka (Kršić i Merey Sarajlija, 2021). Stimulacije pokretom se dijele na dva povezana programa, a to su *harmonija tijela* i *slušanje, govor i jezik*. U *harmoniji tijela* potiče se skladan odnos djeteta prema njegovoj okolini te se usklađuje njegov senzopsihomotorni razvoj. Povezuje se tjelesna napetost i koordinacija pokreta, analiziraju se pojave i predmeti u određenom vremenu čime se pojmovi konkretiziraju i stvaraju osnovu za razvoj gramatike prostora odnosno morfosintakse (Kršić i Merey Sarajlija, 2021). Razvija se svijest o sebi i prostoru, komunikacija, afektivni odnos sa okolinom i motorika (Dulčić i sur., 2012). Za *slušanje, govor i jezik* bitno je tijelom, pokretom i plesom ostvariti dobru rehabilitaciju. Prilagođavajući vrijeme, prostor i intenzitet optimalnog makropokreta individualnim karakteristikama izgovora djeteta i njegovim psihomotoričkim sposobnostima te odgovarajućom napetosti tijela utječe se na mikropokret artikulatora potrebnih za ispravnu produkciju glasa, riječi, rečenice i govornog izraza (Kršić i Merey Sarajlija, 2021). Zadaća rehabilitatora je da zadatke i postupke prenese na dijete neposredno i bez ograničavanja njegovih vlastitih sposobnosti kretanja. U stimulacijama pokretom moraju se prožimati oba programa koja su povezana s ostalim postupcima rehabilitacije i timskim radom kako bi se postigao cilj rehabilitacije, dobro slušanje i govor te uključenost u društvo (Paškvalin, 2005). Prema tome iz dobre motorike proizlazi dobar govor. Ako je dijete prenapeto ili prepušteno potrebno je ispraviti pogrešku u napetosti njegova tonusa kako bi motorika odgovarala

njegovoj kronološkoj dobi. Tako se stimulacije pokretom prema onome što se želi stimulirati na različitim nivoima govornog razvoja dijele na stimulacije pokretom za poticanje glasanja, za artikulaciju određenog glasa, za korekciju određenog glasa i kretanja i za pravilan izgovor i percepciju riječi i rečenica (Pintar, 1983). U nižim razredima škole primjenjuju se igre vlastitim tijelom u prostoru, igre dramatizacije s partnerom ili skupinom, ritmičke igre, igre zvukom i rekvizitima. Postepeno se igre preoblikuju u istraživanje i povezivanje, osvještavanje i korekciju, organizirano učenje govora kroz ples i pokret. U višim razredima škole djeca razvijaju svjesnu kontrolu napetosti, kvalitetu pokreta i izgovora ritma i intonacije. Djeca se potiču na improvizaciju i stvaralaštvo te oblikuju govorni izraz, a u suradnji sa partnerom ili skupinom razvijaju komunikaciju odnosno slušanje i govor (Kršić i Merey Sarajlija, 2021).

Stimulacije pokretom za poticanje glasanja predstavljaju prvi postupak u rehabilitaciji slušno oštećenog djeteta koje je zaostalo u fazi gukanja gdje se nastoji oživjeti krik. Krik je iznimno važan za dijete jer ono predstavlja osjećaj ugone ili neugode djeteta. Njegova osnova je afektivnost djeteta te predstavlja rezultat kretanja cijelog tijela i reagiranja tijela na neko određeno stanje. Za rehabilitaciju vrlo je bitno znati stupanj emocionalnog, mentalnog i motoričkog razvoja svakog djeteta (Pintar, 1983: 4). Osnovna akcija koja ukazuje na djetetov razvoj u ovoj fazi je dodir te se upravo dodiru pridodaje najveća pozornost (Rulenkova, 2015: 98). Dodir i akcijama stvorit će se određene situacije u kojima dijete reagira svojim raspoloženjem, akcijom i glasanjem. To primjerice može biti ljuljanje djeteta na koljenima, podizanje i spuštanje na pod, skrivanje i otkrivanje lica, trčanje držeći dijete za ruku (Pintar, 1983: 4). Te radnje treba izvoditi uz neprestanu vokalizaciju vokala koje djeca neoštećenog sluha u predgovornoj fazi razvoja govora spontano proizvode. Potrebno je promatrati situacije u kojima se dijete počelo glasati jer o tome ovisi daljnji postupak rehabilitacije. Od igara dodira s rehabilitatorom, dijete se postepeno treba uvoditi u pokretne igre dodira s različitim predmetima. Te igre moraju uvijek biti sadržajno prilagođene djetetu te moraju djelovati na dijete na način da se ono emocionalno i motorički angažira, a da rezultat u konačnici bude glasanje odnosno krik koji sadrži elemente govora (Pintar, 1983). Elementi govora koje sadrži krik su ritam, napetost, intonacija i intenzitet (Rulenkova, 2015: 98). Odnos između rehabilitatora i djeteta zasniva se na podređenosti rehabilitatora djetetu, a dijete i rehabilitator moraju činiti jedinstvo. Rehabilitator preuzima istu funkciju kao i djetetova majka te mu pomaže u onim situacijama kada dijete samo ne može usmjeravajući njegove ruke i noge. Nakon uspostavljenog jedinstva, postepeno se razvija osjećaj za okolinu putem igračaka i predmeta prema kojima se rehabilitator i dijete u određenoj brzini, intenzitetu i prostornim

putevima približavaju i udaljavaju u prostoru koristeći glasanje koje odgovara tom načinu kretanja. Djeca na taj način tvore odnos prema tim predmetima na temelju kojih će se kasnije razviti odnos između rehabilitatora i djece gdje će rehabilitator morati znati postaviti određeni zadatak vezan uz kretanje i govorenje u kojem on postaje model za rješavanje tog zadatka. U tim zadacima rade se varijacije intenziteta (lagano u snažno u kontrastima i s prijelazima) i vremena gdje dolazi do promjena u tempu (brzo i lagano u kontrastima i s prijelazima) i u trajanju (dugotrajno i kratkotrajno) gdje će iz zajedničkih doživljaja i varijacija kasnije nastati bogatstvo ritmičkih varijacija u govoru i kretanju (Pintar, 1983: 5). Kretanje tijela praćeno je glasanjem u različitim visinama, a kasnije će postepeno prijeći i na modulacije glasa iz visokog u nisko te obratno. Tim modulacijama poticat će se glasanje kod djeteta. Kretanje je tako podijeljeno u *visinske zone* pa tako *visoku zonu* čine skokovi, hod na prstima i pružanje u visinu, *srednju zonu* čine sve lokomocije u srednjoj visini ili visini prsa te *niska zona* koju čine kretanja poput ležanja, sjedenja, klečanja i puzanja. S obzirom da djeca ne razumiju vizualizaciju i podjelu kretanja na zone u prvim satovima potrebno je promatrati njihovu spontanu reakciju odnosno njihovo kretanje i glasanje koje neće odgovarati onom prikazanom od strane rehabilitatora (Pintar, 1983). Već na tom prvom stupnju rehabilitacije uz kretanje veže se i glasanje. Ljudski govor nije monoton, on sadrži neprestane modulacije intonacije i ritma, te je tako potrebno uz pokret izvoditi varijacije dinamike, vremenske varijacije i varijacije intonacije u glasu što čini temelj svakog govora. Ako smo probudili govorne mogućnosti djeteta i slušanje vlastitog glasa tada je postavljen dobar temelj za razvoj slušanja i govora (Rulenka, 2011: 99).

Nositelji afektivnosti u govoru su ritam i intonacija. Pintar (1983) istaknula je čistu artikulaciju dovedenu do automatizma ključnom za razumljivost naših misli, želja i ideja koje prenosimo govorom. Upravo je zato iznimno važno stimulirati govor i izgovor u rehabilitaciji započevši od glasanja koje kasnije vodi prema govoru. U današnjoj rehabilitaciji igre dramatizacije imaju važnu ulogu jer kroz njih djeca razvijaju afektivnost i osjećajnost, imaginaciju i empatiju što se pokazalo nedostatnim kod današnje djece zbog količine vremena provedenim pred ekranima i mobitelima što također utječe na nedostatak komunikacije među djecom. Na taj način se kroz igru inicira komunikacija (Kršić i Merey Sarajlija, 2021). Na sljedećem stupnju rehabilitacije nakon osvještavanja glasanja, u određenom ritmu i intonacije stimulira se izgovor određenog glasa i glasovne grupe bez značenja. Te stimulacije nazivaju se *stimulacije pokretom za artikulaciju određenog glasa*. Na ovom stupnju rehabilitacije pokret mora biti više određen odnosno za određeni glas pokret mora slijediti biološku produkciju glasa. To znači da je u osnovi pokret određen kvalitetom glasa, smjerom napetosti

našeg tijela pri artikulaciji određenog glasa i psihomotoričkim sposobnostima djeteta vezanima uz uzrast. Odgovarajući pokret i njegove varijacije za stimuliranje određenog glasa ovise o kvaliteti pokreta, artikulaciji govora i kronološkoj dobi djeteta. *Kvaliteta pokreta* mora biti jednaka kvaliteti određenog glasa odnosno moraju se podudarati u vremenu, intenzitetu i napetosti. Pokret je u stimulacijama određen prema fizičkim faktorima, a to su *prostor, dinamika, vrijeme i tok*. Ti faktori su zapravo glavni činitelji ritma. *Dinamika* ovisi o tome da li se pokretom odupire ili prepušta sili gravitacije. Prema tome intenzitet u tijelu raste ili pada, a s time raste ili pada osjećaj napetosti u tijelu (Newlove i Dalby, 2004: 119). *Prostor* ovisi o čovjekovom kretanju do cilja. Ako se čovjek kreće najkraćim direktnim putem do cilja, napetost u tijelu raste, a ako skreće s puta, indirektno i fleksibilno onda se čovjek prepušta prostoru i tada je napetost manja. *Vrijeme* ovisi o borbi protiv prolaznosti vremena. Ako čovjek nastoji iskoristi čim više vremena i ispuniti ga akcijama tada napetost u tijelu raste, a ako se prepušta tijeku vremena i dopušta da se njegove akcije protežu kroz dulji vremenski period to postavlja pasivan stav prema vremenu te je napetost mala (Pintar, 1983). *Tok* pokreta može biti slobodan i vezan. Slobodni tok je onaj koji izmiče našoj kontroli i teško ga je zaustaviti, a vezani tok je onaj koji prati naša pažnja i kojim upravljamo tijekom cijele izvedbe (Newlove i Dalby, 2004: 127). Dinamička kvaliteta slobodnog toka izvođenja pokreta odnosi se na lakoću, a dinamička izvedba vezanog toka odnosi se na intenzitet jer se ulaže veći napor (Maletić, 1983: 65). *Kombinacijom* tih faktora dinamike, prostora, vremena i toka dobiva se osam osnovnih izražajnih kvaliteta pokreta ili akcija koji odgovaraju Labanovim efortima. Pokret također ovisi i o *artikulaciji govora*. Artikulacija nije samo rezultat pokreta artikulacijskih organa odnosno mikromotorike već je rezultat jedinstva mnogih djelovanja gdje se sastaju napetosti koje proizlaze iz djelovanja agonističkih i antagonističkih mišića. Tako je smjer i položaj artikulatora (mikromotorike) samo jedan dio strukture koju izvodi cijelo tijelo (makromotorika). Pokreti mikromotorike su vrlo fini i komplicirani i kao takve gotovo ih je nemoguće osvijestiti. Upravo zato se pokretima makromotorike stimuliraju fini pokreti mikromotorike jer je djetetu bliže slijediti koncentracijske točke glasa velikim pokretima tijela. Na taj način će se kroz igru pokretom iz jakog kinestetskog osjeta postepeno definirati fini pokret artikulatora koji će u konačnici postati automatiziran dovoljno za dobar, afektivan i razumljiv govor (Pintar, 1983). Također od iznimne je važnosti da svaki različiti pokret odgovara psihomotornom razvoju djeteta odnosno *kronološkoj dobi* djeteta. Na rehabilitaciju najčešće dolaze djeca u dobi od godine i pol dana do tri godine što predstavlja početak stimulacija gdje je glavni zadatak stimuliranje i poticanje glasanja te izazivanje reakcije na zvuk. U dobi od 3 do 4 godine dijete je savladalo lokomociju pa se prakticiraju

vježbe koje zahtijevaju veću snalažljivost u prostoru, percepciju i kontrolu tijela. U razdoblju od 4 do 5 godina djeca su spretnija i imaju bolju pažnju te su maštovita što treba iskoristiti za njihovo sudjelovanje u aktivnostima. Pokret je ovdje složeniji te se izvodi cijelim tijelom ili dijelovima tijela (Rulenkova, 2015: 104).

Odmah nakon stimulacija pokretom za artikulaciju određenog glasa slijede *stimulacije pokretom za korekciju određenog glasa i kretanja*. Na ovom stupnju rehabilitacija je individualna i uvijek se polazi od greške koju dijete proizvodi. Dijete najčešće proizvodi greške vezane uz prenapet ili preopušten izgovor te tu postoji cijeli spektar mogućih grešaka. Zato je iznimno važno započeti sa rehabilitacijom rano kako bi se ispravila napetost djetetovog tijela pri izgovoru glasova. Korekcija treba započeti korekcijom cjelokupnog kretanja što znači da napeto dijete treba opustiti do normale opuštenosti, a opušteno dijete napeti do normalne napetosti. Normalna napetost će za dijete predstavljati onu napetost u kojoj on ima dobar glas i registar glasa te pravilan izgovor glasa, riječi i rečenica (Pintar, 1983: 13). Sukladno tome svaki glas ima svoj određeni stupanj napetosti te je odgovarajući pokret za svaki glas određen već spomenutim faktorima vremena, prostora i intenziteta:

Tablica 1. Analiza kvalitete glasova (mikromotorika) i pokreta (makromotorika) (Pintar, 1983: 11-12).

Glas	Napetost	Vrijeme	Intenzitet	Smjer napetosti	Kvaliteta pokreta (Efort)
p	velika	kratko	lagan	prema van	dodir, prskanje
b	mala	duže od P	lagan	Prema dolje	opuštanje
t	velika	kratko	snažan	Prema van	udar, bičevanje
d	manja od T	duže od T	laganiji od T	dolje i van	djelomično opuštanje
k	velika	kratko	snažan	prema naprijed	udar
g	mala	duže od K	lagan	dolje i natrag	opuštanje
m	mala	dugo	lagan	prema van	lebdenje, klizanje
n	mala	dugo	lagan	prema van	lebdenje, klizanje
s	velika	dugo	snažan	prema van	pritiskivanje
z	manje od S	dugo	laganije od S	prema dolje i unutra u području dijafragme	djelomično opuštanje (postepeno)
c	velika	kratko	snažan	prema van	brzo pritiskivanje
š	manja od S	dugo	laganije od S	prema dolje	lagano pritiskivanje koje

					prelazi u postepeno opuštanje
ž	mala	dugo	lagan	prema dolje i unutra	djelomično postepeno opuštanje
č	velika	kratko	snažan	prema van	bičevanje
đ	mala	kratko	laganije od Č	prema dolje i unutra u području dijafragme	laganiji udar
v	mala	dugo	lagan	prema van	klizanje
f	velika	kraće od V	snažan	prema van	brzo pritiskivanje
h	mala	dugo	lagan	prema dolje	lebdenje i postepeno opuštanje
l	srednje	srednje	srednje	kruženje prema dolje	kruženje
r	velika	brzo	velik	titrajući prema van	vibracija
j	prijelaz od velike prema manjoj	dugo	smanjenje (decrecendo)	prema dolje	pritiskivanje i postepeno opuštanje

Nakon usvojenog prvog glasa ili skupine glasova odmah se provode *stimulacije pokretom za pravilan izgovor i percepciju riječi i rečenica*. Cilj ovih vježbi nije kvaliteta glasa već razvijanje dobrog ritma i intonacije riječi i rečenica. U ovim vježbama važno je koristiti mnoge različite varijacije ritma i intonacije istih govornih cjelina jer to pomaže djetetu čiji je rječnik na početku siromašan da se na različite načine i bogatije izražava. Iznimno je važno u ovim vježbama koristiti varijacije kretanja u kombinaciji sa vremenom, ritmom i intonacijom kako bi se stimulirao pravilan izgovor i percepcija riječi i rečenica. Ovakve vježbe posebice ovise o složenosti riječi. Pokret mora odgovarati riječima odnosno mora pratiti naglasak i intonaciju riječi te njihovu složenost. Tako će za naglasak na prvom slogu dvosložna riječ biti popraćena dužom direktnom kretnjom, naglasak na drugom slogu bit će praćen skokom i doskokom, a poskok će pratiti riječ sa punktirajućim ritmom. Trosložne riječi biti će praćene njihanjem raznih dijelova tijela s naglaskom na onaj dio njihanja gdje je riječ naglašena. Četverosložne riječi označavat će kružni pokret najčešće vrtnja cijelog tijela ili pojedinih dijelova tijela (Pintar, 1983). Uključujući modulacije

intonacije dobiva se bogatstvo varijacija kojima se uz pokret stimulira ritam i intonacija rečenica.

Dijete mora ritam i intonaciju rečenice doživjeti cjelovito te Pintar (1983) navodi *zakovitosti* koje se moraju poštovati za pravilnu rehabilitaciju i korekciju ritma i intonacije riječi i rečenica. Prema tome pokret u jednom smjeru prati jednu fonetsku cjelinu. Pri postojanju više fonetskih cjelina i pri promjeni fonetske cjeline mora se promijeniti i smjer pokreta. Promjenom smjera doživljava se prekid jedne cjeline odnosno osvještava se pauza u rečenici. Intonaciju slijede modulacije visine pokreta. Napinjanje tijela prilikom izvođenja pokreta predstavlja visinu glasa odnosno intonaciju što rezultira povećanjem napetosti tijela zbog odupiranja faktoru težine. Također naglašavanjem riječi u fonetskoj cjelini ne prekida se pokret nego se prilagođava u dinamički laganiju formu (Pintar, 1983).

Stimulacije pokretom koriste se u verbotonalnom sistemu kada predstavljaju najoptimalniji put do dobrog slušanja i govora. One se primjenjuju grupno i individualno te za sadržaj zahtijevaju određeno mjesto i vrijeme. Prostor u kojem se stimulacije odvijaju mora biti velik kako bi osigurao dovoljnu slobodu kretanja rehabilitatoru i djeci, mora biti estetski uređen na način da je privlačan i zanimljiv djeci kako bi ona sa veseljem radila vježbe te mora biti opremljen potrebnim sredstvima poput aparata SUVAG, vibracijske daske, slušalica i mikrofona te ostalim predmetima koji se koriste prilikom rehabilitacije. Sve što se nalazi u prostoru može poslužiti kao rekvizit i predmet u rehabilitaciji. Iskorištavanjem poda, prozora, vrata i namještaja oblikuje se edukativan i zabavan svijet u kojem dijete svojim doživljajima i iskustvom usvaja gramatiku jezika (Kršić i Merey Sarajlija, 2021). Grupne stimulacije uzimaju u rasponu od 20 do 40 minuta vremena te ovise o dobi djece gdje će s djecom u dobi od 3 godine biti vremenski kraće, a kod predškolske djece duže. Naravno to ovisi i o grupi djece i njihovim slušnim oštećenjima te govorno-jezičnim poteškoćama. Stimulacije zahtijevaju prilagođavanje djeci i njihovim raspoloženjima i napretku ovisno o danu te se teme prilagođavaju kako bi bile uspješnije. Ubrzani razvoj tehnologije i novih medija utječe na razvoj djeteta, posebice na njegovu komunikaciju. Novim stilom odgoja djeca se ograničavaju i stavljaju u određene okvire što u konačnici utječe na njihov socijalni i motorički razvoj, ali i na spoznaju vlastitog sebe. Uzmimo za primjer pandemiju virusa COVID-19 i promjene u načinu života i okolini koje mogu utjecati na djetetov razvoj. Rečeno je kako okolina utječe na motorički, socijalni, emocionalni, kognitivni i govorno-jezični razvoj djeteta. Tijekom razvoja, djeca imaju snažnu potrebu za aktivnošću i igrom, što je za vrijeme pandemije bilo ograničeno. Nemogućnost igranja s drugom djecom i izolacija utjecali su na nerazvijanje mišića i motoričkih vještina. Tijekom izolacije dijete nije u kontaktu s

ostalom djecom te zbog toga ne može razvijati solidarnost i suradnju s drugima. Izolacija stvara strah i napetost te anksioznost što utječe na njegovo psihološko stanje. Roditelji također prenose stres na djecu te „neprijateljskim“ ponašanjem utječe na njegov emocionalni razvoj. Izostanak iz škole, korištenje digitalnih medija i nedostatak kreativnih aktivnosti za djecu utječe na njegov govorno-jezični razvoj (Saltali, 2021). Upravo je u ovakvim okolnostima potrebno prilagođavanje djeci jer će poteškoće i nedostaci u motoričkom, emocionalnom i socijalnom razvoju biti vidljive u jeziku i govoru. Iako je primarna svrha stimulacija pokretom rad s djecom koja imaju slušna oštećenja, govora i jezika danas se više radi s djecom koja imaju govorno-jezične poteškoće, komunikacijske poremećaje i poteškoće u psihomotornom razvoju. Djeca su preosjetljiva na zvuk te je prisutan nedostatak pažnje. Kod djece s govorno-jezičnim poteškoćama danas su češće poteškoće u kretanju, razumijevanju i percipiranju. Jedan od važnijih problema današnje rehabilitacije je i činjenica da djeca ne razumiju niti koriste geste naročito pokazne geste kao što su pozdravljanje, dozivanje i pokazivanje. Djeca se ne okreću prema partneru i ne prate pogledom što se događa te zbog toga imaju poteškoća pri oponašanju viđenog. To predstavlja veliki problem u školskoj dobi jer se djeca povlače u sebe te zbog toga ne sudjeluju u dječjim aktivnostima (Kršić i Merey Sarajlija, 2021). Prema tome, prirodna potreba djece za kretanjem i komunikacijom izostaje. Tako je glavni zadatak harmonije tijela danas pokrenuti i usmjeriti tijelo djeteta i pomoći mu u verbalnom i neverbalnom izražavanju te potaknuti razvijanje mišljenja, stava i njegove individualnosti.

5.3. Labanova analiza pokreta

Pokret se prema Rudolfu von Labanu analizira fizičkim faktorima težine (dinamike), prostora i vremena. Takva analiza pokreta sustavno se primjenjuje i u stimulacijama pokretom. U programu *harmonija tijela* vježbe se temelje na raznim postupcima za razvoj sensorike, afektivnosti, motorike i psihomotorike (Paškvalin, 2005). Ti zadaci prate plesnu pedagogiju Rudolfa von Labana te se provode kroz osam osnovnih plesnih tema. Prema Maletić (1983) i Paškvalin (2005) te teme obrađuju se redom:

U *prvoj temi* dijete razvija svijest o sebi i vlastitome tijelu. Dijete putem tijela i pokreta osvještava osjećaje koje pokret izaziva te kinestetski osvještava kretanje i prestanak kretanja. Tijelo predstavlja psiho-fizičko jedinstvo gdje svaki dio tijela ima određenu funkciju. Glava dominira i upravlja tijelom, te je središte najvažnijih centara preko kojih primamo informacije o vanjskom svijetu. Držanje tijela odnosno stav daje informacije o napetosti tijela te o unutarnjem psihičkom i emocionalnom stanju čovjeka. Lokomocija odnosno kretanje tijela u prostoru od jednog mjesta do drugog daje informacije o općem stanju pojedinca. Osnovni

oblik lokomocije je hod koji je sa psihološkog stajališta zapravo odraz temperamenta, karaktera, trenutačnog raspoloženja i općeg unutarnjeg stanja pojedinca. Osim hoda drugi oblici lokomocije su trk i skok koji predstavljaju najdinamičniju vrstu lokomocije. Pokreti pojedinih dijelova tijela kao što su geste, nagibi i dodiri obilježeni su stupnjem afektivnosti koji iskazuju stanje pojedinca. Zadaci vode aktiviranju psihomotorike i spoznaji motivacije pokreta.

U *drugoj temi* dijete spoznaje *dinamiku* (snagu i težinu), *vrijeme* (brzinu, trajanje) te *razvoj ritmičnosti* putem aktivnog slušanja u pokretu i plesu. Dijete dinamiku najlakše doživljava ostvarivanjem kontrasta pokreta kao što su napeto-opušteno, snažno-slabo, teško-lako, naglašeno-nenaglašeno. Prema tome dinamika može biti aktivna i pasivna. Aktivna dinamika prisutna je kada se borimo i odupiremo sili gravitacije. Tako će pokret borbe biti napet bilo da je snažan ili nježan te ovisi o točki okupljanja snage tijela oko središta težišta ili druge lakše točke tijela. Pasivna dinamika je ona kod koje se prepuštamo gravitaciji te će sukladno tome tijelo biti opušteno i slabo, a pokreti mlitavi i teški. Ovdje je bitno osvijestiti kontrast između aktivne i pasivne dinamike. Također potrebno je usmjeriti pozornost i na izmjene između naglašenog i nenaglašenog pokreta jer to predstavlja osnovu ritma. Za rehabilitaciju je bitan i objektivni te subjektivni odnos dinamike. Objektivni odnos je mjerljiv odnosno pokazuje koliko snage je utrošeno dok subjektivni odnos predstavlja kakvoću snage kojom je izveden pokret. Subjektivni odnos bitan je za rehabilitaciju jer je ponekad djetetova subjektivna procjena utrošene količine snage drugačija od objektivne. Osvještavanje vremena jednako je važno kao i osvještavanje dinamike. Ovdje također postoji objektivno i subjektivno doživljavanje vremena gdje se fizičko vrijeme mjeri i doživljava objektivno i psihičko vrijeme koje se doživljava subjektivno. Objektivno vrijeme odnosi se na minute i sekunde, a subjektivno na kakvoću (brzo, kratko, dugo, naglo, sporo, dugotrajno). Prema tome, postoje dva stava o vremenu. Prvi stav je da se vrijeme nastoji iskoristiti akcijama te je čovjek u takvim situacijama budan i živ te brzina utječe na porast napetosti dok se u drugoj situaciji prepušta vremenu ili propušta vrijeme te se njegove akcije protežu kroz dulji vremenski period. Na taj način je povezanost vremena i dinamike vidljiva u izvođenju pokreta. Napet pokret koji se bori protiv sile bez obzira je li snažan ili nježan omogućit će veću brzinu nasuprot opuštenog pokreta gdje će vrijeme biti sporije i prisutno tromo gibanje. Ta uzajamnost pridonosi osjećaju za ritam koji se osobito ističe prilikom ubrzavanja ili usporavanja pokreta.

U *trećoj temi* razvija se spoznaja o prostoru načinom kretanja u prostoru, osobnim prostorom odnosno kinesferom i prostorom okoline odnosno općim prostorom. Prostorna se

udaljenost također može doživjeti kao subjektivna i objektivna pojava. Subjektivno pojmovi blizu i daleko odaju naš odnos prema prostoru. Iz veće udaljenosti ili visine predmeti se čine mali, a iz blizine shvaćamo da su veliki. Taj odnos vidljiv je u kretanju gdje će se hodajući na prstima ispruženim tijelom i dignutim rukama činiti kao da smo divovi, a hodajući čučajući i zbijeno kao da smo patuljci. Prostor je također moguće doživljavati na način kao da se ispunjava ili je moguće prodirati u prostor i obuhvaćati prostor. Prema položaju, prostor se može drugačije doživljavati, tako će istežanje tijela i ruku u visinu te skakanje prodirati u prostor iznad nas. Prostor oko nas doživljavamo u vodoravnoj razini oko struka. Kada se približavamo tlu ili sjednemo, legnemo, kleknemo na pod to predstavlja prostor ispod nas. Prostor koji možemo s istog mjesta obuhvatiti svojim pokretima predstavlja naš osobni prostor odnosno našu kinesferu, a prostor izvan našeg dosega predstavlja opći prostor. Kako se krećemo prostorom tako se i naša kinesfera kreće s nama.

U *četvrtoj temi* spoznaje se slobodni tok pokreta impulsima i vezani (kontinuirani) vođenim, kontroliranim pokretima. Slobodni tok pokreta predstavljaju pokreti koji izmiču našoj kontroli i teško ih je naglo zaustaviti. Vezani tok pokreta predstavlja one pokrete koje pratimo i voljno upravljamo te ih možemo u svakoj fazi zaustaviti. Tijek odnosno tok predstavlja četvrtu komponentu ritma i pokreta koji je u odnosu prema vremenu, dinamici i prostoru. Dinamička kvaliteta slobodnog tijeka je lakoća, a vezanog je intenzitet pošto se u njega ulaže veći psiho-fizički napor. Prostorni put je kod slobodnog toka najčešće neizravan i zaobilazan, a kod vezanog toka put je više izravan, direktan. Također su pokreti slobodnog toka više impulzivni odnosno kontrolirani impulsima, a pokreti vezanog toka su osmišljeni. Kada je tok povezan sa dinamikom nesvjesno ili svjesno izražavaju se unutarnja emocionalna stanja te tako slobodnim tokom u kojem prevladava lakoća izražava živahnost, neopterećenost, pokretljivost, a u slobodnom toku u kojem prevladava intenzitet ili snaga izdržava se neobuzdanost. Vezani tok u kojem prevladava lakoća izražava brižnost, budnost, sabranost i nježnost, a kod jakog intenziteta izražava odlučnost, energiju. Tok pokreta s naglašenim vremenskim kvalitetama u slobodnom toku koji je brz izražava uzbuđenje, nestašnost, neobuzdanost, a u onom koji je spor lijenost, putenost. Vezani tok u kojem prevladava brzina izražava vještinu, aktivnost, virtuoznost, a polagan tok sabranost i smišljenost. Tok pokreta s isticanjem prostorne kvalitete može sugerirati u slobodnom toku koji izravno ide prema cilju budnost, hrabrost, nestrpljivost, a zaobilazni put bit će izraz vrtloga i zanosa. Važno je spomenuti i stanke odnosno prekide u kretanju. Tako stanke prema *dinamici* može biti u smislu zadržane i jake napetosti odnosno potpuni prekid prethodnih snažnih pokreta, daljnji porast intenziteta za vrijeme mirovanja, što može rezultirati

eksplozijom u slijedećem pokretu, zadržana unutarnja napetost koja je reakcija onoga što je bilo ili zastoj u iščekivanju slijedećeg te popuštanje jačeg prijašnjeg intenziteta kao priprema za lakši nastavak gibanja. Stanka u odnosu na *vrijeme* može biti nagli, iznenadni prekid pokreta i dulji predah kao priprema za kretanje ili nakon smirivanja. Stanka u odnosu prema *prostoru* može biti orijentiranje u nepoznatom prostoru prije kretanja u odabrani prostor, uočavanje cilja prema kojem će s krenuti i priprema.

Peta tema odnosi se na suradnju s partnerom i grupom, na njihovo prilagođavanje i komunikaciju, odnose, raspoloženja, ples i igre dramatizacije. U glavnom fokusu je prilagođavanje partneru ili manjoj grupi na način da se savladava usmjeravanje pažnje na drugoga i druge (da uočavaju sve što valja u stavu ili pokretu drugoga da bi mogli točno oponašati), da se prihvaća drugi partner, razvija sposobnost davanja i primanja, sposobnost prilagođavanja drugome i složno kretanje s partnerom, pružanje pomoći jedni drugima i suradnja.

Kroz *šestu temu* razvija se svijest o sebi i vlastitom tijelu kroz neobične oblike kretanja, položaja, gesti u kojima tijelo, noge, ruke i glava izvode neobične pokrete. Ovakvim lokomocijama razvija se dramsko oponašanje i izražaj, a time se razvija i mašta za pokret.

U *sedmoj temi* važna je unutarnja priprema za svaku akciju. Dijete djelomično svjesno i nesvjesno procjenjuje položaj tijela, stupanj snage i brzine, prostorni put i kvalitetu pokreta koji će primijeniti tijekom akcije. Tako kvaliteta pokreta ovisi o odnosu dinamike, vremena, prostora i toka. Promjene tih faktora određuju kvalitete pokreta odnosno *eforte* za osam osnovnih vrsta pokreta, a to su klizanje, udar, doticaj, pritiskivanje (potiskivanje), odmah (odmašaj), savijanje, treptaj (lepršaj), lelujanje.

Osma tema predstavlja analizu radnih ritmova i razvijanje ritmičnosti. U radnim pokretima ritam se očituje u pravilnom izmjenjivanju jačih i slabih, težih i lakših, brzih i sporih faza gibanja. Tako se ritam sastoji od tri faze odnosno pripreme, akcije i predaha. Razvoj ritmičnosti ostvaruje se kroz pokretne igre, igre dramatizacije i oponašanje različitih aktivnosti. Takvi zadaci potiču dijete na opservaciju i analizu koji dio tijela vodi pokret, koji su dijelovi tijela uključeni, kakvi su prijelazi između akcija i pokreta te kakav je međusobni odnos između njih.

5.3.1. Skale pokreta i eforti

Kinesfera predstavlja osobni prostor koji je moguće obuhvatiti s istog mjesta ili ekstenzijama, fleksijama i rotacijama udova i trupa dok opći prostor predstavlja prostor izvan dohvata. Kinesfera nas okružuje i u njenom sjedištu je upravo tijelo te na taj način kretanjem nosimo kinesferu sa sobom. Prostor unutar kinesfere Laban raščlanjuje na prostorne skale i

harmonije gdje kretanjem tih skala u različite smjerove razgibavamo tijelo na sve fiziološke načine i u različitim pravcima. Prvu dimenziju čine dizanje i spuštanje od najviše točke iznad osobe do najniže točke pod sobom spajajući dva pola vertikalne osovine, drugu dimenziju čine pokreti otvaranja i zatvaranja do krajnjih točaka njegove lijeve i desne strane spajajući dva pola horizontalne osovine. Povlačenjem i prodiranjem dijete slijedi bočnu osovinu spajajući krajnju točku iza sebe sa krajnjom točkom ispred sebe i tako tvori treću dimenziju. Ti pokreti nazivaju se osnovnim prostornim akcijama te čine dimenzionalnu skalu (Maletić, 1983). Dimenzionalna skala smatra se stabilnom jer je u njoj relativno lako održati ravnotežu dok se tijelo kreće između vertikalne i horizontalne pozicije. Ta skala također se smatra i obrambenom skalom jer pozicije i pokreti tijela temelje se na pokretima koji se izvode prilikom obrane ranjivih dijelova tijela i glave. Dakle osnovni smjerovi kretanja u dimenzionalnoj skali su gore- dolje, lijevo-desno, ispred-iza te se tu mogu izvoditi varijacije poput desno/gore/naprijed (Newlove i Dalby, 2004).

Osim stabilne dimenzionalne skale, prisutna je i labilna dijagonalna skala. U dimenzionalnoj skali točka težišta nalazi se okomito iznad uporišta dok pokreti dijagonalne skale teže prema elevaciji i padu. U dijagonalnoj skali točka težišta pomiče se iz centralnog položaja te je time ravnoteža ugrožena. Dok je u dimenzionalnoj skali moguće zadržati položaj tijela to je u dijagonalnoj nemoguće je je tijekom izvedbe okreta tijelo nestabilno (Newlove i Dalby, 2004). Prvu dijagonalu čini dižući pokret koji se otvara i prodire, a zatim se padajući zatvara i povlači dok drugu dijagonalu čini dižući pokret koji se zatvara i prodire, a padajući otvara i povlači. Treći dijagonalu čini dižući pokret koji se zatvara i povlači te padajući otvara i prodire, a četvrtu dijagonalu čini dižući pokret koji se otvara i povlači dok se padajući zatvara i prodire. Prelazima iz jedne dimenzije u drugu skakajući, koracima i okretima nastaju novi prostorni spojevi, oblici i izražaji pokreta. Kretanje po dimenzionalnoj skali i dijagonalnoj skale moguće je primijeniti i uočiti u stimulacijama pokretom te su zato one i bitne (Newlove i Dalby, 2004).

Za svaku akciju bitna je unutarnja priprema te tako istodobno s pažnjom, namjerom, odlukom i pristupom svjesno i nesvjesno ocjenjujemo položaj tijela, stupanj snage i brzine, prostorni put i kvalitetu pokreta za određenu akciju. Kvaliteta akcije ovisi o dinamici, vremenu, prostoru i toku. Kada su akcije kombinacije praktične radnje pojedinac mora voditi brigu o osobinama objekta s kojim je u kontaktu. Također te iste kombinacije pokreta ako nisu radnje postaju odraz unutarnjeg raspoloženja i stanja pojedinca te postaju izražajne akcije (Maletić, 1983). Laban je tako ustanovio osam osnovnih kombinacija elemenata

prostora, dinamike i vremena pod nazivom *efort*. *Efort* je psiho-fizički pojam koji označava motivaciju i odgovarajuće ponašanje za određeni pokret ili akciju (Bernardet i sur., 2019).

Tablica 2. Efort prema Rudolfu von Labanu (Maletić, 1983)

Akcija	Dinamika	Vrijeme	Prostorni put
Udar	snažan	brz	izravan
Pritiskivanje/potiskivanje	snažno	polako	izravno
Doticaj	lak (slab)	brz	izravan
Klizanje	lako	polako	izravno
Odmah/odmašaj	snažan	brz	neizravan
Savijanje	snažno	polako	neizravno
Treptaj/lepršaj	lak	brz	neizravan
Lelujanje	lako	polako	neizravno

Prema Maletić (1983) i Newlove i Dalby (2004) opisujem osam osnovnih *efort* akcija prema Labanu:

Udar ili ubod predstavlja pokret koji snažno, naglo i izravnim putem prodire od polazne točke do završne. Taj pokret u plesu može biti funkcionalan, kod skakanja.

Pritiskivanje ili potiskivanje je pokret koji snažno, polako (sporo) i izravnim putem stremlji od tijela prema nekom cilju u prostoru. Takva akcija može biti odraz upornosti, nepopustljivosti i pružanja otpora. Najlakše se potiskuje dlanom, a kod stopala prezentira se potiskivanjem nečega od sebe ili pritiskivanjem o tlo.

Doticanje se izvodi lakim (slabim), brzim (trenutačnim) i izravnim (šiljastim) pokretom. Najlakše se izvodi malom površinom tijela poput prstima, koljenom i laktom.

Klizanje je pokret koji se izvodi lakoćom, polako i izravno. Karakteristike ovog pokreta mogu biti odraz smirenosti, neopterećenosti, sabranosti te izraz uzvišenosti.

Odmah ili odmašaj je trenutačan pokret kojim snažno, brzo i neizravnim putem tjeramo tijelo na okretanje ili savijanje. Taj pokret daje dojam jako naglašenog emotivnog raspoloženja poput euforije ili bijesa.

Savijanje je pokret u kojem se tijelo snažno, polako i neizravnim putem savija i uvija. Ta akcija obuhvaća cijelo tijelo te svojim sporim, grčevitim i zaobilaznim gibanjem može biti izraz dramskih situacija, fizičke i psihičke boli ili unutarnje boli.

Treptaj ili lepršaj predstavlja lagan (poletan), brzi i neizravni (fleksibilni) pokret koji stvara dojam prskanja ili trešnje. Takva akcija u sebi sadrži izraze vedrine, neopterećenosti i

nestašluka. Lokomocija se često izvodi sitnim i laganim skokovima te okretima i skokovima u okretu.

Lelujanje postavlja pokret koji se izvodi s lakoćom polako i valovito te neizravnim putem. Ono može biti nježno, meko i ženstveno, ali također može izraziti i nestabilnost te nesigurnost.

U običnom svakodnevnom kretanju prisutni su *eforti* te ovisno o pojedincu mogu biti izraženiji ili neizraženi. *Eforti* se tako mogu uočiti u različitim načinima kretanja. Tako u hodu mogu biti prisutne karakteristike svih akcija, a skokovi se najčešće pojavljuju u akcijama udara, doticaja, odmaha i treptaja dok su okreti tipični za neizravne *eforte* poput odmaha, lelujanja, savijanja i treptaja. Posebnost *eforta* je i ta da se oni lako mogu pratiti zvukom odnosno odgovarajućim onomatopejama, zvucima i slogovima te instrumentima (Maletić, 1983). Zbog tih karakteristika *eforti* se koriste i u stimulacijama pokretom gdje se te karakteristike povezuju i prilagođavaju na odgovarajući način za uspješnu rehabilitaciju.

Terminologija odnosno prijevod Labanove analize pokreta na hrvatski jezik uglavnom se podudara. *Efort* se ponekad prevodi kao akcija te ona značenjski najbliže odgovara pojmu *eforta*. Iako se često i dalje koristi *efort* poželjno bi bilo koristiti pojam akcija jer više odgovarala hrvatskoj terminologiji. Teško je prevesti Labanove akcije na hrvatski jezik, a da se zadrži srž svake akcije u njezinom nazivu no smatram kako je prijevod Ane Maletić (1983) zaista dobar iako bih za akciju pritiskivanja radije koristila naziv potiskivanje, a za akciju lelujanja, naziv lebdenje.

5.4. Euritmija

Verbotonalni sistem polazi od čovjeka, od njega samoga. Tako je jedan od važnijih elemenata u verbotonalnoj metodi za rehabilitaciju upravo tijelo, a samim time i njegovo pokret. Važnost tijela u rehabilitaciji i razvoju nije nužno vezana samo uz verbotonalnu metodu. Utjecaj ljudskog tijela u razvoju uvidjeli su i mnogi drugi koji su tijelu na slični ili isti način dodijelili veliku ulogu u razvoju djece. Tako je Rudolf Steiner, utemeljitelj waldorfske pedagogije, dodijelio tijelu i pokretu važnu ulogu u razvoju djece prilikom nastave. Waldorfska pedagogija zasniva se na *antropozofiji* odnosno (duhovnoj) znanosti o tijelu, duši, duhu i svijetu. Prema Steineru čovjek je građen od triju svjetova, on svojim tijelom pripada svijetu koji opaža tijelom, svojom dušom gradi vlastiti svijet, a duhom mu se objavljuje svijet. Prema antropozofiji čovjekovo biće sastoji se od četiri dijela, *fizičko tijelo*, *eteričko ili životno tijelo*, *duševno tijelo* i *ja* (Matijević, 2001). Shvaćajući važnost ljudskog tijela i tvoreći podjelu čovjekovog bića na četiri različita tijela, Steiner u pedagogiju waldorfske škole uvodi *euritmiju* odnosno umjetnost pokreta ruku i tijela koji vizualno i

vidljivo izražavaju pokrete vokala i konsonanata kao i ton, intervale i melodiju glazbe (Ogletree, 1976). Kao i u verbotonalnoj metodi, euritmija se zasniva na korištenju makromotoričkih pokreta kako bi se utjecalo na fine pokrete mikromotorike odnosno artikulaciju glasova. Ona predstavlja harmonično izražavanje snaga koje djeluje u govoru, glazbi i pokretu. Svaki glas ima svoje određene karakteristike i napetost kojima odgovara određeni pokret jednako kao i u verbotonalnoj metodi. U euritmiji se pokretima ruku izražavaju glasovi te njihova značenja koja prate govor. Pokreti ruku izvode se u različitim pozicijama u odnosu na tijelo primjerice iznad glave, u ravnini prsa, prema stopalima ili iza leđa. Svaka pozicija ima drugačije značenje i utjecaj na izgovor glasa. Euritmija se tako dijeli na *euritmiju govora, euritmiju glazbe i terapijsku euritmiju*. *Euritmija govora i glazbe* naziva se još i *umjetničkom euritmijom*, a na njoj se bazira *terapijska euritmija*. *Umjetnička euritmija* najčešće se izvodi u grupi ili individualno uz glazbu, poeziju ili dramske igre u razredu ili na pozornici. *Terapijska euritmija* bazira se na specifičnim euritmijским pokretima koji moraju biti stručno razrađeni i pripremljeni te se koristi za poboljšanje izgovora, koordinacije, disanja i poremećaja kod djece. U njoj se povezuje glazba i pokret s ciljem razvijanja vokala i konsonanata u govoru te tonova i intervala u glazbi. Taj postupak se često opisuje kao vidljivo pjevanje odnosno vidljiv govor (Majorek i sur., 2004). Euritmija se zbog važnosti za cjeloviti odgoj u waldorfskoj pedagogiji, nalazi u svim izvedbenim planovima rada u svim razredima jer ima preventivnu, odgojnu i terapijsku ulogu. Korištenje euritmije u školi pomaže djeci u harmoniziraju misli, osjećaja i želja kroz pokret (Ogletree, 1976). Euritmija je tako kompleksna umjetnost pokreta koja se temelji na povezanosti pokreta sa zvukom odnosno glasom.

5.5. Narodni plesovi

Stimulacije pokretom temelje se na Labanovoj analizi pokreta. Tako je plesanje aktivnost koja je primjerena djeci i njihovom motoričkom, slušnom i govorno-jezičnom razvoju. Ples je zapravo usklađeno gibanje tijela u prostoru i vremenu te se ubraja u područje kreativnog ljudskog izražavanja. U plesu tijelo predstavlja instrument kojim upravljaju emotivni i duhovni centri čovjeka. Tako se plesna umjetnost i njena primjena u rehabilitaciji odvija u realnom vremenu i prostoru. Tijelo je u isto vrijeme instrument i izvođač koji osjeća, promišlja, proživljava i izražava ono što se na njemu izvodi (Kršić i Merey Sarajlija, 2021). Narodni ples je tako nastao kao sociološka, psihofizička i estetska potreba čovjeka, a oblikovan je kolektivnom svijesću pojedinog kraja (Knežević, 2005). Narodni plesovi su tako grupna umjetnička izražavanja koja su tvorena od različitosti, prirodnosti pokreta i kolektivnog duha i energije. Kao što je u verbotonalnoj metodi iznimno važna struktura, tako

je i narodni ples određen strukturom te stilom i kontekstom izvođenja. Strukturu narodnog plesa čine korak, pokret, prostor, plesni prihvati i rukohvat. Korak je prijenos težine tijela s noge na nogu te se u narodnim plesovima javljaju hodajući, trčeći, poskočni i skočni korak. Plesni korak je određen dužinom, visinom, smjerom, tempom i ritmičkom strukturom. U plesne pokrete ubrajaju se pokreti tijela, glave, ruku i nogu. Za razliku od koraka, plesni pokret je spontan i promjenjiv te ovisi o trenutnom raspoloženju i osobnosti plesača. Što se tiče prostora, uvijek postoji ravnomjeran raspored izvođača po zamišljenim geometrijskim formama pri čemu se izvođači međusobno drže za ruke, ramena ili pojas. Prostor se iskorištava kroz formacije i raspored gdje formacije označavaju dinamično kretanje izvođača koji su raspoređeni u nekom određenom rasporedu. Plesni prihvat koristi se prilikom plesa u paru gdje se partneri drže jednom ili dvije ruke za tijelo, a rukohvat je međusobno držanje plesača za ruke (Knežević, 2005). Stil narodnog plesa je urođena i stečena forma plesnih pokreta koji je prepoznatljiv i poznat u određenim krajevima. On odgovara govornom narječju jer se tijelom i glasom izražavaju duhovni doživljaji koji su različiti po sadržaju, ali su jednaki po stilu. Primjena narodnih plesova u urbanim sredinama predstavlja višeslojnu i interdisciplinarnu djelatnost u kojoj se prožimaju etnološke, društvene, pedagoške i scenske spoznaje. Prema tome, narodni plesovi se mogu uvježbavati kao rekreacija i zabava ili za učenje u pedagoškim ustanovama i scensko izvođenje (Knežević, 2005). U narodnim plesovima se kao i u stimulacijama pokretom primjenjuje individualan i grupni rad. Knežević (2005) tako ističe da se prilikom uvježbavanja narodnih plesova, ples mora raščlaniti na upoznavanje, uvježbavanje i grupno izražavanje te da se prepustimo vremenu dok djeca prožive i usvoje svaki segment plesa. Uvježbavanje se dijeli na ritam, korak, pokret, međusobno držanje i prostorna formacija, stil i ugođaj. Također narodni ples ima određeni plesni ritam. Prije izvedbe narodnih plesova uvijek je potrebno prvo zagrijati tijelo, zatim se uče novi plesovi i ponavljaju već naučeni. Za pravilno izvođenje narodnih plesova potrebno je osvijestiti tijelo te uskladiti pokrete tijela u vremenu i prostoru. Izvođenje pokreta tijela je uvijek u skladu s ritmičkim obrascem plesa te je upravo to temelj svakog plesa. Djeca u početku prate „urođene“ ritme te se osjećaj za ritam može razvijati sviranjem na dječjim tradicijskim instrumentima i izvođenjem pokreta u određenom ritmu. Ritam se također postiže i udarcima nogom o pod, pljeskanjem rukama i pucketanjem prstima (Knežević, 2005). Hrvatski dječji folklor bogat je raznim brojalicama, uspavankama, dječjim pjesmama i igrama koje se mogu izvoditi u parovima ili u formi polukruga, kruga te u kolu. Dječji folklor uči djecu suradnji i grupnom radu te pomaže u osvještavanju samoga sebe i svojih mogućnosti, ali i u osvještavanju okoline.

Fonetski ritmovi odnosno stimulacije pokretom, harmonija tijela i glazbene stimulacije sastavni su dio programa odgoja, obrazovanja i rehabilitacije djece s teškoćama slušanja i govorenja u Poliklinici za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG. Iako su stimulacije pokretom kao metoda već objašnjene, primjena stimulacija pokretom u praksi ovisi o raznim faktorima. Nažalost, iako su se stimulacije pokretom pokazale kao plodonosna metoda u rehabilitaciji slušanja i govora, one nisu našle široku primjenu u odgojno-obrazovnom sustavu.

6. Primjeri iz praktične primjene stimulacija pokretom

Mnogi nisu upoznati sa stimulacijama pokretom i njezinom učinkovitošću u rehabilitaciji slušanja i govora te se u nastavku rada opisuju polustrukturirani intervjui provedeni u Poliklinici za rehabilitaciju slušanja i govorenja SUVAG kako bi se objasnila primjena stimulacija pokretom.

6.1. Početne pretpostavke

Cilj ovog rada bio je prikazati primjenu stimulacija pokretom u praksi te dočarati važnost stimulacija pokretom u rehabilitaciji slušanja i govora, ali i općenito. Početne pretpostavke prije provedbe polustrukturiranih intervjua bile su da se stimulacije pokretom često i redovito primjenjuju u rehabilitaciji slušanja i govora, potrebno je stimulacije pokretom prilagoditi novim potrebama djece i njihovim slušnim i govorno-jezičnim poremećajima te se broj djece s govorno-jezičnim poteškoćama povećao.

6.2. Materijal i metode

Metodu rada čine polustrukturirani intervjui sa fonetskim ritmičarkama Poliklinike za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG koje provode stimulacije pokretom. Sve sudionice polustrukturiranog intervjua završile su Školu suvremenog plesa Ane Maletić. Fonetske ritmičarke Dijana Meroy Sarajlija (D.M.S.) i Tara Jelovac (T.J.) rade u Dječjem vrtiću Poliklinike SUVAG s djecom u dobi u prosjeku od 3 do 7 godina, a fonetska ritmičarka Sunčana Kršić (S.K.) radi u Školi Poliklinike SUVAG od 5. do 8. razreda. U nastavku rada sudionice su bilježene inicijalima. S njima je proveden polustrukturirani intervju koji je bio sniman. Polustrukturirani intervju predstavlja intervju za koji su unaprijed predviđena okvirna pitanja te je njihova svrha voditi sudionika kroz intervju i pomoći mu potpitanjima kroz razgovor. Intervju je proveden dva puta. Prvi intervju proveden je u listopadu 2020. godine, a drugi intervju u siječnju 2021. godine. U prvom intervju sudjelovale su sve tri fonetske ritmičarke te je intervju proveden u prostoriji Dječjeg vrtića Poliklinike SUVAG gdje se izvode stimulacije pokretom. S obzirom na pandemiju COVID-19, intervju je proveden u

skladu s propisima Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo odnosno pod maskama i u distanci. Drugi intervju proveden je sa samo fonetskom ritmičarkom Dijanom Merey Sarajlija također u prostorijama Dječjeg vrtića Poliklinike SUVAG, poštujući sve propisane mjere Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo. Sudionice su dobrovoljno sudjelovale te su potpisale informirani pristanak za provođenje intervjua te su na taj način dale pristanak za snimanje intervjua u svrhu izrade diplomskog rada. Intervjue je odobrilo Etičko povjerenstvo Poliklinike za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG. Materijal je sniman mobilnim telefonom te su audio zapisi nakon pretvorbe u tekstualni oblik obrisani. Za izradu ovog rada koristili su se samo transkripti tih intervjua. Drugi intervju bio je popraćen videozapisima koji prikazuju primjenu stimulacija pokretom kod vokala. Prikupljeni kvalitativni rezultati obrađeni su deskriptivno. Ovakav tip istraživanja provodi se u društvenim znanostima na primjer u etnografiji, najčešće prilikom istraživanja „studije slučaja“ gdje je fokus na jednoj određenoj temi, u ovom slučaju stimulacijama pokretom. Etnografija je deskriptivna znanost, rezultat provođenja etnografskog istraživanja i istraživanje. Ona se temelji na neformalnim razgovorima i formalnim intervjuima te određena dijaloškom komunikacijom između sudionika (kazivača) i njihovog sugovornika, voditelja istraživanja (Potkonjak, 2014). Temeljem navedenog, smatram kako je ovakav pristup i način obrade podataka koristan za rad zbog različitih faktora primjerice početnog poznavanja Labanove analize pokreta, zbog prilagodbe na pandemiju virusa COVID-19 te zbog materijala koji su dobiveni ovakvim pristupom, a korisni su za prikaz prakse stimulacija pokretom.

6.3. Analiza dobivenih podataka

Kao što smo vidjeli u teorijskom dijelu rada, literatura koja govori o stimulacijama pokretom je oskudna. Glavnina opisa stimulacija pokretom nalazi se u radu Vesne Pinter (1983), Ludmile Rulenkove (2015) te u novijem radu Sunčane Kršić i Dijane Merey Sarajlija (2021). Prema tome, jedno od važnijih pitanja je svakako kako fonetske ritmičarke objašnjavaju stimulacije pokretom. Tako je D.M.S. istaknula da se u stimulacijama pokretom nastoji makropokretom odnosno pokretom cijelog tijela potaknuti mikropokret govornih organa kako bi se potaknula adekvatna kvaliteta pokreta za određeni glas. Ona također ističe da se stimulacije pokretom mogu raditi tek kada se uspostavi harmonija tijela odnosno senzopsihomotorna baza. Fonetske ritmičarke istaknule su da se stimulacije pokretom dijele na dva programa koji se isprepliću i ovise jedno o drugome, a to su harmonija tijela i razvoj slušanja, govora i jezika što odgovara teorijskom dijelu stimulacija pokretom. S.K. ističe da se u rehabilitaciji stalno isprepliću zadaci iz oba programa, a ovise o djetetu koje je na rehabilitaciji. To objašnjava na način da ako se rade zadaci iz harmonije tijela, a dijete ima

poteškoća u fonaciji ili artikulaciji, intervenira se i na tome. Dakle harmonija tijela i razvoj slušanja, govora i jezika stalno se isprepliću. Ona također potvrđuje riječi D.M.S. da bez dobrog senzopsihomotornog razvoja, bez dobre svijesti o tijelu i pokretu ne možemo očekivati dobar odgovor. Rezultat će biti mehaničko ponavljanje i izgovor koji može biti dobar, ali dijete neće imati razumijevanje izgovorenog.

Stimulacije pokretom se mogu provoditi grupno i individualno te se postavlja pitanje na koji način se češće provode. Na to pitanje D.M.S. odgovara da su stimulacije uglavnom grupne iako ponekad znaju biti i individualne no za pandemije COVIDA-19 smanjio se broj individualnih stimulacija, a T.J. ističe kako su individualne rehabilitacije najčešće prisutne na ranoj rehabilitaciji. S druge strane S.K. govori kako je u školi predviđeno s djetetom koji ima slušne poteškoće imati individualni sat stimulacija pokretom jednom tjedno s time da je i grupni sat stimulacija pokretom samo jednom tjedno.

S obzirom da se stimulacije pokretom najčešće provode grupno potrebno je znati po kojim principima se formiraju grupe. T.J. i D.M.S. ističu kako se grupe u vrtiću formiraju po starosnoj dobi, a uz dob jedan od kriterija su i teškoće. Naime, djeca se češće grupiraju po teškoćama i slušnim oštećenjima, a ne po dobi jer nema dovoljno djece iste dobi s istim oštećenjima, a oštećenje sluha je prioritet. Također dodatan faktor koji određuje grupiranje djece su i obiteljski odnosi odnosno najčešće se braća i sestre grupiraju zajedno. S.K. ističe kako je u školi drugačije odnosno ako nema dovoljno djece sa slušnim oštećenjima, ona se raspoređuju u razrede s djecom koja imaju govorno-jezične poteškoće.

S obzirom na rad u grupi bitan je broj djece u jednoj grupi za uspješnu rehabilitaciju. Tako S.K. ističe da je u školi u većini razreda 8 do 11 djece, ali češći su razredi sa čak više od 11 djece što može predstavljati problem u rehabilitaciji zbog premalenog prostora te je teže zadržati koncentraciju djece. Adekvatno uređen prostor i veličina prostora igraju veliku ulogu u rehabilitaciji i interesu djece te poticanju maštovitosti i kreativnosti. Prostor također ne smije biti previše umjetnički uređen kako ne bi odvlačio njihovu pažnju, ali opet dovoljno privlačan te ne smije biti reverberacije. Usprkos manjem broju sati rehabilitacije i većem broju djece, bilo bi lakše raditi i pratiti napredak djece u manjim grupama.

Osim što je COVID-19 utjecao na način izvođenja stimulacija pokretom, on je utjecao i na trajanje sata. Stimulacije pokretom obično su trajale prije pandemije oko 45 minuta, a sada u prosjeku traju 40 minuta. D.M.S. ističe da satovi znaju trajati i po 30 minuta ovisno o okolnostima. T.J. ističe kako njezini satovi traju otprilike 40 minuta, a uspješnost sata ovisi o djeci i njihovoj pripremljenosti te aktivnosti. Također ističe kako zna prilagoditi sat i materijal (igre i sadržaj koji obrađuju) idejama, interesima i aktivnostima koje djeca nude jer im može

neka određena tema više odgovarati. Tu vidimo osnovu svake rehabilitacije koja se provodi kroz cijeli rad verbotonalne metode, a to je da su djeca voditelji vlastite rehabilitacije, da se polazi od njih i njihovih interesa te da se rehabilitator prilagođava njihovim željama, a sve sa ciljem uspješne rehabilitacije. Iako se možda čini kako je 40 minuta sata dovoljno, T.J. spominje da je to ipak prekratko iako su djeca koncentrirana i motivirana. Nekad je ta duljina sata dobra u slučaju da su djeca nakon pola sata izgubila koncentraciju jer tada više nema smisla raditi s njima. Jedan od faktora koji utječe na prolaznost vremena jednog sata je i udaljenost između prostorija. Djeca su u vrtiću najčešće smještena u prizemlju, dok su prostorije u kojima se rade stimulacije pokretom na katu. Dakle potrebno je djecu odvesti na kat te tako prolazi vrijeme rehabilitacije. Djeca se ne smiju požurivati nego moraju pratiti njihov tempo jer to djeci stvara stres. D.M.S. ističe da kada vodi djecu iskorištava ono što joj je dato odnosno stepenice. One su dobre za ritam, senzoriku i koncentraciju te na taj način s djecom započinje rehabilitaciju dok ne dođu do prostorije. Dakle tu vidimo kreativnost i snalažljivost kojom se potiče dječja maštovitost kroz igru. S.K. potvrđuje da i u školi sat traje 40 minuta koji u konačnici iznosi 35 minuta jer nemaju odmor. S obzirom da se u literaturi za glazbene stimulacije i stimulacije pokretom najviše ističe ritam, postavlja se pitanje koliko je ritam zapravo bitan za rehabilitaciju. Fonetske ritmičarke ističu da je ritam općenito važan za razvoj te D.M.S. govori kako je teško odvojiti sve elemente jer je intonacija također bitna, a ritam podrazumijeva vrijeme, dinamiku, napetost te se ti elementi mora razvijati kod djeteta kako bi se razvio ritam. Svi elementi su povezani i ovise jedni o drugima. T.J. spominje da je osvještavanje sebe, prostora, odnosa s prostorom i odnos prema drugima također jednako bitan te da postoji očekivana struktura koja se nastoji dobiti, a da se zapravo najviše dobiva izvan te strukture odnosno iz kaosa. To u konačnici čini harmoniju tijela i prostora, a cilj je prema S.K. postići spontanost kod djece, kreativnost i slobodu.

Znamo da putem igre djeca najprirodnije uče te da su igre glavni temelj stimulacija pokretom i rehabilitacije po verbotonalnoj teoriji. Za uspješnu rehabilitaciju potrebna je maštovitost, kreativnost i sposobnost da se djeci prilagodi sadržaj na njima odgovarajući način. Tako postavljamo pitanje što se zapravo koristi kao materijal na stimulacijama pokretom. Na to pitanje T.J. (listopad 2020) odgovora da se koristi sve što u određenom trenutku služi dakle tijelo, ljudi ili bilo koji objekt u prostoru. Za njih je bitan cilj koji žele postići na način da djetetu naučeno ostane u podsvijesti i da naučeno može primjenjivati dalje.

Prema tome u rehabilitaciji se koristi apsolutno sve što na neki način može pomoći djetetu. Postoje i obrasci koji su uvijek temelj poput pokretnih igara, igri aktivnog slušanja, imitativnih igara. Koristi se ono što je stalno i što nas okružuje. Tako je priroda kao dio naše

svakodnevice bogat i zanimljiv izvor koji djeca vole. Na satu se materijal prilagođava godišnjim dobima, vremenskim uvjetima te se koristi sadržaj koji odgovara trenutnoj situaciji i okruženju. D.M.S. se nadovezuje i ističe da je bitno imati kreativnost i maštovitost na način da se sve može iskoristiti od vrećica, trake, užadi, lopte, lista. S obzirom na sadržaj prirode koji je važan i plodonosan u rehabilitaciji, D.M.S. (listopad 2020) je 2009. godine osmislila poseban program pod nazivom „Pozdrav prirodi“ gdje djeca u prirodi imaju priliku iskusiti ono što rade na satu odnosno rehabilitacija se provodi u prirodnom okruženju te ističe kako čovjek ne može bolje od stabla i lista dočarati djetetu kako stablo čvrsto stoji te kako list treperi. Aktivnosti u prirodi fokusirane su na osvještavanje prostornih odnosa, socijalizaciju, na razvijanje komunikacijskih sposobnosti i razvoj motoričke spretnosti. Stimulacije pokretom kao i glazbene stimulacije koriste dječje pjesmice i ponekad instrumente koje pridonose razvijanju aktivnog slušanja i slušne pažnje (Kršić i Merey Sarajlija, 2021). Tako se u stimulacijama pokretom primjenjuju i neki elementi glazbenih stimulacija, no one su dva samostalna programa koji se nadovezuju sa istim ciljem. Cilj stimulacija pokretom je postići spontanost i kreativnost kod djeteta na način da se njemu daje struktura.

Stimulacije pokretom temelje se na Labanovoj analizi pokreta i znanju o karakteristikama glasova. Prema tome postavlja se pitanje kako i kada se u stimulacijama pokretom koriste *eforti* i prostorne skale. Već je spomenuto kako je harmonija tijela to jest osvještavanje tijela bitno za uspješnost rehabilitacije stimulacijama pokretom te predstavlja preduvjet za program razvoja slušanja, govora i jezika. To osvještavanje tijela odnosno priprema tijela za govornu produkciju temelji se upravo na osam osnovnih tema, a to su razvoj svijesti o sebi i vlastitom tijelu u pokretu, razvoj osjeta i spoznaja dinamike i vremena, razvoj spoznaje prostora, razvoj spoznaje toka pokreta, suradnja s partnerom i grupom, razvoj svijesti o sebi i vlastitom tijelu neobičnim oblicima kretanja, razvoj unutarnje pripreme za akciju i osvještavanje i razvoj ritmičnosti (Kršić i Merey Sarajlija, 2021). Za konsonante u rehabilitaciji koriste se *eforti*. D.M.S. ističe kako su *eforti* bitni za konsonante jer oni sadrže iste kvalitete. Tako će na primjer pokret za bezvučni frikativ /s/ pratiti *efort* pritiskivanja jer sadrže istu kvalitetu snažnog, polaganog i izravnog pokreta. S druge strane, vokali se ostvaruju prostornim akcijama po dimenzionalnoj skali. Svakako je važno istaknuti kako se u rehabilitaciji uvijek ide u najveći mogući kontrast. Tako će prva prostorna akcija u dimenzionalnoj skali ići visoko gore izdužujući se te će pratiti vokal /i/. Nakon toga ide se u kontrast odnosno spuštanje prema dolje u nisko. Zatim slijedi otvaranje koje prati vokal /a/, a prati ga zatvaranje u drugu stranu. Za stimulacije pokretom bitno je otvaranje i centralo zatvaranje odnosno širenje i skupljanje ili otvaranje zatvaranje te prodiranje i povlačenje. Također ti pokreti usko se vežu

uz emocije. Prodiranje tako predstavlja nešto napeto, hrabrost, želju, radost, a povlačenje strah.

Stimulacije se provode u dječjem vrtiću i osnovnoj školi Poliklinike za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG te ponekad u Centru za umjetnu pužnicu i ranu rehabilitaciju djece s oštećenjem sluha. Fonetske ritmičarke istaknule su da sve manje rade sa slušno oštećenom djecom. Djeca imaju poteškoća pri snalaženju u prostoru, nemaju razvijenu motoriku i socijalne vještine, a ta izgubljenost bit će vidljiva kasnije u školi. Sve je više djece s govorno-jezičnim poteškoćama koja imaju uredan sluh, ali imaju poremećaje slušanja, poteškoće u motorici i percepciji prostora što je vidljivo u sintaksi.

7. Prijedlog metodičkih vježbi temeljenih na formi kruga iz dječjeg folklor

Kao što je već spomenuto, stimulacije pokretom kao program rehabilitacije slušanja i govora, provode se u dječjem vrtiću i osnovnoj školi Poliklinike za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG te ponekad u Centru za umjetnu pužnicu i ranu rehabilitaciju djece s oštećenjem sluha. Stimulacije pokretom dio su odgojno-obrazovnog sustava Poliklinike za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG, ali ne i redovnog odgojno-obrazovnog sustava vrtića i škola. Nažalost mnogi roditelji nisu u mogućnosti voditi svoju djecu u Polikliniku na stimulacije pokretom, ali i rehabilitaciju općenito. Uz moguće financijske poteškoće, udaljenost je jedan od važnih faktora zašto djeca ne idu na rehabilitaciju. Djeca pohađaju vrtić ili školu u Poliklinici SUVAG uz vježbe ovisno o njihovim poteškoćama, no upravo zbog udaljenosti mnogi roditelji ne mogu djecu voditi na rehabilitaciju u vrtić ili školu. Prema tome, djeca iz manjih sredina često nemaju uopće pruženu mogućnost rehabilitacije jer sve gravitira prema Zagrebu, a roditelji zbog svojih obaveza ne mogu voditi dijete iz svojih mjesta u Zagreb. Situacija je također kompliciranija i u slučaju kada u obitelji postoji dvoje ili više djece sa poteškoćama i oštećenjima različite dobi. Iako se nekada pri formiranju grupa u obzir uzimaju i braća i sestre te se stavljaju u jednu grupu, to nažalost nije uvijek moguće. Upravo iz tih razloga, potrebno je djecu uključivati u razne programe i aktivnosti u njihovim gradovima koje bi im mogle pomoći u rehabilitaciji. Programi pomažu djeci na način da ona postepeno upoznaju svoje tijelo i uče kako savladati napetost tijela i pokret. Uče kako održati i kontrolirati tijelo i ravnotežu tijekom ubrzavanja i usporavanja pokreta, kao i kod promjene pokreta (Rulenkova, 2015). Oni zapravo razvijaju svoju spaciocepciju, upoznaju prostor i uče kako se kretati u prostoru, odnosno kao se njihova kinesfera kreće kroz opći prostor i na koji način ga iskorištavaju. Tu se izražava osnovna potreba malog djeteta za kretanjem. Koordinacija u prostoru čini temelj za percepciju, a to predstavlja osnovu daljnjeg

emocionalnog i kognitivnog razvoja te budi interes za igru. Kroz razne igre vježbaju i razvijaju pažnju te koncentraciju, uče prepoznati izvor zvuka i kako reagirati na zvuk. Također usvajaju gramatičke strukture i smisao novih značenja i izraza te kako ih primijeniti u govoru. Igre koje se koriste za razvijanje slušanja mogu se koristiti i kao igre za razvijanje prozodijskih elemenata jer se za razvijanje slušne pažnje koriste govorni izrazi koje je dijete usvojilo i koje može slušno razlikovati (Rulenkova, 2015). Na taj način pomaže se djeci koja imaju poteškoće u percepciji i prepoznavanju prozodijskih fonetskih struktura.

Djeca razvijaju i afektivnost kao reakciju na ono što se događa. Afektivnost se razvija istodobno sa sensorikom jer nastaje kao povratna reakcija u obliku napetosti tijela pri pokretu i u obliku emocionalne reakcije. Usklađenost određenog pokreta, izraza lica i reakcije na pokret i aktivnost emocionalnom reakcijom pokazuje odgovara li nešto djetetu (Rulenkova, 2015). Ona se razvija spontano i prirodno te utječe na stvaranje jednostavnih emocija kod djece. Uspostavlja se i socijalni kontakt s djecom, ona se međusobno socijaliziraju, uče kako surađivati, razvija se odnos prema nekome ili nečemu, logičko mišljenje i zaključivanje te razvijaju koncentraciju. Djeca se tako potiču na improvizaciju i stvaralaštvo te oblikuju govorni izraz, a u suradnji sa partnerom ili skupinom razvijaju komunikaciju.

U manjim gradovima potrebno je uključiti djecu u različite aktivnosti kako bi se navedeni elementi programa mogli ostvariti. Za primjer uzimamo grad Kutina. Kutina je maleni grad u Sisačko-moslavačkoj županiji u kojemu do nedavno nije bilo fonetičara. Djeca su na rehabilitaciju morala ići u Polikliniku SUVAG u Zagrebu. Iako su Kutina i Zagreb dobro povezani, roditelji nisu u mogućnosti voziti svaki dan dijete u Zagreb na rehabilitaciju. Zbog takvih situacija, potrebno je prilagoditi sadržaj koji pojedini grad i odgojno-obrazovni sustav nudi na način da uz zabavni element djece, te aktivnosti pomažu u njihovoj rehabilitaciji. U Kutini osim sporta, veliku popularnost među djecom i odraslima ima folklor. Folklor je u manjim sredinama Sisačko-moslavačke županije zapravo često i jedina plesna aktivnost na koju se djeca mogu upisati. Valja napomenuti da svaki voditelj folkloru nije ujedno i rehabilitator. Zbog toga je bitno da u ovakvom načinu rada sudjeluje rehabilitator koji ima znanje o verbotonalnoj metodi i stimulacijama pokretom te folkloru.

Hrvatski dječji folklor bogat je raznim plesnim formacijama, plesom u paru, igrama, brojalicama, pjesmama i uspavankama. Znamo da stimulacije pokretom sadrže elemente Labanove analize pokreta. Laban je u analizi plesa i pokreta također proučavao narodne plesove. Tu je vidljiva povezanost narodnih plesova i stimulacija pokretom odnosno plesa i pokreta. Najčešća forma, koja je ujedno i prirodna forma, u dječjem folkloru je kolo. Kolo odgovara krugu ili kružnici u kojem djeca najčešće stoje prilikom stimulacija pokretom kako

bi se međusobno povezali i vidjeli što radi osoba nasuprot njega. Kolo pomaže i u prepoznavanju različitih trajanja i promjene dinamike te budi osjećaj za frazu u pokretu, govoru i glazbi. Kolo je zbog svojih ekspanzija, dakle širenja i sužavanja, korisno u rehabilitaciji jer iskorištava prostor (Miletić, 1983: 52). Osim kola, za dječji folklor karakterističan je i ples u paru gdje djeca uče međusobno surađivati te razvijati spaciocepciju. Kao i u stimulacijama pokretom, u dječjem folkloru igre su često vezane uz brojalice ili su radnje popraćene pjesmom. Također igre mogu biti vezane uz oponašanje poslova i zanimanja koja se rade na selu. U folkloru je od iznimne važnosti i stav tijela gdje zapravo određeni ples ili pokret zahtjeva određeni stupanj napetosti tijela. Folklor i narodni plesovi imaju slične karakteristike kao i stimulacije pokretom posebice preko edukacije pokretom i plesom. To zapravo pruža mogućnost da se folklorni sadržaj prilagodi potrebama djece i djeci u manjim sredinama pružimo mogućnost rehabilitacije. Prednost dječjeg folklor je ta što je on djeci zabavna, plesna aktivnost koju u cijelosti doživljavaju kao igru uz glazbu ili pjevanje. Narodno pjevanje nije zahtjevno, najčešće se pjeva u lagama i unisono. Pjevanje i narodne dječje pjesme korisne su za razvijanje intonacije i ritma. Zbog svog privlačnog i djeci zanimljivog sadržaja, one izazivaju dobro raspoloženje te potiču kreativnost i individualnost djece. Folklor pomaže u razvoju koordinacije, ravnoteže te u razvijanju pažnje. Nadalje, folklor nije kompetitivan. Mnoga djeca koja su integrirana u redovan vrtić često imaju potrebu za dodatnim vježbama. Kroz folklor djeca osvještavaju sebe i svoje tijelo, druge oko sebe, socijaliziraju se i razvijaju empatiju za druge, vježbaju timski rad i razvijaju svijest o tome da je pojedinac jednako bitan kao i cijela grupa. Folklor se smatra socijalnom aktivnosti kojoj je najlakše pristupiti (Top i sur., 2019). Većina djece koja dolazi na rehabilitaciju danas ima nedostatan snalaženje u prostoru što je vidljivo u govoru i jeziku, a folklor tako može pomoći u vježbanju motorike, ritma i koordiniranosti tijela te govoru i jeziku. Ono što se na folkloru također vježba je slušna pažnja i aktivno slušanje, a time i slušno pamćenje. Folklor može za dijete biti kompleksan jer u njemu dijete mora slušati glazbu koja prati pjesmu, pjevati pjesmu i izvoditi određen plesni pokret u ritmu pjesme, a tako pomaže u razvoju motorike i u razvoju ritmičnosti kod djeteta. Također kroz te elemente folklor dijete razvija svoju slušnu pažnju i aktivno slušanje jer se od njega očekuje da izvede neki određeni pokret prilikom vježbe i učenja pokreta na zahtjev voditelja ili mora pratiti glazbu. Glazbena pratnja ne uvodi se odmah u učenje plesa nego kasnije te se na početku pljeskanjem ili udarcima o tlo vježba ritmičnost djeteta, a pokreti i igre se izvode uz neku pjesmu. To pomaže u razvijanju slušne pažnje prije uključivanja ili tijekom uključivanja u redovni školski sustav jer će djeca imati razvijeno i na neki način izvježbano aktivno slušanje. Djeca sa slušnim poteškoćama

također imaju potrebu za druženjem i socijalizacijom, a folklor im to pruža. Prema tome folklor tako ima socijalnu, odgojno-obrazovnu i rehabilitacijsku komponentu.

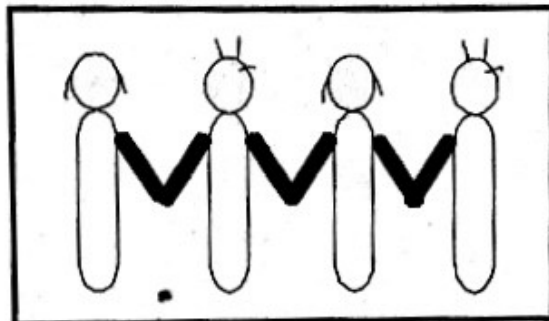
Rad donosi pet vježbi odnosno pet sati za razvoj slušne pažnje i diskriminacije glasova kod djece kroz dodatnu aktivnost folkloru. Vježbe se temelje na osnovnim oblicima i formama preuzetih iz dječjeg folkloru uz prilagođeni sadržaj koji odgovara određenoj skupini glasova. Forme koje se najviše koriste su forma kruga odnosno kružnice (kolo) i rad u paru. U ovim vježbama fokus je na diskriminaciji i distinkciji između glasova /s/ i /ʃ/ odnosno bezvučnih frikativa te razvoju fonološke svjesnosti. Bezvučni dentalni frikativ /s/ ima veliku napetost, dugo trajanje te je intenzitetski snažan dok je bezvučni postalveolarni frikativ /ʃ/ manje napet, ima dugo trajanje te je intenzitetski laganiji od /s/.

Vježbe su osmišljene za djecu koja su usvojila osnovne karakteristike glasova, odnosno nisu za osnovu rehabilitacije jer se na njima radi na distinkciji između tih glasova. Također se mogu prilagoditi i za osnovno usvajanje glasova i ostale skupine glasova. Vježbe se temelje na kontrastu između glasova kao i u stimulacijama pokretom što je iznimno bitno za usvajanje i prepoznavanje glasova te njihovu distinkciju. Ove vježbe predložene su kao dodatna aktivnost ne samo za djecu s oštećenjem sluha nego i za usvajanje artikulacije govora, fonološke diskriminacije i distinkcije glasova i slušne pažnje te slušanja općenito u vrtiću ili odgojno-obrazovnim ustanovama. Vježbe može provoditi rehabilitator, fonetičar kao i učitelj i odgajatelj u vrtiću, ali uz obavezno poznavanje osnova stimulacija pokretom i njezinih zakonitosti te osnova narodnih plesova i folkloru. One se nadovezuju jedna na drugu te se ovisno o sadržaju i napretku djece mogu prilagođavati. Također ako se vježbe primjenjuju u odgojno-obrazovnom sustavu ili vrtiću, one ne moraju biti duge te se svaki sat može raditi samo jedna vježba ili više vježbi ovisno o vremenu i mogućnosti. Zagrijavanje je integralni dio sata koji se uvijek mora odraditi. U zagrijavanju se kroz igru fizički i emocionalno priprema dijete za ono što slijedi te se uvodi u sat. Ostale vježbe rade se pojedinačno na svakom satu, a ovisno o napretku djece i grupi svaka vježba može se dodatno razraditi i prilagoditi te se može izvoditi nekoliko sati.

7.1. Zagrijavanje

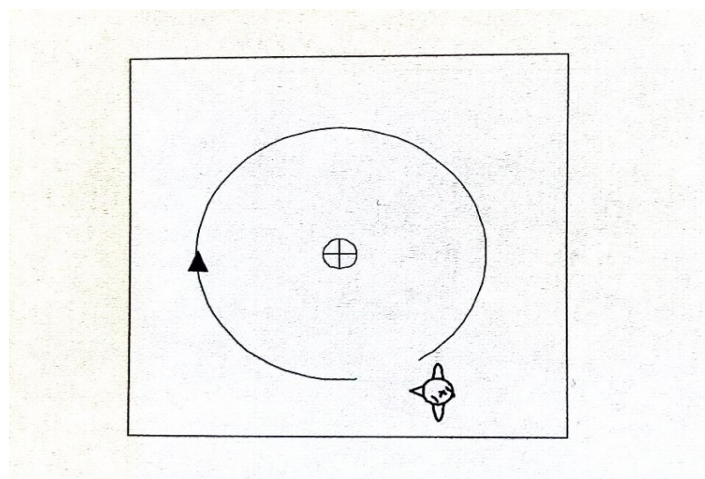
Zajednička osnova folkloru i stimulacija pokretom je zagrijavanje. Tijekom zagrijavanja priprema se tijelo za buduće fizičke napore i aktivnosti. Upravo je iz tog razloga zagrijavanje iznimno bitno kako ne bi došlo do ozljeda prilikom plesa ili neke igre koja uključuje skakanje ili trčanje. Tako i ove vježbe predlažu obavezno zagrijavanje tijela i zglobova. Glavna forma za zagrijavanje i ostale vježbe uvijek će biti kružnica odnosno u folkloru formacija kola. Kao što je već spomenuto, većina dječjih folkloru igara izvodi se u kolu ili u paru. Zagrijavanje

tako predstavlja uvodnu igru napetosti i opuštanja. Kao prvu vježbu zagrijavanja, predlažem lagano trčkanje u kolu. Djecu treba staviti u formu kola odnosno kružnice te se moraju spuštenim rukama nisko, bočno držati.

Slika 1. Bočno, nisko držanje spuštenih ruku (Knežević, 2005: 44)

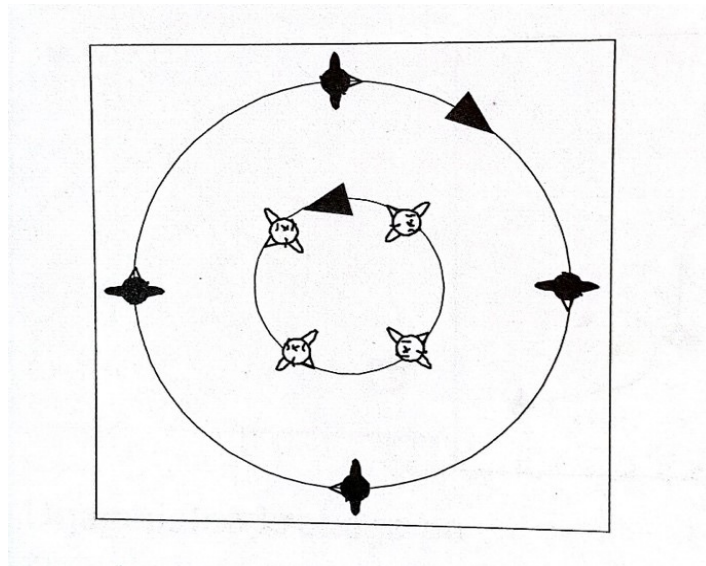
Zatim odgajatelj treba reći djeci da će držeći za ruke tijelom biti okrenuti na lijevu stranu i trčati, a na riječ „opa“ svi će skočiti u sredinu. Nakon riječi „opa“ okrenut će tijelo u desnu stranu i trčati ponovno do riječi „opa“. Tu vježbu ponoviti će par puta da zagriju i spoznaju svoje tijelo. Kretanjem kroz prostor i novim prostornim odnosima, djeca spoznaju svoje tijelo i prostor. Također spoznaju i ljude oko sebe te svoje tijelo u odnosu na njih.

Slika 2. Kretanje po zamišljenoj kružnici (Knežević, 2005: 29)

Vježba kao i zagrijavanje općenito ne treba biti preduga da se djeca ne umore. Predložena vježba kao dio zagrijavanja jest i zagrijavanje prilikom izgovora vokala. Vokali su

uz formu kola dobar početak svakog sata jer su oni djeci najprirodniji, a također dosta djece ima poteškoće sa visokim vokalima pa na ovaj način osim što se vježba napetost tijela koja odgovara svakom vokalu vježba se i distinkcija tih vokala. Tako da za ovaj dio zagrijavanja djeca trebaju stati u formu kruga te će prvi vokal biti /a/. Djeca trebaju sjesti na pod držeći ravno ispred sebe ispružene noge koje se dodiruju petama, a ruke se nalaze na nogama. Zatim će lagano podignuti ruke u ravninu ispred očiju te će vokalizirajući /a/ raširiti ruke i noge prema van vodoravno odnosno na lijevu i desnu stranu. Nakon vokala /a/ prelazimo na vokal /e/. Djeca sjede opušteno na podu, s nogama ispruženima ispred sebe u ravnini kukova, a ruke drže u zadnjoj poziciji koja odgovara vokalu /a/. Prilikom izgovora vokala /e/ djeca lagano podižu ruke prema gore odnosno u poziciju iznad glave koja odgovara obliku glasa v. Slijedeća uputa djeci je da se ustanu kako bi mogli izvesti pokret koji odgovara vokalu /i/. Djeca stoje uspravno tvoreći napetost cijelog tijela koja je potrebna za pokret koji odgovara vokalu /i/. Nakon što su uspravno stala, djeca uz vokalizaciju /i/ izdužuju svoje ruke u zrak, otvaraju dlanove i pružaju prste te se podižu na vrhove prstiju. Na taj način se istežu, tvoreći tako napetost tijela i pokret koji odgovara vokalu /i/. Zatim slijedi vokal /o/. Djeca uspravno stoje te uz vokalizaciju /o/ zaokružuju ispružene ruke tvoreći tako oblik koji odgovara obliku usana pri izgovoru /o/. S obzirom da je u folkloru čest ples u parovima gdje je najčešći hvat na ramenima i struku plesača, postoji i drugačiji tip hvata gdje se oba plesača drže za gornji dio leđa, a ruke su im naslonjene jedna na drugu. Oblik koji tvori taj hvat odgovara zaokruženosti vokala /o/. Stoga, djeca mogu ovu vježbu izvoditi i u paru gdje su njihove ruke naslonjene jedna na drugu i tvore zaokruženost, a zatim se lagano ljuljaju lijevo-desno dočaravajući vokal /o/. Zadnji vokal je vokal /u/. Djeca su ponovno u formi kruga. Njihove ruke su stisnute uz tijelo u ravnini prsa, a šake zatvorene te vokalizirajući /u/ guraju ruke od sebe u razinu svojih bedara. Ako se vježba ponavlja onda se ponavljaju sve sekvence prateći isti redoslijed vokala. Prije prelaska na nove aktivnosti i vježbe, s djecom se može odraditi i aktivnost u kojoj se djeca kreću od manjeg prema većem krugu. Taj suženi krug koji se širi odgovara obliku vokala /o/. Djeca lagano hodaju u stranu u krugu koji se širi govoreći /o/, a kretanje zaustavljaju skokom kada odgajatelj kaže „opa“.

Slika 3. Prikaz dviju zamišljenih kružnica, gdje prijelaz iz kružnica odgovara vokalu /o/
(Knežević, 2005: 30)

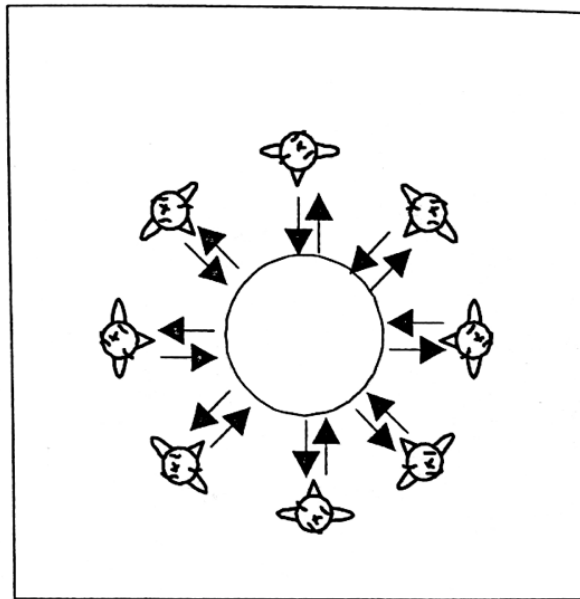
Ova vježba temelji se na kontrastu vokala i osvještavanju povezanosti makromotorike i mikromotorike. Vježba bi se ponovila onoliko puta koliko treba djeci da pravilno izgovore vokal i naprave odgovarajući pokret, no preporuka je da se vježba ponovi dva puta.

7.2. Kolo sa fonacijom frikativa /s/ i /ʃ/

U ovoj vježbi se kretanjem u kolu i pokretima koji prate kretanje osvještava trajanje frikativa /s/ i /ʃ/ te se naglašava ritam. S obzirom da je za narodne plesove i plesove općenito ritam iznimno važan, a također je jedan od elemenata stimulacija pokretom, zbog toga ga je bitno i uvježbati. Vježbanje ritmičnosti pomaže u vježbanju ritma za ples, ali i ritma govora.

Djeca stoje u kolu i drže se za ruke. Ova vježba uključuje lagano stupanje u kolu na stranu te hodanje prema sredini kola u zbijeno kolo i lagani povratak nazad u široku kružnicu. Djeca se kreću u stranu lupajući punim stopalima tri koraka koji odgovaraju ritmu ta-ta-ta. Taj ritam odgajatelj izgovara na glas. Svaki udarac o pod mora biti napet i glasan. Nakon tri udarca odnosno koraka u stranu, djeca se kreću prema sredini skupljajući kolo i fonirajući frikativ /s/. Hodaju napetim tijelom prema sredini podižući se na prste te ispružuju ruke ispred sebe fonirajući frikativ /s/. Skupljaju se dok im se ruke ne dotaknu tvoreći tako dojam otpora jedni prema drugima. Pri povratku nazad djeca hodaju na punim stopalima, kružnica se lagano širi, te ruke prate pokret širenja u stranu fonirajući frikativ /ʃ/. Kao što je već spomenuto frikativi /s/ i /ʃ/ traju vremenski dugo, no frikativ /s/ je po napetosti napetiji i doima se intenzitetski snažniji od frikativa /ʃ/. Zato je u ovoj vježbi frikativ /s/ povezan sa napetim kretanjem gurajući ruke od sebe, hodajući napeto na prstima i kretanjem prema sredini te se tako stvara

dojam otpora te jačine i napetosti, a laganijim hodom prema natrag punim stopalima dobiva se dojam u kojem iz potiska ili pritiskivanja lagano prelazimo u opuštanje što odgovara napetosti i jačini frikativa /ʃ/ odnosno činjenici da je on slabiji po napetosti i jačini od frikativa /s/. Kretanjem u stranu uz ritam ta-ta-ta dobiva se opozicija u trajanju frikativa i okluziva gdje je za frikative karakteristična kontinuiranost što kasnije može pomoći u rehabilitaciji afrikata koje sadrže komponente okluziva i frikativa. Kretanje na stranu može se izvoditi samo govoreći ta-ta-ta ili ba-ba-ba ili odgajatelj može uz izgovor ta-ta-ta pljeskati gdje pljesak odgovara tim naglim stupanjima i na taj način djeca vježbaju ritmičnost jer je ritam naglašen. Činjenica da se taj isti ritam ponavlja pomoć će im u razvijanju slušnog pamćenja te će zapravo nesvjesno vježbati tu ritmičnost. Ova vježba nije teška i komplicirana te se može modulirati i raditi u kombinaciji s riječima u kojima se produljuje trajanje frikativa primjerice pri hodanju unutra može se izgovarati riječ sssssir i pri povratku nazad fonirati /ʃ/ ili se može izgovarati riječ vaššš gdje zapravo u kombinaciji s vokalima postavljamo glasove u kontrast.

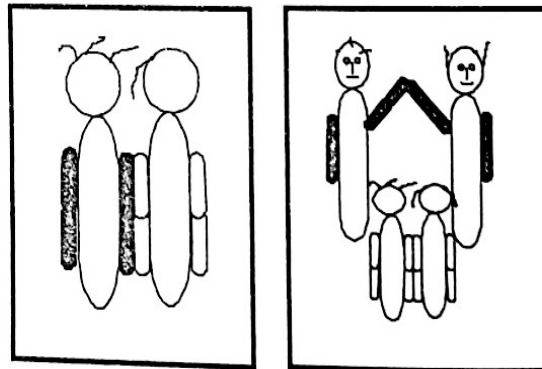
Slika 4. Koračanje prema naprijed i natrag (Knežević, 2005: 30)

7.3. Ples u paru s distinkcijom frikativa /s/ i /ʃ/

U ovoj vježbi djeca nisu u formi kola odnosno kružnice već u parovima. Od njih se zahtjeva međusobna suradnja jer pokrete koje izvode kroz prostor moraju raditi jednako odnosno moraju biti ujednačeni. U ovoj vježbi za pravilan pokret cijele grupe bitna je suradnja u parovima, a samim time i osvještavanje samoga sebe i svog partnera kao i ostatka

grupe. U vježbama koje se temelje na kolu djeca se kreću po toj zamišljenoj kružnici dok se prilikom ove vježbe više kreću kroz prostor i ovise jedni o drugima.

Djeca su raspoređena u parove u parnoj koloni te se kreću pravocrtno. Parovi se drže za ruke te se prvi par kreće u suprotnom smjeru od ostalih odnosno ide ispod ruku ostalih dok se oni kreću iznad njih. Parovi koji su iznad drže ruke visoko u zraku i istežu se na prste dok parovi koji se provlače ispod hodaju na punim stopalima.

Slika 5. Držanje i pokret tijela u paru koje se koristi u ovoj vježbi (Knežević, 2005: 110)

Parovi koji su iznad i koji se istežu te hodaju na prstima izgovaraju riječi koje sadrže frikativ /s/ na početku riječi i visoke vokale. Tako naglašavamo da je frikativ /s/ visok i napet. Parovi ispod ruku hodaju na punim stopalima te izgovaraju riječi koje sadrže frikativ /ʃ/ na kraju riječi i niske vokale što odgovara manjoj napetosti frikativa /ʃ/. Riječi prate pokret i kretanje na način da produljuju trajanje frikativa /s/ i /ʃ/. Optimalni parovi riječi mogu biti sir-baš, sic-naš, sidro-gulaš, set-loš, sije-tuš. Dakle parovi koji hodaju istežući se na prstima izgovaraju riječi sssssir do onog trenutka kada se povlače ispod gdje onda skupljeni hodaju na punim stopalima govoreći bašššš do onog trena kada su ponovo iznad ostalih parova. U toj vježbi istovremeno se izgovaraju parovi riječi te se na taj način vježba slušna pažnja i zadržavanje pažnje jer riječ i pokret koji dijete mora raditi i proizvoditi ovise o njegovoj trenutnoj poziciji i zahtjevu. Ovakav tip vježbe i formacija su dobri zato što imaju razliku u visini i napetosti frikativa, imaju trajanje tijekom kojeg se izvodi taj pokret i izgovara riječ te prestankom zvuka odnosno riječi nema pokreta. Ovom vježbom dobiva se opozicija napetosti i visine između frikativa što pomaže u distinkciji glasova.

7.4. Igra glazbenih stolica s frikativima /s/ i /ʃ/

Ova vježba nije toliko vezana uz folklor, ali je svakako jedna od zanimljivijih igara koja uvijek kod djece budi interes. Ovisno o prostoru gdje se vježba izvodi, u igri se mogu koristiti stolice ili neki drugi rekviziti. Vježba predlaže igru ptičica i gnijezda. Na pod se postavle obruči koji predstavljaju gnijezdo, a djeca su ptičice. Ti obruči su postavljeni u formi kružnice i na početku igre svako dijete ima svoje gnijezdo. Djeca čuče u gnijezdu te na upute odgajatelja „Ptičice se bude“ djeca se lagano ustaju i vokaliziraju /a/ dok se ne ustanu do kraja. Tada djeca u liniji krenu letjeti po prostoriji i mašu rukama oponašajući ptice. Za to vrijeme odgajatelj makne jedan obruč odnosno jedno gnijezdo te vodi djecu po prostoriji i govori „Lete ptičice“. Zatim djecu dovede u formaciju kružnice te ih ostavi u krugu i da djeci komandu „Ptičica kaže...“. U tom trenutku odgajatelj izgovara određeni logatom koji je popraćen odgovarajućim pokretom koji djeca moraju raditi dok čuju zvuk odnosno dok odgajatelj izgovara određeni logatom. Tako na primjer odgajatelj kaže „Ptičica kaže si-si-si“ te je svaki „si“ popraćen pokretom dlana u zrak u visinu kao da djeca guraju zrak. Prilikom tog pokreta tijelo mora biti istegnuto i na prstima u visinu prateći položaj tijela za vokal /i/ i napetost tijela za frikativ /s/. Djeca proizvode taj pokret sve do onog trena kada odgajatelj prestane proizvoditi zvuk, a to dočara djeci pljeskom. Na pljesak djeca trebaju potrčati prema obručima i stati u gnijezdo, a dijete koje nije stiglo ispada iz igre. Ova igra se također temelji na opoziciji glasova, te djeca ponavljaju radnju odnosno izlaze iz obruča te hodaju po prostoriji do forme kružnice u kojoj onda oponašaju pokret koji je ovaj put vezan uz frikativ /ʃ/. Tako na primjer odgajateljica sada izgovara logatom šu-šu-šu uz pokret u kojem se prenosi težina s noge na nogu upiranjem nogom u tlo kod svakog koraka. Kada odgajatelj prestane proizvoditi zvuk i pljesne rukama, djeca trče natrag u obruč odnosno gnijezdo.

U ovakvim igrama djeca povezuju trajanje zvuka s pokretom, a time i pokret s glasom. Kroz ovu igru varira trajanje zvuka, a tako se razvija slušna pažnja djece i aktivno slušanje na način da prate izvor zvuka i njegovo trajanje i da shvate da u trenutku kada određeni zvuk prestane u isto vrijeme prestaje i pokret. Djeca zapravo često imaju poteškoća vezanih uz slušnu pažnju i aktivno slušanje koje se tek uoče u školi kada ne mogu pratiti ili izvršiti upute učitelja te ovakav tip vježbi pomaže u razvijanju slušne pažnje što će svakako biti korisno u daljnjem životu djeteta.

7.5. Fonološka distinkcija glasova /s/ i /ʃ/ na temelju igre „dan-noć“

U ovakvim vježbama glavni fokus je na distinkciji glasova. Nakon prijašnjih sati u kojima su se radile već navedene vježbe, djeca bi sada trebala moći raspoznati glasove. Kada se krene s ovom vježbom, preporučljivo je koristiti one riječi koje su djeca već čula na prijašnjim

satima kako bi se pripremila na ovakvu vrstu vježbe i aktivnosti. Kasnije se mogu uvesti i nove riječi. U ovim vježbama su povezani frikativi ponovno sa vokalima, ali i sa okluzivima. Prve riječi koje su poznate sadrže frikative na početku riječi, a nove riječi sadrže frikative i na drugim mjestima u riječi kao što je sredina riječi ili kraj riječi. Ovdje se očekuje od djece da prepoznaju napetost koja odgovara riječi i frikativu koji se nalazi u riječi. Prema tome, riječ koja je napetija u sebi će sadržavati frikativ /s/ u okruženju visokih glasova, a ona riječ koja je manje napeta sadržavat će frikativ /ʃ/ i niske glasove. Cilj ove vježbe je zapravo distinkcija glasova /s/ i /ʃ/ i razvijanje fonološke svjesnosti, prepoznavanje stupnja napetosti koja je vezana uz određeni frikativ te vježbanje slušne pažnje.

Djeca stoje u formi kružnice, a odgajatelj stoji u sredini. Odgajatelj prvo mora pokazati djeci što se od njih očekuje. Odgajatelj objašnjava djeci da na riječ koja im se učini napetom dignu ruke u zrak i izduže se, a da na riječi koja im se čini manje napetom sjednu u čučanj. Ova igra je po principu slična igri dan-noć. Također, kad se krene s ovom igrom, poželjno je prvih par riječi izgovoriti u parovima i kontrastu odnosno napet-manje napet te s visokim i niskim vokalima. U slučaju da djeca imaju poteškoće u raspoznavanju glasova i napetosti, odgajatelj pri izgovoru riječi može pokretom pokazati stupanj napetosti. Prve riječi koje se koriste u ovoj igri temelje se na već poznatoj distinkciji između frikativa /s/ s visokim vokalima i frikativa /ʃ/ sa niskim vokalima. Tako su to primjerice parovi riječi poput sef-koš, set-vaš, sir-baš, sijeno-ološ. Kasnije se riječi ne moraju izgovarati u paru nego se mogu izgovoriti dvije napete riječi koje bi odgovarale frikativu /s/ jedna za drugom kako bi se dijete potaknulo na razmišljanje kako je koja riječ izgovorena.

7.6. Fonološka diskriminacija glasova /s/ i /ʃ/ u igri lovice

Igre lovice predstavljaju jednu od najdražih igara kod djece. One zahtijevaju fizičku aktivnost i koncentraciju. Jedno dijete mora trčati i uloviti drugo te onda ono postaje „lovac“. U ovakvim igrama djeca vježbaju koordinaciju i točnost pokreta, brzinu motoričke reakcije te aktivnu pažnju i emocionalnost. U igrama lovice djeca uče razlike između „lovca“ i „lovine“, a na taj način vježbaju vlastite emocionalne reakcije odnosno uče kontrolirati svoje reakcije te da su one primjerene i adekvatne, a ne pretjerane. Također ovakve igre utječu i na razvoj pamćenja, pomažu u orijentaciji i organiziranju u prostoru, ali i u upoznavanju samog prostora jer trčeći iskorištavaju taj prostor u kojem se nalaze (Herljević i Posokhova, 2002). Naravno igre lovice u sebi imaju i element socijalizacije te pomažu u razvijanju imaginacije i kreativnosti. Djeca također osvješćuju sebe i ostale u prostoru i igri te moraju biti obzirni jedni prema drugima. Općenito su igre lovice najčešće povezane s nekakvim pjesmicama koje ih prate. Pomoću tih pjesmica i govora, djeca vježbaju aktivno slušanje.

Igre lovice često se javljaju u dječjem folkloru kao jedna od zanimljivijih igara djece. Iako folklor nema izraženu komponentu kompetitivnosti, u ovakvim igrama kompetitivnost je na neki način prisutna. Premda igre lovice sadrže govor one se mogu prilagoditi i na način da kroz igru djeca vježbaju distinkciju između glasova. Slijedeća vježba se može izvoditi na dva načina te se može razdvojiti na dva odvojena sata ili se raditi na jednom satu ovisno o grupi djece i njihovom napretku. Glavna forma za ovu igru je ponovno kružnica jer je ona kao forma najprirodnija i najbolje odgovara zahtjevima ovakvih vježbi. Dakle, u obje verzije ove igre radi se na diskriminaciji glasova /s/ i /ʃ/, samo što druga igra zahtjeva više od djece nego prva.

U prvo igri djeca stoje u krugu i drže se za ruke. Ova igra ne temelji se na lovici, ali ipak putem nje djeca istražuju i koriste prostor te vježbaju aktivno slušanje i prepoznavanje glasa. Prostor u kojem se vježba treba odijeliti na lijevu i desnu stranu gdje će primjerice lijeva strana biti za frikativ /s/, a desna strana za frikativ /ʃ/. Dakle, djeca se lagano kreću u kolu pjevajući pjesmicu, a kada pjesmica završi odgajatelj će izgovoriti riječ sa glasom /s/ ili /ʃ/ te djeca moraju otrčati na onu stranu za koju misle da odgovara glasu koji su čuli. Ona djeca koja su stala na krivu stranu, ispadaju iz igre. Pjesmica koju pjevaju je kratka i nije komplicirana te je lako mogu savladati. Tekst pjesmice je:

*„Mi smo djeca vesela,
rado bi se igrala,
i u kolu bivala,
al' ti sada stoj,
na novoj riječi toj.“*

Tu pjesmicu uz djecu pjeva i odgajatelj te kada pjesmica završi on izgovara riječ. Riječi koje se koriste u ovoj vježbi stavljaju frikative /s/ i /ʃ/ u različite pozicije unutar riječi. To je za djecu zahtjevnije, a to je zapravo i cilj igre, da oni samostalno vježbaju prepoznavanje i distinkciju glasova na različitim mjestima u riječi. Tako riječi za glas /s/ mogu biti misa, simo, sav, vas, pojas, gas, sir, sef, a za glas /ʃ/ šav, šum, šuma, vaš, miš, daš, baš. Naravno treba uzeti u obzir i činjenicu da će djeca možda trčati jedno za drugim kuda većina ide bez da su sigurni u to jesu li prepoznali pravilan glas. U takvim situacijama, igra se može odraditi na način da je jedno dijete u sredini i da ostali pjevaju pjesmicu te na izgovorenu riječ odgajatelja to dijete mora izaći iz kola i otići na onu stranu koja odgovara frikativu koji je čuo.

Drugi način izvođenja ove vježbe je da djeca ponovno pjevaju istu pjesmicu, no u sredini kola je jedno dijete koje čuči. Nakon što djeca otpjevaju pjesmicu to dijete čučajući izgovori riječ koja sadrži glas /s/ ili glas /ʃ/, a druga djeca moraju pobjeći na onu stranu koja

odgovara izgovorenom glasu dok ih to dijete lovi. Ono dijete koje ne uspije pobjeći te je ulovljeno ide u krug odnosno postaje novi lovac. Te riječi mogu djeca sama izgovarati ako ih znaju, no preporuča se da odgajatelj šapne djetetu riječ koju mora izgovoriti. Ovakva vježba zahtjeva mnogo od djece i višu razinu u raspoznavanju glasova, ali i u artikulaciji glasova. Odgajatelj koji se nalazi izvan kola također može izgovori riječ na glas, a djeca trče dok ih drugo dijete lovi.

7.7. Paun pase, trava raste

Kao posebnu aktivnost izdvaja se igra *paun pase*. U svojoj formi ova igra sadrži karakteristike koje mogu također pomoći u razvijanju slušne pažnje, ali i u osvještavanju dijelova tijela bez dodatnih preinaka igre. Ova igra poznata je dječja igra u Bilogori i Podravini. Ona je dio svadbenih običaja koja je sačuvana u formi dječje igre. Zapisana je u nekoliko različitih oblika, a za ovaj rad koristim zapis iz Bilogore (Knežević, 1993). Djeca stoje u polukrugu i pjevaju pjesmicu:

„Paun pase, trava raste.

Paune moj, paune moj.

Pauna nam glava boli.

Paune moj, paune moj.

Pauna nam noge bole.

Paune moj, paune moj.

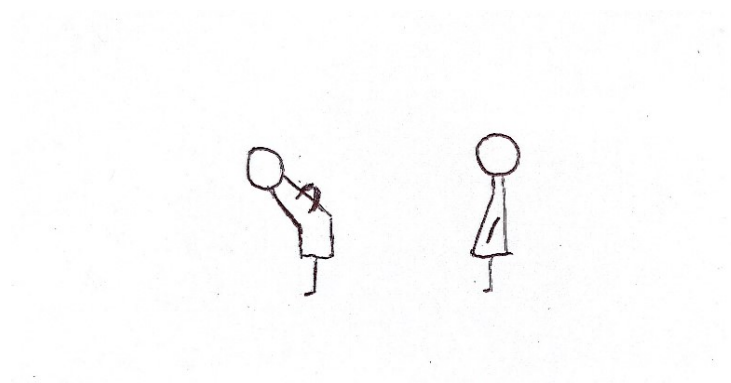
Pauna nam ruke bole.

Paune moj, paune moj.

Paun trepti da poleti.

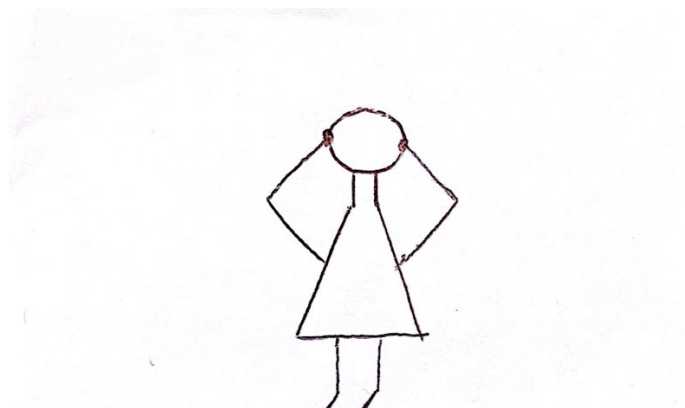
Paune moj, paune moj.“

Na svaki stih u kojem paun nešto radi ili ga boli odabere se jedno dijete koje hoda ispred polukruga i oponaša radnju. Na primjer za komandu „Paun pase, trava raste“ dijete hoda spuštajući glavu i prednji dio tijela gore-dolje s rukama na leđima. Ta kretnja odgovara oponašanju pauna koji pase:

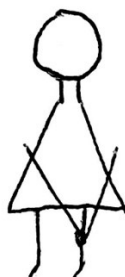
Slika 6. Spuštanje glave i prednjeg dijela tijela oponašajući pokret pauna (prikazala Doris Dautović)

Na drugi stih „Pauna nam glava boli“ odabire se drugo dijete koje hoda ispred polukruga držeći se obje rukama za glavu kao da ga boli glava:

Slika 7. Položaj ruku na glavi (prikazala Doris Dautović)

Na treći stih „Pauna nam noge bole“ dijete šepa te se drži za nogu i kreće se po prostoriji:

Slika 8. Pokret koji odgovara šepanju (prikazala Doris Dautović)

U četvrtom stihu „Pauna nam ruke bole“ dijete se drži za ruku kao da ga boli:

Slika 9. Pokret koji odgovara boli ruke (prikazala Doris Dautović)

Na zadnji stih „Paun trepti da poleti“ sva djeca skaču i veselo mašu rukama kao da lete:

Slika 10. Prikaz kretnje prilikom oponašanja leta (prikazala Doris Dautović)

Kroz ovu igru djeca razvijaju aktivno slušanje i pažnju te njihov pokret mora odgovarati onome što je pjesmicom zadano, a na taj način osvještavaju svoje dijelove tijela. Od njih se očekuje da pažljivo prate i slušaju tekst pjesme kako bi napravili odgovarajući pokret. Igra također pomaže i u razvoju afektivnosti i emocija pošto uz svaku radnju djeteta treba iskazati odgovarajuću emociju boli ili veselja. Mislim da je ova igra koja je djeci zanimljiva svakako korisna za njihov govorno-jezični razvoj i razvoj motorike.

7. Zaključak

Sva djeca bez obzira na kronološku dob, vrijeme gubitka sluha i nastanka slušnih poteškoća te slušnu dob prolaze kroz iste faze razvoja kao i djeca urednog sluha te imaju iste predispozicije za razvoj govora. Jedan od faktora koji sudjeluje u poticanju i razvoju dječjeg govora je okolina. Dijete sudjelovanjem u interakciji s okolinom usvaja obrasce koji su mu potrebni za adekvatan razvoj govora i slušanja. Prostor također ima veliku ulogu u razvoju djece. Osvještavanje prostora kod zdravočujuće djece i djece oštećenog sluha jednako je no

kod djece oštećenog sluha potrebno je podražiti i ostala osjetila kako bi rehabilitacija bila uspješna.

Tako su stimulacije pokretom jedna od metoda koja koristi prostor i pokret za rehabilitaciju djece s oštećenjima sluha, ali i za razvoj motorike. Vladanje prostorom, motorički i mentalni razvoj međusobno su povezani, a govor i tijelo također su povezani od rođenja. To je vidljivo jer pokret i govor sadrže zajedničke elemente, a to su ritam, intonacija, napetost, vrijeme i intenzitet. Na tim temeljima stoje stimulacije pokretom putem koji se makromotorikom odnosno pokretima tijela stimuliraju fini pokreti mikromotorike odnosno artikulatora jer će dijete lakše slijediti koncentracijske točke glasa velikim pokretima tijela. Stimulacije se tako dijele na dva programa, harmoniju tijela razvoj slušanja, govora i jezika koji se uvijek isprepliću. Labanova analiza pokreta čine osnovu rada stimulacijama pokretom. Istraživanjem doznajemo da se stimulacije pokretom primjenjuju u Poliklinici za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG kao grupni rad, a ponekad i individualni rad. Ono što je teorijski objašnjeno kao temelj stimulacija pokretom primjenjuje se i u praksi. Iako su stimulacije pokretom osmišljene kao metoda rehabilitacije prvenstveno za djecu s oštećenjima sluha, danas je sve više djece s govorno-jezičnim poteškoćama i poteškoćama u motorici za koje su stimulacije pokretom također jednako plodonosne.

Za uspjeh u rehabilitaciji pomoću stimulacija pokretom iznimno je bitna maštovitost i kreativnost rehabilitatora. Zanimljivim i aktivnim igrama, razvija se empatija djece, osvještavaju sebe i svoje tijelo, osvještavaju prostor oko sebe i druge, a u konačnici razvijaju i svoju kreativnost. Nažalost mnoga djeca nisu u mogućnosti pohađati rehabilitaciju jer ne žive u gradu Zagrebu ili roditelji nisu financijski u mogućnosti voditi svoje dijete svaki dan u Zagreb na rehabilitaciju. Upravo zato je u radu predloženo nekoliko vježbi koje se temelje na osnovama folkora. Folklor je jedna od najčešćih aktivnosti za djecu u malim sredinama gdje mogu razvijati slušnu pažnju i pamćenje, vježbati motoriku i razvijati govor. U ovakvim stimulacijama mogu sudjelovati sva djeca kojima je na neki način potrebna pomoć u razvoju, djeca oštećena sluha, s govorno-jezičnim poteškoćama, poteškoćama u motorici ili uredno čujuća djeca koja imaju poteškoće s razvojem pažnje. Prednost folkloru u stimulacijama pokreta je ta što on nije kompetitivan i nudi mnoštvo igara koje se i bez preinaka mogu koristiti u rehabilitaciji. Također ovakve vježbe mogu izvoditi odgajatelji u školama i vrtiću uz osnovno znanje o stimulacijama pokretom. Stimulacije pokretom potrebno je popularizirati i na ovakav način prilagoditi, ali s istim ciljem i temeljima kako bi svakom djetetu bila pružena mogućnost za rehabilitaciju.

8. Literatura

1. Aras, I. (2021). Vestibularno osjetilo, njegova uloga u spaciocepciji i odnos s višim moždanim funkcijama. *Verbotonalni razgovori*. 55-67.
2. Asp, C. (2006). *Verbotonal Speech Treatment*. San Diego: Plural publishing.
3. Atmaja, T.B. (2019). The Physiology, Mechanism, and Nonlinearities of Hearing. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.24895.97444> (pristupljeno 22.05.2022.)
4. Bakota, K., Pirkić S., Šimunović, Z., Šmit, K. (2021). Dramski izraz kao terapijski postupak u verbotonalnoj metodi. *Verbotonalni razgovori* 107-118.
5. Borković, Lj. (2004). *Neuropsiholingvistička osnova slušanja, mišljenja i govora (temelji verbotonalne metode)*. Zagreb: Hrvatska verbotonalna udruga.
6. Berne, R. i Levy, M. (1996). *Fiziologija*. Zagreb: Medicinska naklada.
7. Bernardet, U., Fdili Alaoui, S., Studd, K., Bradley, K., Pasquier, P., Schiphorst, T. (2019). Assessing the reliability of the Laban Movement Analysis System. *PLoS ONE*, 14/6. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0218179> (pristupljeno 22.05.2022.)
8. Bumber, Ž., Katić, V., Nikšić-Ivančić, M., Pegan, B., Petric, V., Šprem, N. (2004). *Otorinolarinologija*. Zagreb: Naklada Ljevak.
9. Cowan, N i Li, D. (2014). Auditory memory. *Encyclopedia of Computational Neuroscience*, 1,3. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-7320-6_244-3 (pristupljeno 23.04.2022.)
10. Čolić, V., Klarić Bonacci, N. (2021). Glazbene stimulacije. *Verbotonalni razgovori* 79-89.
11. Desnica-Žerjavić, N. (1987). Slušanje glasova govora na uskim kontinuiranim i diskontinuiranim frekvencijskim područjima. *Govor* 4,1 19-34.
12. Dobrić, A. (2018). Povezanost govora i pokreta u dječjem razvoju. U: A. Dulčić (ur.) *Translacijski pristup u dijagnostici i rehabilitaciji slušanja i govora-55 godina SUVAG-a*, 40-48. Zagreb: Poliklinika SUVAG.
13. Dulčić, A., Pavičić Dokoza K., Bakota, K., Čilić Burušić, L. (2012). *Verbotonalni pristup djeci s teškoćama sluha, slušanja i govora*. Zagreb: ArTresor naklada.
14. Dulčić, A., Mildner V., Frankol, D. (2021). Verbotonalna teorija. *Verbotonalni razgovori* 9-25.
15. Gomes, H., Molhom, S., Christodoulou, C., Ritter, W. Cowan, N. (2000). The Development of Auditory Attention in Children. *Frontiers in Bioscience* 5, 108-120. <https://www.imrpress.com/journal/FBL/5/3/10.2741/gomes> (pristupljeno 23.04.2022.)

16. Guberina, P. (2010). *Govor i čovjek: Verbotonalni sistem*. Zagreb: ArTresor naklada.
17. Guberina, P. (1971). Fonetski ritmovi u verbotonalnoj metodi. *Govor* 3,1 3-13.
18. Haga, M. (2021). Body and movement in early childhood; spaces for movement-based play. *Journal of Physical education and Sport* 21 526-529.
19. Hadžihasanović, I., Čaušević, M., Mahmutović, I., (2021). Uticaj muzičko-plesnog edukacijskog programa na razvoj koordinacije tijela i brzine pokreta kod djevojčica s oštećenjem sluha uzrasta od 11 do 15 godina. *Pregled: Časopis za Društvena Pitanja* 62/2 21-37.
20. Herljević, I. i Posokhova, I. (2002). *Govor, ritam, pokret*. Lekenik: Ostvarenje.
21. Knežević, G. (2005). *Srebrna kola, zlaten kotač: hrvatski narodni plesovi za djecu i mladež i uvod u kinetografiju*. Zagreb: Ethno.
22. Knežević, G. (1993). *Naše kolo veliko: Hrvatski dječji folklor*. Zagreb: Ethno.
23. Kovačević, T., Đoković, S. (2020). uloga igre u razvoju gluve i nagluve dece predškolskog uzrasta. *Unaprjeđenje kvalitete života djece i mladih* 337-345.
24. Krešić, I. i Pavičić Dokoza, K. (2021). Prepoznavanje glazbenog ritma i intonacije kod djece s jezičnim poremećajima. *Logopedija* 11/1 13-18. <https://doi.org/10.31299/log.11.1.3> (pristupljeno 21.5.2022.)
25. Kršić, S., Merey Sarajlija D. (2021) Stimulacije pokretom. *Verbotonalni razgovori*. 91-106.
26. Lanc, S., Barun, M., Heđever, M., Bonetti, M. (2012). Poremećaj slušnog procesiranja u djece. *Logopedija* 3,1 31-34.
27. Lelas, D. (2012). Glazbene stimulacije osoba s jezičnim i govornim teškoćama-mogućnosti i izazovi. *Čovjek i govor- znanstveno- stručna monografija VII. Simpozija verbotonalnog sistema* 473-478.
28. Maletić, A. (1983). *Pokret i ples. Teorija, praksa i metodika suvremene umjetnosti pokreta*. Zagreb: Kulturno-prosvjedni sabor Hrvatske.
29. Matijević, M. (2001). *Alternativne škole: didaktičke i pedagoške koncepcije*. Zagreb: Tipex.
30. Mladina R., Bumber, Ž., Ivković, M., Prgomet, D., Prstačić, R., Šubarić, M. (2008). *Otorinolaringologija*. Zagreb: Školska knjiga.
31. Majorek, M., Tülchemann, T., Heusser, P. (2004). Therapeutic Eurythmy- movement therapy for children with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD): a pilot study. *Complementary Therapies in Nursing and Midwifery* 10, 46-53.

32. Mullen, G. (2017). More Than Words: Using Nursery Rhymes and Songs to Support Domains of Child Development. *Journal of Childhood Studies* 42,2 42-53. <https://doi.org/10.18357/jcs.v42i2.17841> (zadnje pristupljeno 10. 06. 2022.)
33. Nikolić, M. (2020). Motorički razvoj dece predškolskog uzrasta. *Unaprjeđenje kvalitete života djece i mladih* 251-261.
34. Newlove, J. i Dalby, J. (2004). *Laban for all*. London: Nick Hern Books.
35. Ogletree, E. J. (1976). Eurythmy: A Therapeutic Art of Movement. *The Journal of Special Education* 10, 3 305-319. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/002246697601000312> (pristupljeno 10.04.2022.)
36. Paškvalin, M. (2005). *Umjetna pužnica*. Verbotonalni pristup. Zagreb: Poliklinika Suvag.
37. Pavelin Lešić, B., Munivrana Dervišbegović, B., Mihanović, V. (2021). Lingvistika govora i verbotonalni sistem u svijetlu suvremenih spoznaja. *Verbotonalni razgovori* 27-43.
38. Pavelin Lešić, B., Hercigonja Salamoni, D. (2021). Vrednote govornog jezika, čimbenik kohezije govorno-jezičnog izraza. *Verbotonalni razgovori* 67-78.
39. Pavičić Dokoza, K. (2020). Prikaz holističkih smjernica u verbotonalnom rehabilitacijsko-obrazovnom pristupu školovanja učenika s teškoćama sluha, slušanja i/ili govora. *Unaprjeđenje kvalitete života djece i mladih* 45-55.
40. Pavičić Dokoza, K., Tuta Dujmović, M., Laštro, S. (2021). Verbotonalna metoda u kontekstu rehabilitacije slušanja i govora. *Verbotonalni razgovori* 137-154.
41. Pozojović Trivanović, M. (1992). Sluh i govor. U F. Ibrahimpasić i S. Jelčić (ur.) *Govorna komunikacija*, 9–18. Zagreb: Zavod za zaštitu zdravlja grada.
42. Pansini, M. (1989). Spaciocepcija i gramatika prostora kao slušanje i govor. *Filologija* 17, 33-37.
43. Pansini, M. (1990). *Akumetrija*. Zagreb: Centar SUVAG.
44. Padovan, I., Kosković, F., Pansini, M., Poljak, Ž. (1991). *Otorinolaringologija: za studente medicine i stomatologije*. Zagreb: Školska knjiga.
45. Pintar, V. (1983). *Stimulacije pokretom za razvoj govora u verbotonalnoj metodi*. Zagreb: Centar Suvag.
46. Potkonjak, S. (2014). *Teren za etnologue početnike*. Zagreb: FF Press.
47. Posokhova, I. (2008). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece: priručnik za roditelje*. Zagreb: Ostvarenje.

48. Rulenkova, L. (2015). *Kako malo gluho dijete naučiti slušati i govoriti primjenom verbotonalne metode*. Zagreb: Poliklinika SUVAG.
49. Runjić, N. (2021). Spaciocepcija i spaciogramatika. *Verbotonalni razgovori* 45-54.
50. Saltali, D. N. (2021). Risk Factors of the COVID-19 Pandemic in the Development of Preschool Children and Protective Factors. *Journal of Teacher Education and Lifelong Learning* 3,1 1-8. <https://doi.org/10.51535/tell.855775> (pristupljeno 10. 06. 2022.)
51. Studd, K. i Cox, L. (2013). *Everybody is a Body*. Indianapolis: Dog Ear Publishing.
52. Šamanić, S. (2011). *Glazbeni ključ*. Rijeka: Učiteljski fakultet u Rijeci.
53. Šmit, B. M. (1993). *Muzičke stimulacije u verbotonalnoj metodi*. Zagreb: Centar Suvag.
54. Šmit, B. M. (2001). *Glazbom do govora*. Zagreb: Naklada Haid.
55. Top, E., Kibris, A., Kargi, M. (2019). Effects of Turkey's folk dance on the manual and body coordination among children of 6-7 years of age. *Research in Dance Education* 1-9. <https://doi.org/10.1080/14647893.2019.1708888> (20. 06. 2022.)
56. Yun, J., Park, H., Lee, E., Yoo, H., Kim, J. (2020). Early Communicative Skills of Children with Normal Hearing Loss Depending o Chronological and Hearing Ages. *Communication Sciences and Disorders* 25/2 352-362. <https://doi.org/10.12963/csd.20707> (pristupljeno 20.05. 2022.)
57. Zarevski, P. (2007). *Psihologija pamćenja i učenja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
58. Zhang, Y., Barry, J., Moore, D., Amitay, S. (2012). A New Test of Attention in Listening (TAIL) Predicts Auditory Perfomance. *Plos one* 7/12 1-12. <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0053502> (pristupljeno 23.04.2022.)

9. Sažetak na hrvatskom jeziku

Stimulacije pokretom u rehabilitaciji slušanja i govora

Rad se bavi detaljnim prikazom i analizom stimulacijama pokretom u rehabilitaciji slušanja i govora. Teorijski dio daje osnove verbotonalne metode i detaljno objašnjenje osnovnih elemenata glazbenih stimulacija i stimulacija pokretom. Objašnjavaju se osnovni temelji i principi stimulacija pokretom polazeći od Labanove edukacije pokreta i plesa te eforta. Također se opisuje i važnost tijela te pokreta u razvoju govora. Kao dio waldorfske pedagogije opisuje se i analizira euritmija koja u svom redovnom odgojno-obrazovnom sustavu koristi tijelo. U drugom, praktičnom dijelu daje se prikaz primjene stimulacija

pokretom u praksi te koje temelje obrađene u teorijskom dijelu one sadrže. U trećem, metodičkom dijelu dan je prijedlog vježbi koje se temelje na osnovama folklor. Ove vježbe date su kao primjer populariziranja stimulacija pokretom i širenja njezine upotrebe u manje sredine gdje folklor predstavlja jednu od češćih dječjih aktivnosti. Djeca koja nisu u mogućnosti putovati u Zagreb dobivaju priliku za rehabilitaciju putem takvih aktivnosti koje se temelje na osnovama stimulacija pokretom.

Ključne riječi: verbotonalna metoda, stimulacije pokretom, Laban, folklor, rehabilitacija

10. Sažetak na engleskom jeziku

Body movement stimulations in speech and hearing rehabilitation

The paper deals with a detailed presentation and analysis of body movement stimulations in the rehabilitation of hearing and speech. The theoretical part gives the basics of verbotonal method and a detailed explanation of the basic elements of musical stimulations and body movement stimulations. The basic foundations and principles of body movement stimulations are explained, starting from Laban's education in movement and dance and efforts. The importance of body and movement is also described. As a part of Waldorf pedagogy, eurhythm, which uses the body in its regular educational system is described and analyzed. The second, practical part gives an overview of how body movement stimulations are used and on which foundations are they based on from theoretical part. In the third, methodical part, a proposal of exercises based on the basics of folklore is given. These exercises are given as an example of popularizing body movement stimulations and spreading its use to smaller environments where folklore is one of the more common children's activities. Children who are unable to travel to Zagreb are in this way given an opportunity for rehabilitation through such activities based on body movement stimulations.

Key words: verbotonal method, body movement stimulations, Laban, folklore, rehabilitation

11. Životopis

Doris Dautović rođena je 29.10.1997 godine u Zagrebu. 2016. godine završava opću gimnaziju u Kutini i upisuje preddiplomski studij etnologije i kulturne antropologije i fonetike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Po završetku preddiplomskog

studija 2019. godine, upisuje diplomski studij etnologije i kulturne antropologije te studij fonetike (smjer rehabilitacija slušanja i govora) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Za izniman angažman u terenskom etnološkom istraživanju Hrvata u Vojvodini tijekom 2019. i 2020. godine dobiva Dekanovu nagradu „Franjo Marković“ Filozofskog fakulteta te joj Hrvatsko etnološko društvo dodjeljuje Godišnju nagradu „Milovan Gavazzi“ za 2020. godinu u kategoriji studentskog rada. Ima nekoliko objavljenih radova u Antropološkom Almanahu i Godišnjaku za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata. Sudjelovala je kao suradnik-istraživač u izložbi „Točka sastajanja: Tošo Dabac“ za koju je korišten njezin istraživački rad. Tečno govori hrvatski i engleski jezik, a trenutno uči njemački jezik.